

سالئی یه کهم، ژماره ۸، ۱۳۹۹ هـ، ۲۰۲۱ ز، ۲۷۲۰ ک

خاوهن ئیمتیاژ: حامید قودره‌تی
مودیرمه سئوول: کامبیز ئیبراهیم‌زاده
سه‌رنووسه‌ر: فرههیدوون چه‌کیم‌زاده
به‌شی شیعیر و ئه‌ده‌بیات: که‌ریم سوؤفی مه‌ولوودی
به‌شی مندالان: هه‌تاو خورشیدی
نیگارکیشی به‌شی مندالان: پرشه‌نگ ئه‌مانی
به‌شی که‌ونا‌راناسی: زحمه‌ت نادری
به‌شی ته‌بلیغ: سالار مام‌قادری
هاوکاران: ئاوات سه‌ید ئه‌حمه‌د/ فا‌پووق
ئیبراهیم‌زاده/ محه‌مه‌د بایه‌زیدی/ مؤفه‌ق
میراوده‌لی/ سه‌یدمه‌سه‌عود سه‌عیدی/ سه‌لاح
قاسمی / عه‌لی په‌رته‌وی / عه‌لی غه‌زهل

دیزاین و رازاندنه‌وه: ئاوات چه‌کیم‌زاده
ویته‌ی رووبه‌رگ: زحمه‌ت نادری

تیراژ: ۲۵۰۰

نرخ: ۱۵۰۰۰ تومان
چاپ و لیتوگرافی پرنیان

نشانی: مهاباد ایستگاه ۲ فرهنگیان، روبروی
پارک فرهنگیان، داخل پاساژ فرهنگیان، پلاک

۱۷

تلفن: ۲۵۸۷ - ۲۴۵ - ۰۴۴۴

موپایل: ۵۹۳۹ ۶۳۳ ۰۹۱۴

۰۹۱۴ ۸۳۸ ۹۵۹۹

Email :

Magzanko2019@gmail.com

Zanko.mag2019@gmail.com

شماره حساب ماهنامه‌ی زانکو:

شماره حساب بانک صادرات:

۰۳۰۴۲۲۷۳۳۵۸۰۰۱

شماره کارت: ۸۹۰۰ ۴۱۰۷ ۶۹۷۵ ۶۰۳۷

به نام کامبیز ابراهیم‌زاده

* بابه‌ته‌کان دینه‌سه‌ر رینووسی گوڤاری زانکو

* تکایه‌بو مانه‌وه‌ی پیگه‌ی روشنیبری له‌م

گوڤاره‌دا یارمه‌تی مالیمان بده‌ن.

* تیبینی: مه‌رج نیبه‌وتاره‌ناردراوه‌کان

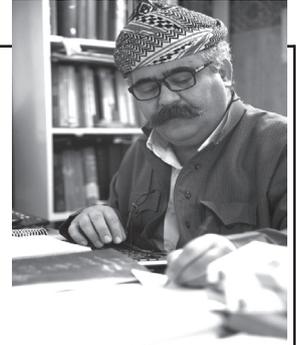
را و بوچوونی ستافی گوڤاری زانکو بن و

وه‌رگرتنی وتار هیچ ده‌روه‌ستیک بو چاپ

ناخاته‌ئسته‌وی زانکو و وتاره‌کان به‌پیی

سیاسه‌تی زانکو داده‌به‌زیندرین.

- ۲..... سه‌روتار | کامبیز ئیبراهیم‌زاده (زه‌رده‌شت موکریانی)
- ۳..... حال‌وه‌وه‌وای زانکوئی ژماره ۸ | فرههیدوون چه‌کیم‌زاده
- ۴..... بقایای جدید ئاندرتال‌های شانهدر | دریا سیدمحمدی
- ۱۲..... معماری کردستان در دوره‌نوسنگی | رحمت نادری، افشین غلامی
- ۲۰..... واقعیت «سولدوز» در مقابل توهم «سندوس» | سپهری
- ۲۴..... اشنویه در یک نگاه گذرا | شریف کدخدا
- ۲۸..... ریکه‌وتن‌نامه‌ی تالان و له‌ناوبردنی ئاسه‌واره... | چه‌بیبوللا سه‌لیمیان
- ۳۲..... قه‌لاتی و سووناسکه له‌ده‌ر به‌ند | عومه‌ر ئیسماعیل مارف
- ۳۵..... مه‌رگی مه‌یته‌رخانه | که‌ریم ره‌حمانی
- ۴۱..... شکه‌فتا چارده‌رئ، په‌ره‌ستگه‌ها زه‌رده‌شتی | سه‌ردار هیتوتئی
- ۴۴..... دیوار گاوری؛ پیکه‌اته‌یه‌کی له‌وانه‌به‌پارت و... | بورهان عه‌باسی
- ۴۸..... هزبان‌ها (ادیابن) | امید آریامنش (بیگزاده)
- ۵۲..... تاریخچه‌ی شه‌رستان بانه | علی غزل
- ۵۴..... مینای مریم | سه‌ید مه‌سه‌عود سه‌عیدی
- ۵۸..... حامید ره‌شید زه‌رزا | سه‌ید نووح عینایه‌تی
- ۵۹..... با ون نه‌بی | ره‌حیم سولتانی (هه‌ژین)
- ۶۰..... ماموستا محه‌مه‌د ره‌ئووفی ته‌وکوولی... | محه‌مه‌د ره‌سوول چراغی (چیا)
- ۶۲..... مالپیت به‌کترپر | ئومید تورکه (رئژه‌وه) - ئه‌حه‌د خه‌لیل ئه‌قده‌م (به‌تین)
- ۶۳..... ئاله‌کووک | هه‌تاو خورشیدی

سەر وتار

پیرە ولات

كامبیز ئیبراهیمزاده (زەردەشت موکریانى)

دونیایە کى سەیر و سەمەرە، لەسەر جى و بانى خۆت دانىشتووى و سەرت بەرداوەتەووە بۆخۆت دەژى، کارت بە کارى کەس نىيە، دەتیزۆن. هەر نەبوو بە تۆزتە کىنى بە بۆنەى تۆز تە کاندن، کزەت لە دلى دىنن. چاویان بەرايى ناکا و دلپان هەلەنگوئى کە دەبىنن ئەو هەنگە کانت لەو پەرى بیدەرەتانی خەرىكى کار و خویندن و ژيانى خویانن. ئارامى و ئاسایشى تۆ سەممە بۆ وان. خویندن و پىگەبىشتن و کاروکاسبىشتن هەر ژارى هەلاهیە و جەرگیان دەپرى. کەسبىش ولام دەرهو نىيە. جیاوازیشى پى ناکەن خەنجەر لە جەرگی دراوسىيى ئازەرىمان بدن یان عەرەبى خووزى و یان کورد. هیچ جیاوازی نىيە. بە نۆرەیه.

جۆراچۆرى نەژادى و ئایىنى بابەتیکە کە لە ولاتانى تر بوو تە هۆى گەشە و نەشەى کۆمەلگا بە گشت پىکەهاتە کانىيەووە و بە رەهەندىكى یە کجار ئەرىنى دەژمىردى بۆ گەشە و پىشکەوتنى فەرەهنگ، کەلتور، ئەدەب و هەر و هە ئابوورى کۆمەلگا. بەلام ديارە لە ولاتى ئىمەدا بە پىچەوانەیه و ئاوا نىيە. من چ کارم بە بىرێزىيە ئایىنىيە کان نىيە و باسى ناکەم، چون شارەزاش نىم. بەلام دەمیکە لە ولاتى ئىمەدا ئەو هوى فارس نەبى شارۆمەند و راژێرى پلە دوو مە. سەرەراى ئەو هوش سووکابەتى پىکردن و بىرێزى و بىحورمەتى بە بىانووى جۆراچۆرەووە مارەبراونەى دایکمانە و دەگەلمانە و لە بلاقوگە فەرمانى کان بەردەوام دەبىنن و جەرگمان دەسووتى. نمونەمان یە کجار زۆرن، لە سالى ۲۰۰۶ رۆژنامەى سەرانسەرى و فەرمى «ئىران»، یان بەرنامەى «فتیلە» چى بە هاوولاتیيە ئازەرىکانمان کرد. کاکە شۆخى پى ناوى سەتا بىست و چوار ئەم ولاتە ئازەرىن. دواى هەلاهیە کى زۆر گوئیان ئەو هوى کە ئەم بەرنامەیه، هیناویەتە سەر ئانتین «هەلەیه کى نەخاویار» بوو و رایان گەیاند کە «جىگرى بلاوکردنەو هوى کانالى ۲ سەرکۆنە کرا». گالته، جۆک و بىرێزى بە عەرەب و لۆرىش کە هەر باسى مە کە کە لە زنجیرە مێژوویى «سەرمىن کەن» چ گالته جارىيە کىان بە بەختیاران کرد. بۆ ئىمەش ئەو بىنیمان کە بە وشەى (لباس چوپانى وانا بەرگى شوانى) هەم بىرێزىان بە کاکى شوان کرد و هەمیش بە ئىمە. ئەگەر ئىمە، ئازەرى، لۆر و ئەوانى تر لە هەمبەر ئەم پەلامار و بىرێزىانە هیچ نالین هۆى سەرە کى حەیا بەخۆبوون و ریزدارى خۆمانە و ئەو هوى کە خۆمان بە راستى خاوەنى سەرە کى ئەم ولاتەین و شانازى بەم موزائیکە رەنگینە دە کەین.

ئەم بەرێزە و بەرێزانى تر، دەبى بزائن کە ئەگەر هەتا دە سال بەر لەو دۇنيا لای وابوو کە مێژووى نىوان چۆمان هەر چوار یان پىنج هەزار سالە، دەسکەوت و دۆزراو کانى ئەم دە سالەى رابردوو وە ک گوندى «چەرمو» و «بىستانە سوور» کە دوو جۆر گەنم و جۆرىک جۆى لى دۆزراو تەووە و مێژوویە کى نۆ هەزار سالە یان هەیه، یان «گرى نافۆکى» لە ئورفای کوردستانى تورکيا بە دوازدە هەزار سال پىشینه، کە بە بى لەبەر دەست دابوونى هیچ کەل و پەلێكى کانزایى، کارى هەلکۆلینى ئەم شکل و شێو نایابە هونەرانیان ئەنجام داو. یان هەزاران نمونەى تر کە هەموویان نیشان دەرى مێژوویى بوون و شارستانىيەتى کۆنى ئىمەیه، لەم پیرە ولاتەدا. ئەگەر چاوە نەقووچىن جارىکى تر دەبى مێژووى نىوانچۆمان و گشت ناوچە لەسەر ریشەى ئىمەى کورد بنووسرێتەووە.

ئەو لایەنى گرینگی باسە کە، بەلام لایەنى یە کجار گرینگی تر ئىمە وە ک کورد، خۆمانىن کە دەبى باسى بە وردى لى بکرى، بلاو بوونەو هوى ئەم کورتە فىلمە دواى دوو سالان بە هەر هۆیه ک بووبى بوو بە هۆى سازبوونى لافاویکى قورس بە ناوى «من شانازى بە بەرگى کوردیم دە کەن» بىرى هەر بىرمەندىک بە خۆى رادە کیشى. ئەم ریز بۆ هەستى گشت ئەم کەسانە دادەنیم کە هەستیان هەژا و لە هەمبەر ئەم بىرێزىیە کاردانەو هەیان هەبوو، بەلام ئایا ئىمە بە دل و گیانىش هەر کوردین؟ ئىمەیه کى کە کوردى فیرى مندالە کانمان ناکەین و مندالى ئىمە لە مالى بە دایکیان دەلین «مەمان» و بە باوکیان «ئاغا»، یان لە داووت و بۆنە کانمان هیندیک کەس نەبى هیچکەس بەرگى کوردى نەپۆشیووە و لەم لافاوانەدا لىباسى کورە پوور و ئامۆزای وەردە گرى، هەتا ویتەیه کى بۆ سەر لاپەرەى ئىنستاگرام دابەزىنى تاوانمان کەمتر لە کابرای پىشکەشکارى دەنگ و رەنگى کانالى فلان، کە بىرێزى دە کا، نىيە، هەلەت ئەو نیشان دەرى ئەو هیه کە هەر دۇنیای نەدیو، دەنا لەسەر ئىنتىرنىت چاویکى لە ناوچەى خوارەو هوى سەنە بکردبايه، پەستەک بەشیکى جیانە کراو هوى لىباسى کوردییه. با ئىمەش بە خۆماندا بىینەووە!!

حال و هوای زانکۆی ژماره ۸

فهره یدوون چه کیمزاده

۱- له حالی ته کوزی گۆفاری زانکۆی ژماره ۸ دا بووین که به داخه وه له ریکه وتی ۱۳۹۹/۸/۳ هه والی کۆچی دوایی شاعیری مه هابادی خوالیخۆشبوو حاجی قادر قادری (هیوا) مان پینگه یشت که زۆر به په رۆش و دل غه مگین بووین. هیوادارم ریکای ئه و شاعیره خۆشه ویسته بهرده وام بی.

۲- هه ره له و حال و هه وایه دا هه والی کۆچی دوایی کاک محهمه دسالج مام که ریمی (ساله بۆکانی) مان پینگه یشت. که دل به غه مینی کردین. کاک محهمه دسالج مام که ریمی سالی ۱۳۱۵ ی هه تاوی له گوندی قارئوپی خوارپی شاری سه قز له دایک بووه و له شاری مه هاباد زه ماوه ند ده کا. به هوی ده نگخۆشی له گه ل هونه رمه ندان هه سه ن زیه ک، محهمه د ماملی و مه لاهوسین عه بدوللازاده هاوکاری بووه. ئه و ریزداره له ریکه وتی ۱۳۹۹/۹/۱۹ ی هه تاوی کۆچی دوایی کرد.

۳- چوارشه مۆ ۲۶ ی سه رماوه ز هونه رمه ند قادر قادری (قودره ت ئاقایی) دوی سی مانگ نه خۆشی کۆچی دوایی کرد. کاک قودره ت سالی ۱۳۰۶ ی هه تاوی له دایک بووه و به ژه نینی ئامیری «زۆرنا» هاوکاری هونه رمه ندان هه سه ن زیه ک، محهمه د ماملی بوو. یادی به خیر و هه رمان.

۴- ۲۹ ی به فرانبار سالرۆژی سه دوپینجه مین کاره ساتی ره شه کۆژی خه لکی مه هاباد و ده ورره به به ده ست سوپای رووسه. یادی شه هیدانی ئه و کاره ساته به خیر.

بقایای جدید نئاندرتال‌های شانه‌در

نویسندگان: اما پومری، پاول بنت، کریس هانت، تام رینولدز، لوسی فار، مارین فروین، جیم هالمن، رز لن، چارلز فرنجو گریم بارکر

ترجمه: دریا سیدمحمدی

dseyedmohamadi@gmail.com

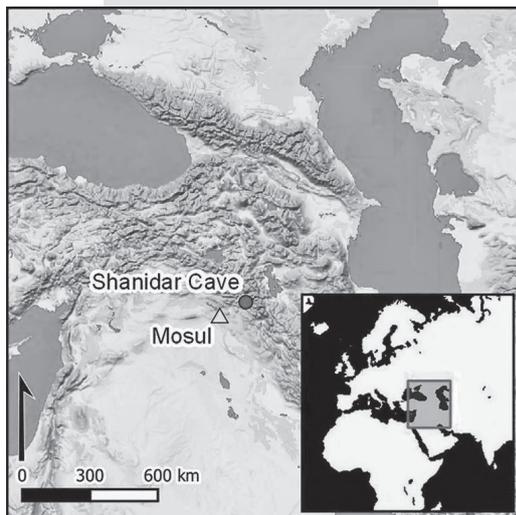
غار شانه‌در در کردستان عراق پس از کشف بقایای نئاندرتال‌ها توسط سولکی در اواسط قرن بیستم، به یک سایت پارینه سنگی تبدیل شد. سولکی استدلال کرد که برخی از این افراد در اثر سنگ ریزش جان خود را از دست داده‌اند و بطور جنجالی ادعا کرد برخی دیگر در مراسم تدفین رسمی از جمله همراه با گل به خاک سپرده شدند. کاوشهای اخیر اندام فوقانی مفصل یک نئاندرتال بزرگسال را که در نزدیکی محل تدفین همراه با گل قرار دارد کشف کرده است، یعنی اولین نئاندرتال در بیش از ۲۵ سال. شواهد چینه‌شناسی نشان می‌دهد که این فرد به صورت عمدی دفن شده است. این یافته‌ها جدید فرصتی نادر برای بررسی شیوه‌ها خاکسپاری نئاندرتال‌ها با استفاده از تکنیکهای مدرن را فراهم می‌کند.

مقدمه

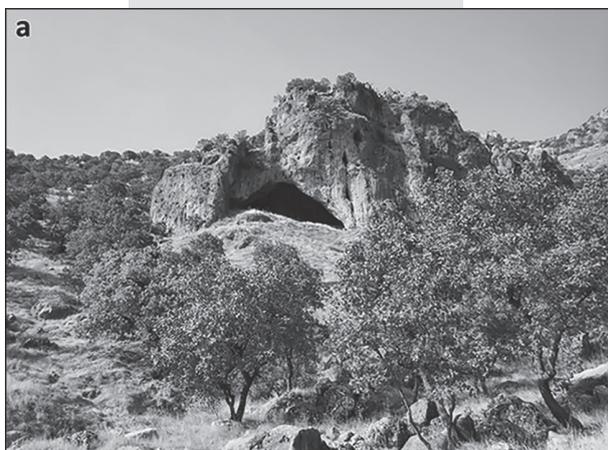
شانه‌در یک غار بزرگ «کارستیک» رو به جنوب است که ۷۵۰ مترمربع از کوهپایه‌های «برادوست» در شمال غربی کردستان عراق را اشغال کرده است. بین سال‌های ۱۹۵۱ تا ۱۹۶۰، «الف سولکی» ترانسه‌ای به ابعاد تقریبی ۲۰×۶۰ در این غار حفر کرد، این ترانسه تقریباً در جهت شمال-جنوب و در مرکز غار قرار گرفته است. عمیق‌ترین نقطه حفره ۱۴ متر زیر سطح غار است (شکل ۱b). سولکی در سکونتگاه‌های مربوط به دوران قبل از عصر سنگ و همچنین در عصر سنگ («برادوستی»)، در عمق ۴ تا ۷ متری بقایای اسکلت‌های ۱۰ نئاندرتال مرد و زن و بچه (Trinkaus 1983; Cowgill et al. 2007) را همچون مجموعه‌های منحصر به فرد که وضعیت نمادین و برجسته این محوطه را در باستان‌شناسی توجیه می‌کرد، کشف کرد. (Solecki 1955, 1960, 1961, 1963). سولکی استدلال می‌کند، در حالی که بعضی از این افراد در اثر ریزش سنگ از سقف غار کشته شده بودند، بقیه آنها طی مراسمی رسمی تدفین شده بودند. گروه بعدی، که نمونه شانه‌در ۴ جزو آنهاست، با عنوان مشهور «تدفین همراه با گل» شناخته می‌شود، چون وجود دانه‌های گرده از رسوبات مجاور بعنوان شاهدهی برای این قراردادان عمدی گلها همراه جسد تلقی

می‌شد (Leroi-Gourhan 1975; Solcki 1975). اگرچه این فرضیه تدفین همراه گل متعاقباً مورد سوال قرار گرفت (Gargett 1999; Sommer 1999)، ساکنان شانه‌در نقش اصلی را در شکل گرفتن درک ما از شیوه زندگی و رفتارهای نئاندرتال‌ها ایفا می‌کند. در نمونه شانه‌در ۱ آسیبهایی که نشان از ناتوانی جسمی دارد اجازه می‌دهد فرضیه مراقبت از اعضای گروه را پیشنهاد داد. در حالیکه زخم و سوراخ روی دنده‌ی نمونه شانه‌در ۳ فرضیه خشونت بین افراد را پیشنهاد می‌کند (Stewart 1969, 1977; Trinkaus 1983; Churchill et al. 2009; Trinkaus & Villotte 2017). این بازسازی با برجسته کردن جزئیات عمل تدفین نئاندرتال‌ها و ریشه‌های تکاملی آنها، همچنانکه در مورد رفتار و تغذیه و مورفولوژی انسان ریخت‌های دوره پلیستوسن انجام می‌شده، در عمل تدفین عمدی ادامه می‌یابد (e.g. Gargett 1989, 1999; Smirnov 1989; Riel-salvatore & Clark 2001; Pettitt 2002, 2011; Vandermeersch et al. 2008; Henry et al. 2011; Saers et al. 2017; Garsia-Martinez et al. 2018; Power et al. 2018). شواهد اخیر برای ارتباط بین نئاندرتال و انسان مدرن (Green et al. 2010; Fu et al. 2017; Prufer et al. 2015)، و احتمال اینکه این پدیده

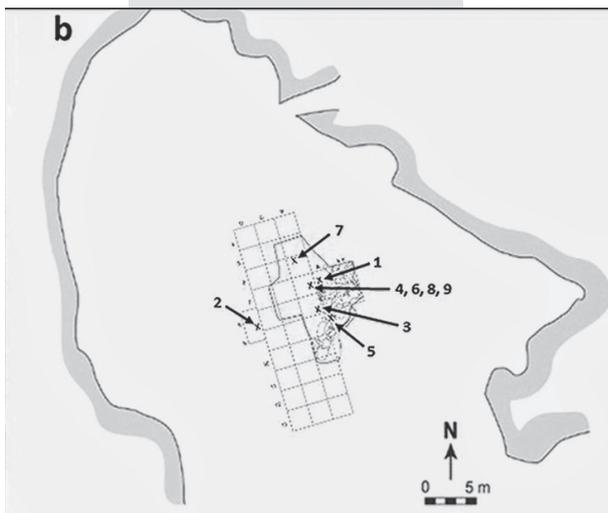

موقعیت غار شانه در در کردستان

عکس غار شانه در از سمت جنوب

نقشه حفاریهای رالف سولکی در غار شانه در نشاندهنده خندق سولکی (کروکی مشکی)، مکان اسکلت‌های نئاندرتالی که کشف کرده بود. و منطقه‌ی حفاریهای جدید تحت بررسی از سال ۲۰۱۵ (طرح قرمز رنگ) (عکاسی از G. barker، طراحی از R. Solecki و R. Lane).

در جنوب غربی آسیا اتفاق افتاده باشد (Kuhlwilm et al, 2016)، ارتباط جدیدی با باستان‌شناسی غار شانه در به ارمغان می‌آورد.

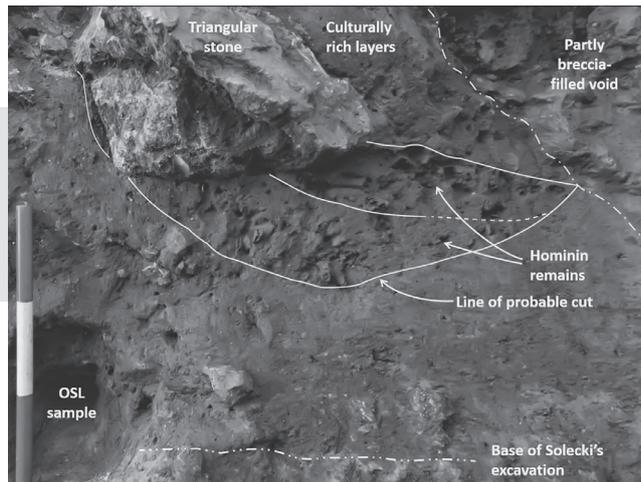
وقتی بقایای نمونه شانه در ۴ در سال ۱۹۶۰ کشف شد، تصمیم گرفتند آنها را در یک بلوک رسوبی به ابعاد ۱ متر مربع و عمق نیم متری محصور شده با چوب و گچ جابجا کنند. این بلوک سپس برای حفاری به موزه بغداد منتقل شد (Solecki 1971; Stewart 1977)، که در آن حداقل ۳ بزرگسال (نمونه‌های شانه در ۴، ۶، ۸) و مهره‌های یک نوزاد-شان در ۹- نمایان شد (Stewart 1977; Trinkaus 1983). بدلیل آسیب دیدن بلوک در طول انتقال آن از غار شانه در به بغداد (روی سقف یک تاکسی!) (Stewart 1977: 155)، روابط دقیق چینه‌شناسی بین افراد ناشناخته مانده است. اگرچه شانه در ۴ خود نمونه برجسته در یک گروه از نئاندرتال ها است، اما ممکن است چندین نفر در همان مکان مرده یا دفن شده باشند یا اینکه نئاندرتال ها برای دفن تعداد زیادی از مردگانشان به همان مکان بازگشته باشند. (Solecki 1971, 1972; Stewart 1977). هر سناریوی دیگری حاوی شواهد مهم و حتی منحصر به فرد از پیچیدگی عمل تدفین در میان نئاندرتال‌ها است. جزئیات روابط بین افراد و شواهدی دال بر اینکه آنها بصورت عمدی تدفین شده‌اند یا خیر، تاکنون نامشخص مانده است. در طول پنج سال گذشته یک پروژه تحقیقاتی حفاری‌های جدیدی در غار شانه در انجام داده است که هدف از آن یافتن پاسخ سئوالاتی است که در حفاری‌های گذشته بی‌جواب مانده‌اند، که شامل تاریخ نئاندرتال‌ها، بافت چینه‌شناسی آنها و ماهیت فعالیت تدفین است.

حفاری‌های جدید

پس از سال ۱۹۶۰، و در سال ۲۰۱۴، با دعوت دولت منطقه‌ای کردستان در عراق، پروژه‌ای برای انجام حفاری در غار شانه در شروع شد. اگرچه تهدید داعش روی کردستان عراق زمینه کار میدانی را به تأخیر انداخت، اما حفاری‌ها در سال ۲۰۱۵ شروع شد. در طول حفاری سمت شرقی ترانشه سولکی، یعنی جایی که او پیشتر بقایای نئاندرتال‌ها را پیدا کرده بود، بازگشایی شد. هدف پروژه به انجام رساندن یک کار دقیق، مفصل و با جزئیات کافی در حاشیه ترانشه‌ی اصلی سولکی بود تا یافته‌های او را با استفاده از طیف گسترده‌ای از تکنیک‌های علم باستان‌شناسی مدرن - که در آن زمان در دسترس نبودند- در یک موقعیت زمانی و وضعیت

جزئیات بقایای انسان اولیه جدید در این بخش با مقیاس ۳، ۰ متر (عکس توسط G. Barker).

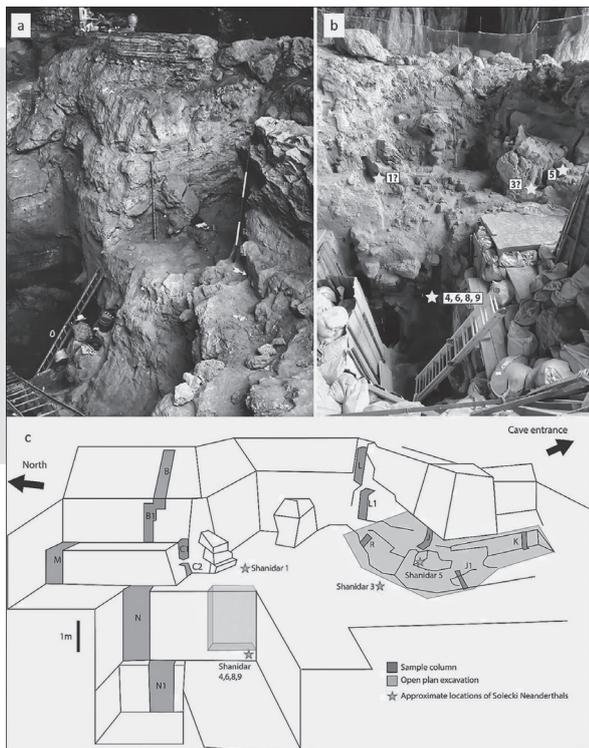

بقایا با فرورفتگی‌ها و خمیدگی‌هایی که از نظر چینه‌شناسی متمایز بودند، توسط دو قطعه سنگ بزرگ پوشانیده شده بودند (شکل 3 & 4a-b). بجز برای مهره کمر، اسکلت‌های باقیمانده سازگاری آناتومیکی را نشان می‌دادند و بیانگر این بودند که بقایای یک انسان ریخت بندبند شده موجود در آن موقعیت بوده‌اند. این استخوانها در یک سطح تقریباً یکسان و درست در شرق بقایای نمونه شانه‌در ۴ واقع شده بودند (شکل 4c). پاکت‌های کوچک از پودری سفیدرنگ در حفره‌های مجاور، احتمالاً بقایای گچ استفاده شده حین برش بلوک برای پوشانیدن بلوک رسوبی نمونه شانه‌در ۴ بوده‌اند (e.g. Constable 1973). T. Dale, Stewart در پروژه‌ی سولکی (۱۹۷۱: ۲۴۳-۴۴)، یادآوری کرد که بقایای اضافی جامانده انسان ریخت‌ها، مشخصاً متعلق به نمونه شانه‌در ۴ نبود (Stewart 1977). علاوه بر این سولکی هم یادآوری کرد بعد از برداشتن بلوک برخی از استخوان‌ها در بخش شرقی ظاهر شدند. اگرچه شک داشت در مورد اینکه آنها انسان ریخت بودند یا خیر و اگر باشند آیا بخشی از گروه نمونه‌های شانه‌در ۴ و ۸ و ۹ بوده‌اند. با توجه به نزدیکی آنها به بلوک شانه‌در ۴ و آسیب دیدن آنها در اثر نقل مکان، بقایای تازه کشف شده نیز احتمالاً بخشی از همان افراد هستند. رسوبات متراکم و غیرقابل کاوش تقریباً ۲۵ سانتیمتر زیر بقایای انسان ریخت گسترش یافته بسمت غرب، پس از برداشتن بلوک شانه‌در ۴ در سال ۱۹۶۰، بدلیل وجود لبه پایینی استوار مانده‌اند (شکل ۴). در پایان فصل حفاری ۲۰۱۷، بقایای تازه کشف شده در کیسه‌های پر از ماسه محافظت می‌شدند. نظر به بهم‌ریختگی و آشفتنگی در قسمت بالایی آنها، تصمیم گرفته شد در سال ۲۰۱۸ بخش عقب برش داده شود و حفاری آثار باقیمانده طبق برنامه صورت گیرد. برداشت رسوبات نامنظم، موجب شد یکسری سطوح صاف پدیدار شود که بصورت لایه‌های رسوبی قهوه‌ای رنگ سیلیتی (شکل ۳ & 4a) در اثر فرایند شستشوی با فشار ضعیف کنار گذاشته شدند. بعضی از این لایه‌ها به همراه مصنوعات سنگی گاه‌به‌گاه، زغال‌سنگ و استخوان شکافته شده‌ی حیوانات، حاوی اطلاعات مردم‌شناسانه هستند. این

آب‌وهوایی و شرایط دیرینه‌بوم‌شناسی و چهارچوب فرهنگی قدرتمند قرار دهد و بررسی کند. اگرچه انتظار نداشتیم بقایای بیشتری از نئاندرتال‌ها یافت شده توسط سولکی را پیدا کنیم، لازم بود برای بروز کردن یافته‌ها و تعیین تاریخ و رسوباتی که در آنجا پیدا شده بود، مکانهایی را احداث کنیم. سولکی قادر نبود فراتر از روش رادیوکربن که حدود ۴۵ تا ۵۰ هزارسال قبل را تعیین می‌کرد، زمانی را برای بقایای فوقانی غار (نمونه‌های شانه‌در ۱، ۳، ۵) تعیین کند. برخلاف انتظار، در سال ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶، چندین استخوان نئاندرتال پیدا کردیم که شامل مفصل پایی در حدود ۵ متر زیر کف غار بود. عکس‌های بایگانی شده و مقایسه‌های مورفولوژی این مفصل را به نمونه شانه‌در ۵ نسبت می‌دهند که حدس زده می‌شود متعلق به مردی ۴۰ تا ۵۰ ساله باشد. تاریخ ابتدایی روش رادیوکربن و روش «OSL» توسط دانشگاه آکسفورد (محاسبه برخی از تاریخهای OSL در برابر رادیوگرافی هنوز در جریان است) نشان می‌دهد که این شخص همراه با دیگر نئاندرتال‌های فوقانی (نمونه شانه‌در ۱، ۳) بقایای ۴۵ تا ۵۵ هزارسال پیش هستند.

بقایای اسکلتی نئاندرتال‌های جدید

در سال ۲۰۱۷ توانستیم قسمت فوقانی بخش شرقی یافته عمق‌سنجی شده سولکی را باز کرده، تمیز کنیم و در معرض دید قرار دهیم. در عمق حدود ۷ متری زیر کف غار دنده‌های کوتاهی را کشف کردیم که بوسیله لایه‌ی نازکی از رسوبات جدا شده بود، که عبارت بودند از قوس عصبی مهره‌ی کمری و انتهای دسیتال متاکارپال مرتبط با چندین بند انگشت میانی و دسیتال متعلق به یک دست راست چسبانیده شده بود. در ابتدا بنظر می‌رسید این بقایا متعلق به دو فرد جداگانه باشد. این

(a) حفاری‌های غار شانهدر در سال ۱۹۶۰ از سمت شمال غربی. سایت T. Stewart، حفاری کردن نمونه‌ی شانهدر ۴، مقیاس مرکزی محل قرارگیری نمونه‌ی شانهدر ۱ را نشان می‌دهد و پیکان سفید نشانگر موقعیت نمونه‌ی شانهدر ۵ است (عکس توسط R. Solecki؛ Reynolds و همکاران ۲۰۱۵)؛ (b) عکس‌های حفاری‌های جدید نشاندهنده‌ی مکان یافته‌ها نئاندرتال‌های سولکی است. (عکس توسط G. Barker)؛ (c) نمودار شماتیک از حفاری‌های جدید نمایش داده شده از سمت غرب نشان می‌دهد: مکان تخمین زده شده از بقایای اسکلت نئاندرتال که توسط سولکی کشف شده است، مکان ستون‌های نمونه‌های که در کار جدید حفاری شده‌اند و مکان‌های دو منطقه‌ی اصلی حفاری از نقشه‌ی باز (طراحی از E. Hill).

رسوبات یک صفحه بزرگ عمودی از فرو ریزش سقف را به سمت جنوب یعنی محلی که قبل از تجمع آنها قرار داشت، جابجا کرد. آنها در اثر ریزش شدید سنگ از سقف غار پوشانیده شده بودند، که از یک قطعه سنگ عمودی جدا شده بود. هرچند رسوبات حاوی بقایای انسان ریخت در لایه‌هایی که از نظر فرهنگی غنی‌تر بودند، در بالا و پایین کمتر بودند، اما بطور کلی همه لایه‌ها حاوی ابزار سنگی، زغال سنگ و استخوان‌های شکافته حیوانات هستند. آنها توسط دو سنگ در سمت شمالی خود، یکی روی دیگری، بصورت افقی یا درواقع برخلاف جهت عمدتاً عمودی صخره‌ها، قفل شده بودند، که این خود چینه‌شناسی بالاتری از سنگ ریزشی را که بعنوان سقوط سقف تعبیر می‌شود، نشان می‌دهد. این سنگ‌ها حدوداً توسط بالاترین لایه‌های از نظر فرهنگی غنی، پوشانده شده بودند که آنها هم بنوبه خود توسط بالاترین لایه‌های قهوه‌ای رنگ سیلیتی پوشانده شده بودند. این توالی نشان دهنده‌ی آنست که سنگ‌ها و انسان ریخت‌هایی که در زیر آن باقی مانده‌اند از نظر چینه‌شناسی متمایز از سنگ‌ریزش بعدی است. سنگ فوقانی را می‌توان مشخصاً به عنوان همان سنگ مثلثی شکل قابل مشاهده در عکس سال ۱۹۶۰ در پشت دست استوارد شناسایی کرد که تأییدی است بر اینکه بقایای انسان ریخت جدید کاملاً در مجاورت بقایای نمونه شانهدر ۴ قرار گرفته است.

در بالاترین قسمت، بقایای یک جمجمه‌ی نسبتاً کامل اما بسیار خرد شده وجود دارد که تقریباً صاف و له شده است (شکل ۵). سنگ مثلثی شکل در شمال جمجمه واقع شده بود و با فاصله‌ای چند میلیمتری بقایای جمجمه را پوشانده بود و اگرچه مستقیماً بالای بعضی از دنده‌ها قرار داشت، نشان می‌دهد که ابتدا در پشت سر قرار گرفته است. جمجمه رو به جنوب و بر سمت چپ خود تکیه داده است. ضخامت حاشیه مداری و چانه عقب رفته با شناسایی آن بعنوان یک نئاندرتال سازگار است (Tattersal & Schwartz).

بر پایه‌ی مقایسه با بقیه‌ی نئاندرتال‌های شانهدر، فرسایش شدید دندانی در جمجمه نشانگر بالغ بودن فرد صاحب آنست (Trinkaus 1983). هرچند البته تجزیه و تحلیل‌های دقیق‌تری در حال انجام است. دست چپ مستقیماً زیر جمجمه قرار داشت: مچ دست خیلی محکم خم شده بود و ساعد بطور افقی در جهت شرق-غرب قرار داشت (شکل ۶)، انگشتان دست چپ خم شده بودند اما نه به محکمی انگشتان دست راست و با مفاصل «متاکارپو-فالنژیال» گسترش یافته بود. کتف راست (فرایند زائیده روی «آکرومیون» کتف و استخوان بازویی که بسیار ضعیف است) تقریباً مجاور سنگ مثلثی شکل بود، در حالیکه کتف چپ در همان سطح کتف راست به سمت شرق و قدری مایل به جنوب تکیه داده بود. در همان حال استخوان بازوی راست توسط حفاری سولکی ناقص شده بود و تنها حدود یک چهارم تا یک سوم استخوان حفظ شده بود. موقعیت و جهت‌یابی قسمت باقیمانده از استخوان و موقعیت نسبی دست راست با جهت‌گیری افقی از بازوی راست که باید از آرنج محکم خمیده شده باشد سازگار است. دست راست در بخش جنوبی-غربی جمجمه قابل مشاهده بود و حفاری تأیید کرد که انگشتان محکم خم شده‌اند. دنده‌های اول و دوم و استخوان ترقوه سمت چپ بین شانهدر و نزدیک به متاکارپهای سمت چپ مشخص شدند. یک لیتیک منفرد در انتهای اولین دنده سمت چپ،

نزدیک به دنده‌ی گردن وجود دارد اما در تماس با سطح دنده قرار نگرفته است (شکل ۷). این قطعه تیغهای از سنگ آتشنزله است که بصورت عرضی برداشته شده است و شواهدی از استفاده شدن را نشان می‌دهد. حتی در لایه‌های فوقانی هم یافتن لیتیکهای در این اندازه بسیار نادر است. در رسوبات حاوی استخوان هومینین این تنها یکی از دو ابزار لیتیک است که تا به امروز یافته شده است. کمیاب بودن این لیتیک در جهت تأیید این واقعیت است که یافته مورد نظر فراتر از شانس حضور در در رسوبات اطراف بدست آمده است، با اینحال برای ارائه و اعلام هرگونه مرجع قطعی لازم است شواهد بیشتری بدست آمده و ارائه شود.

تمام استخوانها در یک موقعیت آناتومیکی قرار داشتند و تنها جابجایی جزئی برخی از عناصر بعنوان مثال در مفاصل کارپو-متاکارپال دست چپ وجود دارد. استخوان خودش از نظر مواد معدنی غنی نبود و بسیار شکننده و ضعیف بود. سه تا چهار لایه از محلول ۲۰ درصد «پارامید B72» در «استون» برای استحکام استخوان استفاده شد و سپس بصورت بلوکهای کوچک (بطور معمول با قطر ۵۰ تا ۱۰۰ میلی‌متر و ضخامت ۱۰ تا ۲۰ میلی‌متر) همراه با رسوبات اطرافش جابجا شد. با توجه به محدوده زمانی دنده‌های چپ اول و دوم و همه باقیمانده‌های زیر آن شامل فرد دوم که در بخشهای ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ مشاهده شدند، برای حفاریهای بعدی در محل باقی ماندند.

اگرچه این اسکلت تنها بخشی از حفاری است، اما می‌توانیم توضیحات اولیه را در مورد وضعیت بدن ارائه دهیم، احتمالاً فرد دارنده این اسکلت با شانه و سر برافراشته‌ی متمایل به سمت چپ که بالای دست چپش گذاشته بود مشخص می‌شد (شکل ۸). سنگ مثلی در پشت سر و شانه سمت راست قرار گرفته بود. شانه‌ها تقریباً در یک امتداد بودند و هر دو بازو و آرنج خمیده شده بودند و بازوی سمت چپ روبروی بدن قرار گرفته است. بازوی راست به سمت چپ چرخیده است. مچ دست چپ کاملاً خمیده شده بود در حالیکه با توجه به موقعیتی که از دست راست می‌دانیم، احتمالاً مچ دست راست اینگونه نبود. ما موقعیت اندامهای تحتانی را که ممکن است ناقص یا تاکنون حفاری نشده باشند را نمی‌دانیم، اما با در نظر گرفتن نزدیکی عمودی این قطعه یا تخته سنگ به جنوب، احتمالاً خمیده شده بودند. آرنج راست و بالقوه بخشهای دیگر که در زیر زمین ادامه داشت یا بسیار نزدیک به نمونه شانه در ۴

بودند. وضعیت بدنی یا باقیمانده‌های تازه کشف شده در تضاد با وضعیت نمونه شانه در ۴ است که در یک موقعیت جنینی در سمت چپ آن قرار گرفته است، می‌باشد. وسعت محدود حفاری و فضای تنگی که در آن اتفاق افتاده است، به ما اجازه نمی‌دهد که طرح یا نقشه طرفین و پایه و ریشه فشرده‌گی یا گودی را که بقایا در آن قرار گرفته بودند، تعیین کنیم. همچنین نمی‌توانیم از زاویه دیگر به نمایی از فشرده‌گی یا گودی دست پیدا کنیم که ممکن است به روشن شدن منشأ طبیعی یا انسانی از ویژگیهایی که استخوانها حاوی آنها هستند کمک کند. با اینحال منشأ انسان‌شناسی این ویژگی هر دو توسط مشاهدات چینه‌شناسی در سالهای ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ (شکل ۴) پیشنهاد شده است و میکرومورفولوژی بلوک رسوبی مرز این ویژگی را تعیین کرده است (شکل ۹ & 4a). این نشان می‌دهد در بخش روبرو دو قطعه دنده هومینین که بر روی یک برش درشت هستند توسط یک شکاف دووجهی نامرتب بین دو نوع رسوب اصلی وجود دارند. بر اساس چینه‌شناسی کلان، رسوبات زیرین به طبیعت و ژئومورفولوژی رسوبات غار ربط دارند که نهفته در ویژگی گودی و رسوبات فوقانی حاوی دنده‌ها می‌باشند. رسوبات پر شده احتمالاً مربوط می‌شوند به همان واقعه مشابه جاگیری بدن، زیرا هیچ شواهدی دال بر تجمع مواد رودخانه‌ای یا رودخانه‌هایی که ممکن است در یک کانال طبیعی پیش‌بینی شود وجود ندارد. رسوبات موجود در لایه زیرین حاوی مواد دارای خاصیت برشی عمدتاً شامل سیلیت‌ها و خشت‌های مرتب شده‌ای هستند که به نظر می‌رسد درست در زیر پایه برش فشرده می‌شوند که دوباره با یک برش مربوط به انسان یا برش انسان‌شناسی و نه یک کانال طبیعی سازگار است. رسوبات همچنین دارای ریز و درشت ناپیوسته هستند که حاکی از نیرویی کم‌انرژی و ساینده است.

رسوبات موجود در لایه‌های بالای قطعات دنده یک سیلیت قهوه‌ای تیره همگن است که حاوی «آمورف سسکویوکسید» (از طریق تشکیل ثانویه اکسیدهای آهن) مربوط به قطعات بافت گیاهی و مواد فسفاتیک (قرمز و قهوه‌ای) است که فضاهای منافذ را پر کرده است. با توجه به بحث‌های قبلی درباره‌ی ماده‌ی گیاهی مرتبط با نمونه شانه در ۴ (Solecki 1971, 1975; Leroi-Gourhan 1975)، قطعات بافت گیاهان دارای اهمیت بالقوه‌ای هستند. تجزیه و تحلیل‌های عمیق برای شناسایی مواد گیاهی از جمع کردن هرگونه

گرفته‌ای که ممکن است وجود داشته باشد در حال انجام است. مواد فسفاتی سیمانی تاحدودی به میانزایی موجود در محل استخوان انسان و بافت نرم مربوط می‌باشد. گرچه احتمالاً برخی از آنها از منشأهای خارجی مانند کود پرندگان و استخوان حیوانات سرچشمه می‌گیرد که هردو از اجزای متشکله مهم این قسمت از غار هستند. عدم وجود بسترها و ساختارهای نمادین و خاص جریان توده‌های متأثر از باد و رودخانه (به عنوان مثال مرتب‌سازی اندازه، دانه، ساختار و بافت بستر) که می‌تواند به فرایندهای طبیعی نسبت داده شود حاکی از یک واقعه منحصربفرد و سریع رسوبی است.

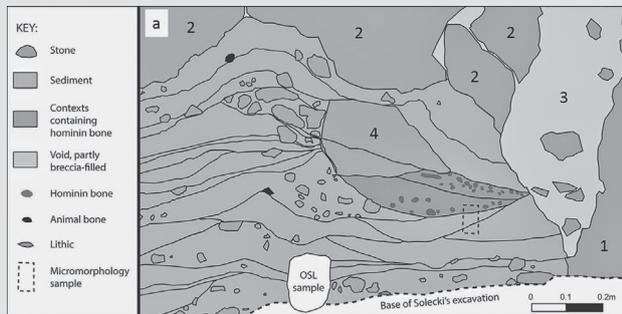
این شواهد همراه با مشاهدات چینه‌شناسی ماکروسکوپی ماهیت مفصل بقایای موجود و حضور افراد متعدد در یک فضای کوچک بصورت افقی و عمودی محدود به هم می‌پیوندد تا یک مورد محکم برای دفن برنامه‌ریزی شده و عمدی همچون یک ویژگی مقطعی ثابت شود. علاوه بر این، ارتباط رسوبی سنگ مثلثی با استخوان‌ها و خصوصیات مورفولوژیکی و موقعیتی سنگ در مقایسه با سنگ‌های دیگر ناشی از ریزش سنگ در قسمت‌های مجاور چینه‌شناسی، می‌تواند نشانگر قرارگیری عمدی آن در زمان دفن باشد.

بعید نیست که این مجموعه نماینده گروهی از افراد باشد که در معرض خطر بوده‌اند و در اثر ریزش یا سقوط سنگ‌ها یا صخره‌ها از سقف غار مرده‌اند. سولکی (۱۹۷۱، ۱۹۷۲) استدلال کرد که چندین نئاندرتال شانه‌در به علت ریزش سنگ کشته شده‌اند، اگرچه این شامل بویژه گروه‌های شانه‌در ۴ و ۸ و ۹ نمی‌شود که از نظر او نماینده‌ی دفن برنامه‌ریزی شده بودند. شواهد پالینولوژیکی و رسوبی نشان می‌دهد که مجموعه شانه‌در ۴ و ۸ و ۹ و بقایای تازه کشف شده که در یک دوره آب‌وهوایی گرم‌تن‌نشین شده بودند، احتمالاً مرگ‌هایی ناشی از در معرض خطر قرارگرفتن باشند، چون بطور کلی ریزش سنگ با دوره‌های سرد همراه است (Inglis et al. 2018)، و در این لایه‌ها وجود ندارد. نهایتاً، کامل بودن و ماهیت طبیعی آثار باقیمانده، در مقایسه با مرگ‌های طبیعی، که اجساد را برای هر دوره زمانی در معرض آسیب‌پذیری و تلاشی قرار می‌دهند، این استدلال را قوت می‌بخشد.

سن نمونه‌های گرفته شده برای تعیین سن به روش OSL از نمونه‌های زیرفشار و در لایه‌های ۱.۵ متری، مطابق با چینه‌شناسی رو به سمت شمال، هم‌اکنون با توجه روش رادیوگرافی یا پرتوگرافی سال ۲۰۱۸ ارزیابی می‌شود. نشانه‌های اولیه این است که بقایای استخوانی جدید و احتمالاً گروه تدفین که با آنها در ارتباط است، متعلق به هفتاد هزار تا شصت هزار سال پیش هستند.

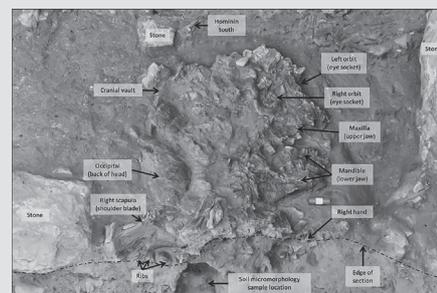
رابطه بین بقایای جدید نئاندرتال‌های شانه‌در

بدنبال حفاری از بلوک رسوبی موزه بغداد در سال ۱۹۶۲، نمونه شانه‌در ۴ بعنوان یک مرد شناسایی شد و ۲ فرد بالغ کوچکتر به عنوان زن شناسایی شدند. (Stewart 1977; Trinkaus 1983). استخوان‌ها نمی‌توانند متعلق به شانه‌در ۴ باشند، چه بدلیل تکرار عناصر موجود

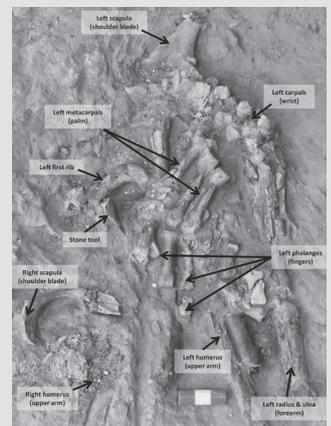

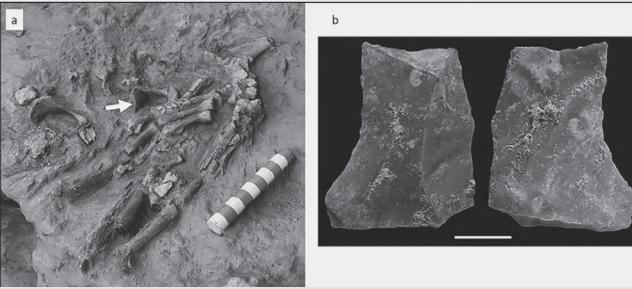
طراحی (a) و عکاسی (b) از بخش ۷۰.۱ نشان‌دهنده‌ی ویژگی‌های اصلی مورد بحث در متن است که از سمت غرب نشان داده شده است. M به محل نمونه‌ی میکرومورفولوژی اشاره دارد (طراحی توسط E. Pomeroy و P. Bennett)؛ عکس توسط G. Barker. توجه داشته باشید که این طراحی قبل از خاکبرداری است و این عکس در حین کاوش گرفته شده است. (c) عکسی از نمونه‌ی شانه‌در ۴ در محل که در سال ۱۹۶۰ با رالف سولکی در سمت چپ و جلو، و پشت سر او T. Dale Stewart در پشت سر او و Jacques Bordaz در سمت راست و پشت سر او (عکس با ادای احترام به مؤسسه‌ی Smithsonian: عکس‌های سری ۱۰۷ و اسلایدهای سال ۱۹۵۰ تا ۲۰۱۷، جعبه‌ی ۵۹، پوشه‌ی شانه‌در ۴ تدفین همراه باگل، مقالات Ralph S. and Rose Solecki، L. Solecki، بایگانی ملی مردم شناسی). به صفحه‌ی عمودی (۱)، سنگلاخ (۲)، قسمت خالی تا حدی پر از برسیا (۳) و سنگ مثلثی (۴) که در متن ذکر شده است توجه کنید.

مجموعه‌ی حفاری شده در محل، شمال در سمت چپ تصویر است، با مقیاس ۳۰mm (عکس توسط G. Barker)

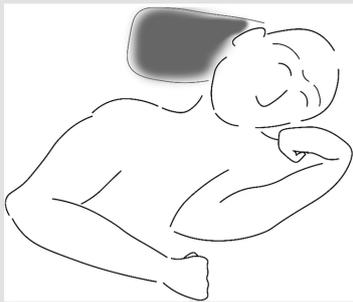

بقایای فوقانی بدن و بازوی چپ که زیر مجموعه دراز کشیده‌اند، شمال در سمت چپ تصویر است، با مقیاس ۳۰mm (عکس توسط G. Barker).

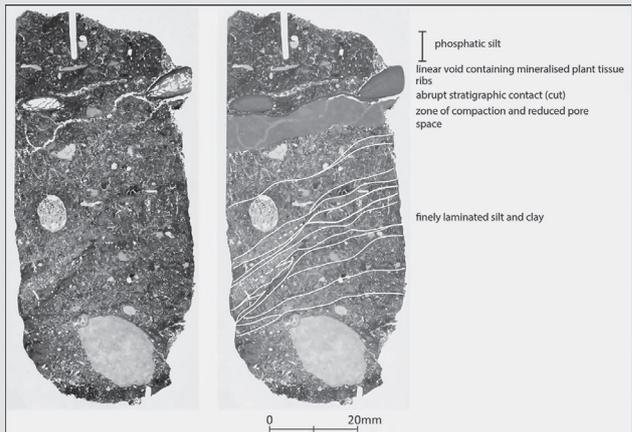

۱. ابزار سنگی (a) مشخص شده توسط فلش سفید) که در داخل انحنای اولین دنده‌ی سمت چپ در نزدیکی دست چپ نئاندرتال جدید باقیمانده است، نشان داده شده از سمت شمال شرق، با مقیاس ۰.۱ متر (عکس توسط R. Lane، از مدل فوتوگرامتری حفاری (b)؛ جزئیات لیتیک با مقیاس ۱۰mm (عکس توسط T. Reynolds).

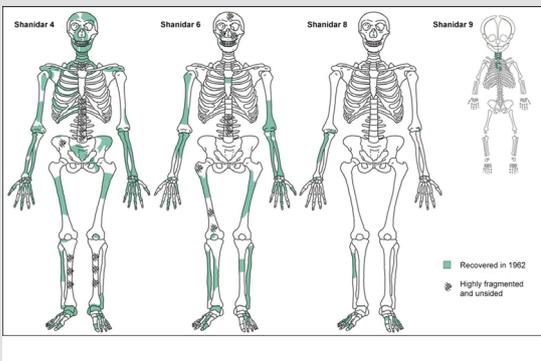

بازسازی موقعیت دفن احتمالی بقایای نئاندرتال جدید از غار شانه‌در. سنگ پشت سر به رنگ خاکستری نشان داده شده است. (طراحی از E. Pomeroy).

phosphatic silt
linear void containing mineralised plant tissue ribs
abrupt stratigraphic contact (cut)
zone of compaction and reduced pore space
finely laminated silt and clay

میکرومورفولوژی قسمت نازک از طریق ویژگی برش حاوی بقایای هومینین جدید (عکس توسط L. Farr).

عناصر اسکلت حفظ شده‌ی نمونه‌ی شانه‌در ۴ و ۸ و ۹، گردآوری شده بر اساس تنه‌ها (۱۹۸۳). توجه کنید که طرح‌های اسکلت نسبت به یکدیگر مقیاس بندی نمی‌شوند. (طراحی توسط E. Pomeroy).

در آن و چه بدلیل ناسازگاری از نظر اندازه، بنابراین به شانه‌در ۶ نسبت داده شدند، و هر عنصر اسکلتی تکرار شده‌ی بزرگسالان به شانه‌در ۸ نسبت داده شد (شکل ۱۰). واضح است که بقایای جدید براساس سن هنگام مرگ نمی‌توانند متعلق به شانه‌در ۹ باشند. به بیان دقیق‌تر آنها با توجه به نزدیکی بین بقایای جدید و قدیم و این حقیقت که فرد جدید در حین برش بلوک رسوبی کوتاه شده است، احتمالاً متعلق به یکی از آن دو فرد بزرگسال دیگر که همراه با شانه‌در ۴ پیدا شده‌اند، است. اگرچه یافته‌های جدید برخی از عناصر شانه‌در ۶ را تکرار می‌کنند، اما شانه‌در ۸ و ۶ در اصل مجموعه‌ای از عناصر اسکلتی بزرگسال اضافی هستند که نمی‌توانند متعلق به شانه‌در ۴ باشند (Trinkaus 1983)، بلکه بعنوان یک فرد مجزا شناسایی می‌شود. برای تشخیص درست دو (یا احتمالاً بیشتر) فرد که بصورت یک مجموعه در نظر گرفته شده‌اند، این یافته‌های جدید باید مجدداً ارزیابی شوند. تنها عنصر شانه‌در ۶ که در سال ۱۹۶۲ توسط استورد مشاهده شد، عبارت بود از متاتارس چهارم و پنجم قسمت راست که در نزدیکی مرکز بلوک رسوبی (همانگونه که در نقشه نشان داده شده است) قرار گرفته بودند و همچنین قسمت دسیتال استخوان نازک‌نی سمت چپ و بخشی از نازک‌نی سمت راست که در سمت جنوب قرار گرفته بودند، بود. بنابراین قابل قبول است که قسمتهای پایین پا و ساق پا به همراه سایر عناصر که در حال حاضر به شانه‌در ۶ منسوب است، به فرد جدیدی تعلق دارند.

نتیجه

کشف بقایای مفاصل نئاندرتال‌های جدید که بطور مستقیم در مجاورت تدفین همراه با گل در شانه‌در ۴ هستند، وضعیت نادری برای تحقیق در مورد فعالیت تدفین نئاندرتال‌ها با استفاده از طیفی از تکنیک‌های جدید باستان‌شناسی پدید آورده است. بحث پیرامون اینکه نئاندرتال‌ها عمداً مردگان خود را دفن می‌کردند و آنگاه اینکه این فعالیت خاکسپاری چگونه از نظر جغرافیایی و مکانی متفاوت است، همچنان ادامه دارد. این مباحث دامنه‌دار، لزوماً وابسته به ارزیابی مجدد حفاری‌های قدیمی هستند چون استانداردهای حفاری، تجزیه -تحلیل و تحلیل رسوبی مستندات در گذشته با روش‌های امروزی متفاوت است (e.g. Sandgathe et al. 2011; Rendu et al. 2014; Dib-ble et al. 2015; Goldberg et al. 2017; Gomez-Olivencia et al. 2018). باقیمانده‌ی مفاصل نئاندرتال‌های جدید در محل غار شانه‌در در اینجا گزارش شده است. همراه با بافت چینه‌شناسی، شواهد محکمی را برای تأیید دفن برنامه‌ریزی شده‌ی این فرد نشان می‌دهد. آنها همچنین فرصتی بی‌نظیر برای ارزیابی مجدد روابط بین افراد نمونه‌های شانه‌در ۴ و ۶ و ۸ و ۹ را فراهم می‌کنند و باید در نظر داشت که این مجموعه‌ی بی‌نظیر یا نشانگر شواهدی از فعالیت دفن همزمان (یا تقریباً همزمان) است یا نشانگر این است که نئاندرتال‌ها با گذشت زمان به همان مکان بازگشته و مردگان خود را دفن می‌کرده‌اند. مجموعه‌ای از تجزیه و تحلیل بقایای نئاندرتال‌های جدید و رسوبات موجود در آنها در حال انجام است تا به بررسی بیشتر مورفولوژی، رژیم غذایی، سلامتی

و روابط ژنتیکی این مجموعه‌ی بی‌نظیر از نئاندرتال‌ها پیردازیم. نهایتاً، با توجه به کار و حفاری‌های اضافی که در سپتامبر ۲۰۱۹ انجام شد، مشخص گردید که همه انسان ریخت‌های باقیمانده در بخشی از دیواره‌ای که در اینجا ذکر شده است متعلق به یک فرد مجرد است.

سپاسگزاری

ما می‌خواهیم مراتب تشکر خود را از دولت اقلیم کردستان بخاطر دعوت اولیه برای طرح کاوش‌های جدید در غار شانه‌در اعلام کنیم. همچنین تشکر خود را از اداره‌ی کل آثار باستانی کردستان برای دادن مجوز انجام این کاوش‌ها و مطالعه یافته‌ها و پشتیبانی لجستیکی ارزشمند آنها اعلام می‌داریم. بویژه از مقام مدیرکل «ملا آوات» و جانشین وی «کیفی مصطفی علی»، مدیر منطقه‌ی سوران «عبدالوهاب سلیمان» و بازرسان در محل آثار باستانی منطقه‌ی سوران «دلشاد عبدالملک» و «جگر خلیل» متشکریم. نهایت قدردانی و سپاس خود را از حمایت مالی موسسه‌ی «لورهولم تراست» (با امتیاز ثبت شده‌ی 105-2013-RPG)، بنیاد خانواده‌ی «راس»، موسسه‌ی تحقیقات باستان‌شناسی «مک‌دونالد» در دانشگاه کمبریج، انجمن تحقیقات طبیعی محیط زیست برای تعیین تاریخ به روش رادیوکربن وابسته به دانشگاه آکسفورد (با امتیاز ثبتی NF/2016/2/14)، برنامه‌های جاری تعیین تاریخ همچنین توسط انجمن پژوهشی اروپایی که زیر نظر برنامه هفتم اتحادیه‌ی اروپا است، حمایت می‌شود. (با مجوز 2013-2007-FP7) به شماره امتیاز موافقت ۳۲۴۱۳۹ «PalaeoChron» به آقای «تام هیگام» از دانشگاه آکسفورد تعلق می‌گیرد.

ادای احترام به رالف سولکی (۱۹۱۷-۲۰۱۹)

این مقاله به یاد و خاطرات رالف سولکی که در سال ۲۰۱۹ در ۱۰۱ سالگی درگذشت و همیشه یک حامی جدی کارهای جدید ما بود اختصاص یافته است. کار او در غار شانه‌در، با حمایت همسرش «رز» (کسی که همزمان مکان «زاوی شمی» در همسایگی غار شانه‌در را حفاری کرد) تأثیر عمیقی در درک ما از زیست‌شناسی و رفتار نئاندرتال‌ها گذاشت. او و تیمش نه تنها شواهد قابل توجهی از ۱۰ مرد و زن و کودک نئاندرتال در غار شانه‌در را که داده‌های کلیدی‌ای را در مورد نئاندرتال‌های جنوب غربی آسیا ارائه می‌دهد، کشف کردند، بلکه مطالعات بعدی سولکی در مورد نحوه زندگی و مرگ آنها، برداشت‌های ما را از نئاندرتال‌ها بسیار دستخوش تغییر کرده است.

بطور کلی شاید مشهورترین بحث او این بود که

براساس کارهای پالینولوژیک لروی گورهان استدلال کرد که نمونه شانه‌در ۴ همراه با گل دفن شده است. وی همچنین تصریح کرد که در مورد اسکلت نمونه‌ی شانه‌در ۱ شواهدی مبنی بر غمخواری و مراقبت از بیمار و همچنین تدفین عمدی و برنامه‌ریزی شده همراه با فعالیت‌های آیینی را نشان می‌دهد. در حالیکه دفن همراه با گل و برخی از استدلال‌های دیگر وی همچنان بحث برانگیز است، سولکی در نوشته‌های خود به انسان‌سازی نئاندرتال‌ها پرداخت و بر خلاف تصورات عام از نئاندرتال‌ها به عنوان غارنشینان بی‌رحم، بر شباهت‌های گونه خودمان در تفکرو اعمالشان تأکید کرد.

اگرچه تحقیقات او شامل باستان‌شناسی منطقه‌ی محلی خود در نزدیک نیویورک و همچنین آلاسکا و سودان و سوریه و لبنان بود، سولکی بخاطر کارهای پیشگامانه‌ی خود در غار شانه‌در مشهور بود. وی دکترای خود را در دانشگاه کلمبیا در نیویورک به اتمام رساند و مدت کوتاهی به عنوان سرپرست باستان‌شناسی در موسسه‌ی «سیمسونیان»، پیش از گرفتن مقام استادی در دانشگاه کلمبیا یعنی جایی که از سال ۱۹۵۸ تا زمان بازنشستگی در سال ۱۹۸۸ کار کرد، مشغول به کار بود. او بین سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ استادیار در دانشگاه تگزاس بود.

شواهد غار شانه‌در همچنان در مباحث مربوط به ظرفیت نئاندرتال‌ها برای تدفین و غمخواری به شدت برجسته است. این شواهد همچنین کمک‌های قابل توجهی را در روش‌های نوینی مانند «سنگ دندانی» به ما ارائه کرده است. چند نفر از تیم فعلی غار شانه‌در افتخار داشتند که از نزدیک با رالف و رز دیدار کنند که هر دوی آنها طرفدار کارهای جدید ما بودند. پسرشان «جان» در مورد باقیمانده‌های جدید نئاندرتال که در سال ۲۰۱۸ در غار شانه‌در یافت شده‌اند به آنها گفت و هر دوی آنها از شنیدن این کشفیات جدید به وجد آمده بودند. امیدوارم که کار ما در این مکان استثنایی میراث رالف و رز را ادامه دهد و بینش بیشتری را در مورد نئاندرتال‌ها و فعالیت تدفین آنها در اختیار بگذارد.

معماری کردستان در دوره نوسنگی

افشین غلامی

Afshin.golami65@gmail.com - کارشناس ارشد معماری

رحمت نادری

zagrosnaderi@gmail.com - کارشناس ارشد باستان‌شناسی

چکیده:

روشن شدن شرایط تاریخی ادوار مختلف، خوانش معماری و مسائل تاثیرگذار بر آن و معرفی آن به جامعه معماری و باستان‌شناسی، ضرورتی انکارناپذیر است. نوسنگی از دوره‌های مهم پیش‌تاریخ است که با مطالعه گسترده‌ی آن می‌توان ابتدایی‌ترین فنون، خطوط، نماد و مصالح بکار رفته در معماری را در یافته‌های این دوره مشاهده کرد. کردستان به دلیل دارا بودن شرایط مناسب زیستی از جمله منابع فراوان آب، پتانسیل بالای زیست‌محیطی و مهم‌تر از همه موقعیت ویژه ارتباطی به عنوان معبری طبیعی همواره مورد توجه جوامع انسانی دوره‌های نوسنگی و پس از آن بوده‌است.

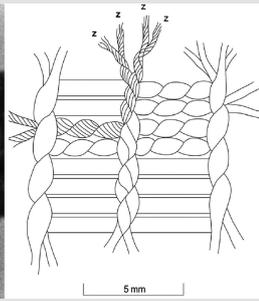
تحقیق حاضر به شیوه‌ی تاریخی-توصیفی و روش کتابخانه‌ای و با هدف شناخت معماری دوره‌ی نوسنگی در کردستان انجام گرفته‌است، یافته‌ها حاکی از آن است که شواهد قدیمی‌ای همچون کاشت محصولات کشاورزی، مصنوعات نساجی، معابد سنگی، معابد گلی، برج دایره‌ای، روستا و ... در محدوده‌ای که امروزه به نام کردستان به‌وفور قابل مشاهده‌است، این یافته‌ها این محدوده را به مهم‌ترین کیان نوسنگی در جهان بدل ساخته‌است. آثار دوره‌ی نوسنگی در سه ناحیه‌ی اصلی کردستان شامل روزه‌لات به مرکزیت دشت مهران و سیمره، باکور و شمال باشور به مرکزیت اورفا و روزآوا و گرمیان به مرکزیت محدوده‌ی تل حلف است. در ادامه‌ی مقاله، به شرح نکات مهم معماری این دوره در کردستان پرداخته شده‌است.

مقدمه:

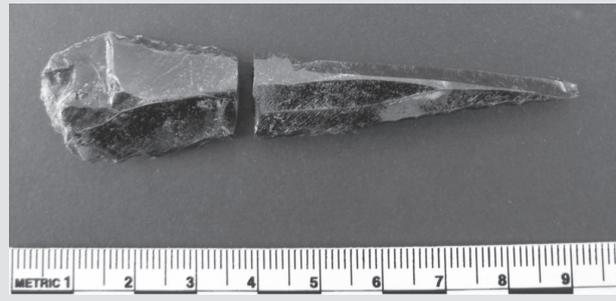
معیشتی انسان قبل از دوران نوسنگی بیشتر بر اساس شکار و کوچروی بود، مواد غذایی اصلی انسان مانند گوشت و دانه‌های خوراکی قابل ذخیره نبود و به همین دلیل افق زمانی تامین غذا چندان گسترده نبوده و تنها در حد رفع نیاز در حال و مدت کوتاهی در آینده که نیاز به تاسیسات خاصی نداشت، بوده است (فدوی و عبدالعلی، ۱۳۸۸: ۱۷). لذا یکجانشینی پیش از دوران نوسنگی در فرهنگ انسان عمومیت نداشته‌است و انسان‌ها در دوره پارینه‌سنگی صرفاً از فضاهای کاسته در طبیعت (مانند غارها) بهره می‌برده‌اند (گاراژیان و

«انقلاب نوسنگی» گام بسیار مهمی در مسیر سیر انسان به سوی زندگی پیچیده بود که هنوز هم ادامه دارد (فدوی و عبدالعلی، ۱۳۸۸: ۱۷) و بیش از هر رویداد دیگر در شکل‌دهی تاریخ زندگی انسان نقش داشته است (کوون^۱، ۱۳۸۱، ۱۸۰). در خاور نزدیک، نوسنگی، به طور سنتی به مثابه مرحله گذر از رابطه همزیستی بشر با طبیعت به رابطه‌ی کنترل انسان بر طبیعت با تکیه بر مقوله‌ی بهره‌برداری روشمند از آن تلقی می‌شده است (رفیع‌پور و قربانی، ۱۳۸۷: ۸۵). از آنجا که سیستم

پارچه و نمایش تکنیک مورد استفاده در تل هالولا
(ALFARO GINER, 2012, 43) (م. ۷۳۰۰-۷۶۰۰ ق.م.)

ادوات سنگی محوطه شماره دوکان
(Matthews et al, 2016: 227).

به عقیده طه باقر؛ چرمو اولین و قدیمیترین روستای کشاورزی تاریخ است (باقر، ۱۹۷۷)، اما هول معتقد است که قدیمی‌ترین شواهد کشاورزی ۱۱۰۰۰ سال پیش در شرق مدیترانه (لوانت (غرب خاورمیانه)) به دست آمده‌است و این روند در حدود ۱۰۰۰۰ سال پیش در زاگرس روی داد (هول، ۱۳۸۷: ۷۳). اما تحقیقات مشترک باستانشناسی محققان دانشگاه توپینگن آلمان و پژوهشگران ایرانی در منطقه زاگرس نشان داد که ۱۲۰۰۰ سال پیش از میلاد (۱۴۰۰۰ سال قبل) در منطقه چغاگلان در دشت مهران کشاورزی رایج و نظام‌مند انجام می‌پذیرفته است (Rihel et al. 2013: 65).

از سایت‌های مهم این دوره می‌توان به چغا گلان در دشت مهران، تپه گوران در دره هلیلان، علی کش دشت دهلران، شیخی آباد صحنه، تپه جانی شباد، چغا سفید دهلران، چیا سبزشرقی در دشت سیمره، گنج دره هرسین، تپه سراب ماهیدشت، تپه عبدالحسین نورآباد، تپه رواهول در دره خرم آباد، تپه ده حاجی در دشت بروجرد، تپه قلاگپ دشت ازنا، تپه مریژلو شهرستان چگنی، اهرنجان تپه و قهره تپه در دشت سلماس، تپه حاجی فیروز دشت سندوس (نقده)، قرگویی شاریکندی بوکان (روژهلات)، بستانسور، کریم شهیر و چه‌رمو له چمچمال، شمشاری دوکان، زاوی چمی شانیدر اربیل، تل دره‌ال شمال موصل (باشور)، هالان چمی و چاینو دیاربکر، گرنوک، نوالی چولی، تاشلی‌تپه، کاراهان‌تپه، سفرتپه و هامزان‌تپه در اورفا (رها-باکور)، تل‌سپی‌ایبض، تل‌قرامل منبج، تل‌هلولا در جرابلس (روژاوا) اشاره کرد که بعضی از این سایت‌ها بیشتر از لحاظ یافته‌های صنایع سنگی، ادوات سنگی، استخوان‌های جانوری، نوع تدفین و یافته‌های کشاورزی و دامداری حائز اهمیت است، بسته به حجم مقاله چند نمونه از سایت‌های مهم معماری را ذیلا مورد بررسی قرار می‌دهیم.

رحمتی، ۱۳۹۱: ۱۱۱).
با افزایش دما پس از دوره فراپارینه‌سنگی (هول^۳: ۱۳۸۷: ۷۳) و تغییرات محسوس بر طبیعت گیاهی زندگی انسان دستخوش تغییر می‌شود، که مسائل معیشتی، اسکانی و صنایع دستی را تحت تاثیر قرار می‌دهد. این دوره آغاز فرایندهای تاثیرگذار از جمله اهلی‌سازی حیوان و گیاه و یکجانشینی در فرهنگ انسان است (Fuller et al, 2007, 282). یعنی آغاز اولین دخالت‌های مستقیم انسان نوع امروزی در محیط طبیعی‌اش است (کون، ۱۳۸۱، ۱۸۰). در آغاز، اصطلاح نوسنگی به اواخر عصر پارینه‌سنگی و قبل از عصر فلزات مانند مس‌سنگی، مفرغ و آهن اطلاق می‌شد (هول، ۱۳۸۷: ۷۳)، اما «جان لوباک»^۲ در سال ۱۸۶۵ با تفکیک صنایع سنگی یافته شده از دوره سنگ، دوره‌های سه‌گانه تامسون را به دو دوره‌ی پارینه‌سنگی و نوسنگی تقسیم نمود (مک کارتر، ۱۳۹۰: ۲۰). اساس تفکیک یافته‌های سنگی به «صنایع سنگی» و «ادوات سنگی» مبتنی بر روش تولید و آماده‌سازی این یافته‌هاست (Ebeling and Rowan, 2004: 108).

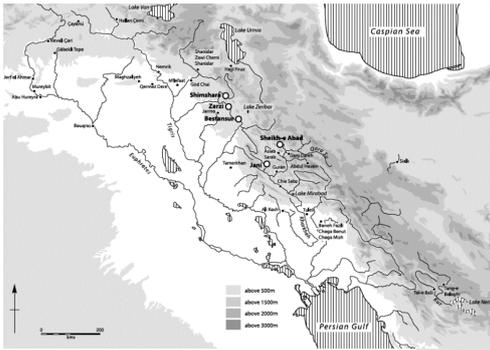
استقرارهای نوسنگی بر اساس یافته‌های باستان‌شناختی به دو گروه کلی نوسنگی پیش از سفال^۴ و نوسنگی با سفال^۵ تقسیم می‌شود، استقرارهای نوسنگی پیش از سفال (پیشرو) که معرف آغاز فرایند نوسنگی و نوسنگی شدن در خاور نزدیک هستند، عمدتاً از زاگرس، توروس و مدیترانه شرقی گزارش شده‌اند (Verhoven, 2004: 73). مطالعه‌ی دوره‌ی نوسنگی در خاورمیانه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا در این منطقه در جهان است که این پدیده برای نخستین بار و بدون این که متاثر از جریان‌های خارجی (غیر منطقه‌ای) که در پیدایش آن نقش داشته باشد ظاهر می‌شود (کون، ۱۳۸۱، ۱۸۱). گوردن چایلد^۶ (۱۹۲۵) معتقد بود که خاورمیانه سپیده‌دم تمدن اروپاست (همان، ۱۸۱).

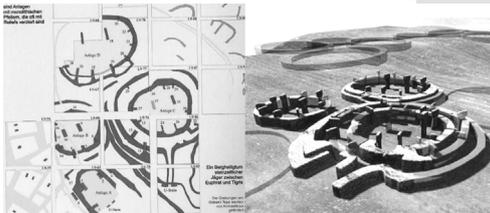
۱: محوطه‌های مهم نوسنگی در شهر اورفا:

کهن‌ترین نیایشگاه کلان‌سنگی دنیا مربوط به اولین دوره‌ی نوسنگی پیش از سفال (آ)، روی تپه‌ای موسوم به گرنوک^۱ (Schmidt, 2010)، و دومین محوطه با همین ویژگی متعلق به دومین دوره‌ی نوسنگی پیش از سفال (ب)، به نام نوالی چوری (Hauptmann, 1993) در شهر اورفا شناسایی و کاوش شد. از شاخصه‌های مهم این معابد وجود ستون‌های T شکل است که به شیوه گسترده در سایت مشاهده می‌شود. از محوطه‌های مهم دیگر اورفا که مشابه گرنوک هستند می‌توان به تاشلی‌تپه، کاراهان‌تپه، سه‌فهر تپه و هامزان‌تپه اشاره کرد، در این مراکز هیچ حفاری‌ای انجام نگرفته است و بیشتر یافته‌ها سطحی شناسایی شده‌اند. این سایت‌ها نیز با ستون‌های T شکل خود دارای اهمیت مذهبی هستند. که فرمشان شبیه یافته‌های لایه‌های بالایی گرنوک است (Ozdol, 2011: 179). چهار ساختار دایره‌ای در گرنوک کشف شده‌است، و شانزده سازه مشابه دیگر که مطابق طرح در انتظار کاوش هستند. قطر این سازه‌های گرد یا بیضی بین ۱۰ تا ۳۰ متر متغیر است. هر یک از ساختارها دارای فرم‌های تودرتو و راهروهای باریک بین آنها است، به طور متوسط در هر ساختار ۱۲ تا ۱۴ ستون T وجود دارد، که ستون‌های اطراف به وسیله‌ی دیوار سنگی به هم متصل شده‌اند و دو مورد در مجاورت دیوارهای آنها (وسط) قرار دارد (Ozdol, 2011: 178-179). انجمن توریستی شهر اورفا این دو ستون T شکل بزرگ (وسط) را تمثیلی از آدم و هوا، اما اشمیت آنها را بدوی‌ترین نمود خداوند می‌داند که چشم، دهان و صورت ندارند اما دارای بازو و دست هستند (Brich, 2008). در گرنوک، بیش از ۲۰۰ ستون T شکل وجود دارد، که تا به امروز (در مدت این ۲۰ سال)، حدود ۵۰ مورد از آنها حفاری شده‌اند. ۱۳ مورد دیگر از این ستون‌ها در محوطه نوالی چوری و سایر محوطه‌های اورفا یافته شده‌است (Ozdol, 2011: 178-183).

لایه‌ی جوانتر گرنوک به ۹ هزار سال ق.م (با آزمایش کربن ۱۴) و قدمت لایه III (زیرین) و نیایشگاه‌های گرنوک تا هزاره دهم ق.م تاریخ‌گذاری شده‌است (Schmidt, 2010). نوالی چوری نیز ۹ هزار سال ق.م ساخته شده‌است (Hauptmann, 1991). پروفیسور اشمیت تخمین می‌زند که قدمت محوطه تقریباً ۱۵۰۰ سال است و در این مدت تمایل به ساخت محوطه‌های حاوی سنگ‌های حک شده از نوع T نمایان است (Göbekli Tepe, 2011). لایه II گرنوک یک سری

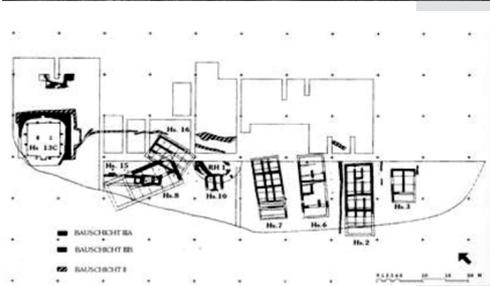
پراکندگی سایت‌های مهم دوره نوسنگی در کردستان (Matthews et al, 2016: 220).

پلان و حجم ساختارهای حفاری شده گرنوک (Ozdol, 2011: 179).

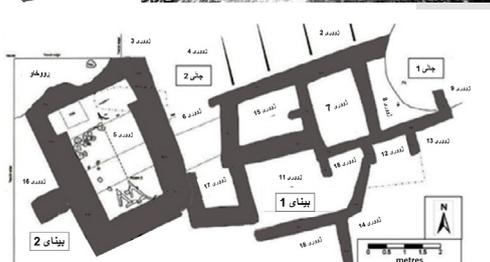
نمایی از حفاریات لایه III در گرنوک (Göbekli Tepe, 2011).

پلان مجموعه نوالی چوری (همان، ۱۸۰).

ستون با طرح بازو و انگشت در نوالی چوری و گرنوک (همان، ۱۸۳).

پلان مجموعه شیخی‌آباد (محمدی‌فر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴).

محوطه‌های متبرک می‌باشد. بناهای مدور بزرگ لایه III با جایگزین شدن توسط اتاق‌های کوچک مستطیلی شکل این لایه (II) ناپدید شده‌اند، ولی الگوهای اصلی نیایشگاه‌ها که برپایی ستون‌های T شکل بود، کماکان باقی مانده‌است. بنابراین اغلب ساختمان‌های لایه II نیز می‌توانند به عنوان محوطه‌های آیینی شناسایی گردند. علاوه بر ایجاد معماری در این لایه شاهد تقلیل اندازه ستون‌ها نیز هستیم، میانگین ارتفاع ستون‌های لایه III ۳٫۵ متر است، این در حالی است که در لایه II تنها ۱٫۵ متر است (Schmidt, 2010). لایه III (زیرین) گرنوک دارای نیایشگاه‌هایی دایره‌ای شکل است که در محیط آن‌ها ستون‌های عظیم T شکل بلندتر قرار گرفته‌اند. این ستون‌ها با نقوش جانوری گوناگون شامل شیرها، روباه‌ها، مارها، عقرب‌ها گرازها، گاوهای وحشی، غزال‌ها، خرهای وحشی، پرندگان و در بعضی موارد، بازوها و دست‌ها که نشان دهنده‌ی مجسمه‌های مشبک شبه انسانی هستند، تزیین شده‌اند (Dietrich et al, 2012: 675). ستون‌ها معمولا مرتبط با دیوارهایی می‌باشند که فضای داخلی و خارجی نیایشگاه را از هم جدا می‌کنند. دیوارها عمدتاً از سنگ‌های بادبر، بعضی اوقات شامل (خرده‌های ستون‌ها و سنگ‌های شکل یافته دیگر معمول در محوطه)، در استفاده ثانویه بعنوان سنگ‌های دیواری، ساخته شده‌اند. یک لایه ملات گل به ضخامت ۲ cm مابین سنگ‌ها وجود دارد (Schmidt, 2010).

در حالیکه گرنوک صرفاً یک مجموعه نیایشگاهی محسوب می‌شود، نوالی چوری شامل مجموعه‌ای از خانه‌ها و نیایشگاه‌هایی می‌باشد که در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. در ای محوطه یک بنای راست گوشه در لایه دوم کشف شده که دارای کاربری خاصی بوده است. این بنا از سنگ و دوغاب سفید آهک ساخته شده و ابعاد آن ۹٫۱۳ * ۵٫۱۳ متر است. ۱۳ ستون سنگی یکپارچه با سرستون‌های T شکل در داخل دیوار نسب شده‌اند و دو ستون مشابه نیز در وسط این بنا، روی سطح صاف شده، برپا شده‌اند (Ozdol, 2011: 180-183).

ستون‌های هر دو نمونه در اواخر گوبکلتیپه و اوبلیس‌های نوالی چوری، بازوها و انگشتان دست انسان را نشان می‌دهند و از این عقیده که ستون‌های T شکل نمادی از انسان هستند، پشتیبانی می‌کنند (همان، ۱۸۰).

۲: تپه شیخی آباد:

تپه شیخی آباد در دره حاصلخیز دینور-صحنه و در

۲ کیلومتری شمال روستای کرتویچ واقع شده‌است (محمدی فر، ۱۳۸۶: ۱۷۷). این محوطه در ارتفاع ۱۴۲۵ متری از سطح دریا واقع شده و با کوه‌هایی با ارتفاع ۲۴۰۰ متری احاطه گشته است. ارتفاع تپه شیخی آباد نسبت به اطراف به ۶ متر می‌رسد و وسعت تقریبی آن با ابعاد ۱۳۰*۸۰ متر نزدیک به یک هکتار است (کریمی و چاپچی، ۱۳۹۷: ۲۵). در این تپه یک ترانشه اصلی و دو گمانه جهت کاوش در نظر گرفته شد. در گمانه شماره ۱ بقایای زغال، استخوان سوخته و سالم، بقایای گیاهی و ابزار سنگی به دست آمد (محمدی فر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲). در گمانه شماره ۲ به دلیل برخورد به یک بافت معماری چینه‌ای به ضخامت تقریبی نیم متر، کاوش تنها تا حدود ۲٫۵ متر ادامه یافته و ادامه کاوش به فصول دیگر موکول گردید (همان، ۱۳). ترانشه‌ی ۳ در مرتفع‌ترین بخش تپه و تقریباً در مرکز آن ایجاد گردید. مساحت کلی این ترانشه ۱۱۸ مترمربع است. یافته‌های معماری این محوطه را می‌توان به دو بخش ساختمان شماره یک (شرقی) و ساختمان شماره دو (غربی) طبقه‌بندی نمود (همان، ۱۴). به طور کلی در این ترانشه، ۱۹ فضای اتاقک شناسایی گشته که تاکنون تنها در ۵ فضا از آن‌ها کاوش صورت گرفته‌است (کریمی و چاپچی، ۱۳۹۷: ۲۵).

در مجموعه شماره ۱، چند اتاق با یک فضا شبیه حیاط در ضلع جنوبی دیده می‌شود (محمدی فر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲). دیوار اتاقک‌های مکشوفه از چینه ساخته شده و به شکل منظم و زاویه‌دار می‌باشند، کف آنها نیز از خاک کوبیده تشکیل شده است، این اتاقک‌ها در جهت جنوب غربی-شمال شرقی بنا شده‌اند، اما فاقد هرگونه ورودی هستند، ابعاد آنها معمولاً بین ۱٫۸ تا ۲٫۵ متر می‌باشد (همان، ۱۴). و ضخامت دیوار نیز متفاوت بوده و بین ۳۰ تا ۶۰ cm است. ارتفاع دیوارها هم ۱۷ تا ۵۵ cm است (همان، ۱۵). بنای شماره ۲ یک اثر منحصربه‌فرد از دوران نوسنگی است. این بنا که در غرب ساختمان یک واقع است، به شکل T است و دیوارهای آن بر خلاف بنای شماره یک، بسیار قطور است، به نحوی که قطر این دیوار به ۸۰ cm می‌رسد. در ضلع جنوبی فضا، اسکلت سر چهار بزرگویی و یک گوسفند وحشی به شکل بسیار دقیقی قرار داده شده است، که از گل اخرا برای پوشش دندان‌هایشان استفاده شده‌است. طول شاخ یکی از این بزها ۹۴ cm است. با توجه به تفاوت این فضا و بزرگی آن و قطر دیوارها شاید بتوان این فضا را یک فضای مقدس نام‌گذاری کرد. با

لحاظ این نکته و در نظر گرفتن داده‌های رادیوکربنی قدمت این فضا حدود ۱۰۰۰ سال بیشتر از تپه گنج‌دره است (کریمی و چایچی، ۱۳۹۷، ۲۵). این بنا متشکل از یک اتاق بزرگ‌تر از دیگر ساختارها با فضایی در حدود ۴*۲ متر و دیوارهای ساخته شده از ترکیب خشت‌های نامنظم و چینه به ضخامت حدود ۸۰ cm است. جهت این اتاق نیز مشابه اتاق‌های ساختمان شماره ۱ بوده و به مانند آن‌ها فاقد ورودی است. ارتفاع دیوارها بین ۲۲ cm در جنوب تا ۴۲ cm در شمال شرقی اتاق متغیر است (Matthew, 2009: 95).

۳: محوطه تل قارمل:

سایت تل قارمل مهمترین محوطه یافته شده در غرب کردستان است، که در روستای کارامل، در حدود ۲۵ کیلومتری شمال حلب (منبج) و ۶۵ کیلومتری جنوب مرز سوریه و ترکیه واقع شده است (Ryszard et al, 2009: 772). یافته‌های این سایت شامل ۵ عدد از قدیمی‌ترین برج‌های دایره‌ای جهان، دو زیارتگاه دیدنی و بیش از ۶۰ خانه دایره‌ای و بیضی‌شکل به همراه ساختمان‌های کاربردی دیگر است که در ۱۴ لایه فرهنگی گسترده شده‌اند (Ibed, 773)، که پژوهشگران با انجام کربن ۱۴ قدمت سکونت ۹۰۰۰ ساله (از ۱۱۵۰۰ ق.م تا ۲۵۰۰ ق.م) را در تخمین زده‌اند (Dimitrios, 2017: 21). مساحت محوطه تل کارامل ۶ هکتار است، که قسمت شمال شرقی در زمینی به ابعاد ۱۶۰*۱۹۰ متر دارای نهفته‌های دوره‌ی نوسنگی است (Ryszard et al, 2009: 772). در بیش از ۴۵۰۰۰ قطعه از استخوان‌های یافته‌شده از این لایه‌ها، هیچ اثری از اهلی شدن حیوانات وجود ندارد (Willcox et al: 2008). همچنین، ویلکاکس^۱ و هرووکس^۲ (۲۰۰۹) پس از پژوهش بر روی ۱۰۸ نمونه (۱۷۷۲ لیتر) از رسوبات لایه‌های ۱، ۲ و ۳ به این نتیجه رسیدند: که با وجود رود فرات، در قارمل غلات محلی رشد می‌کردند، بنابراین انگیزه کمتری برای کشت وجود داشت. در نتیجه می‌توان چنین فرض کرد که بیشتر منابع گیاهی به جای کشت جمع‌آوری شده‌اند (Willcox and Herveux 2009:11).

در مجموعه‌ی تل کارامل حدود سه هزاره (۱۱۵۰۰ تا ۸۰۰ ق.م) نهفته‌های دوره‌های ناتوفی، نوسنگی بدون سفال A و نوسنگی بدون سفال B یافته‌شده است. لایه اول قدیمی‌ترین برج دایره‌ای دارای دیوارهای با ضخامت نیمی از لایه‌ی بالا است. با توجه به این یافته می‌توان چنین استنتاج کرد که لایه‌ی پایینی دارای سکونت فصلی بوده است و لایه‌ی ۲ اولین استقرار کامل

در محوطه تل کارامل است. به‌طور کلی در هر ۳ لایه شاهد معماری مشابهی هستیم، فرم‌ها تقریباً دایره‌ای، تا حدودی دارای سازه‌های در عمق، وجود قوس، تنور، محوطه سنگ‌چین بیضی و شبه‌دایره هستند. مصالح مورد استفاده شامل سنگ‌چینی با ملات گل در دیوارها (با ضخامت‌های متنوع)، پنج تا ده سانتی‌متر پوشش گل قرمز برای کفسازی فضاهای داخلی است (Dim- (itrios, 2017).

۴: روستای چرمو:

طی سه فصل تحقیق و حفاری روبرت و بریدوود در سال ۱۹۴۸ تا ۱۹۵۵ (Price and Arbuckle, 2013, 442)، قدیمی‌ترین روستای جهانی دوره نوسنگی از دل زمین بیرون آمد (Al_Ameri et al, 2010, 17). روستای چرمو با ۱٫۳ هکتار مساحت، در شرق شهر چمچمال قرار گرفته است و دارای شواهد سکونت در هر دو دوره نوسنگی پیش از سفال و نوسنگی سفال است. در این سایت ۱۶ لایه فرهنگی به ارتفاع ۷ متر وجود دارد که آزمایشات کربن ۱۴ قدمت روستا را ۸۵۰۰ سال ق.م و مدت سکونت در این سایت ۱۵۰۰ سال تخمین زده است، یک سوم مساحت اصلی روستا در شمال غربی ممکن است به دره ریخته شده باشد (Braidwood and Howe, 1960, 38). روستای چرمو دارای دو بخش روستا و گورستان است، که قسمت گورستان خارج از روستا قرار گرفته است (Al_Ameri et al, 2010, 17). به نظر می‌رسد که تعداد کل خانه‌های روستای چرمو از ۲۵ خانه بیشتر نبوده، همچنین تخمین می‌زنیم که تعداد ساکنان این روستا نیز از ۱۵۰ نفر فراتر نبوده است (Braidwood and Howe, 1960, 43).

تحقیق انجام گرفته در لایه ۵ آشکارا نشان می‌دهد، که خانه‌ها در یک ردیف در کنار هم و حداقل در دو طرف ساخته شده‌اند (رؤبیرت و بریدوود، ۲۰۰۵، ۹۶). این خانه‌ها شامل چند اتاق کوچک، یک نشیمن بزرگ و چند اجاق است، معماری این روستا شبیه معماری روستای برسین است (Al_Ameri et al, 2010, 17). این خانه‌ها از ملات گل و با تکمیک دیوار موره ساخته شده است، برای جلوگیری از ترک برداشتن دیوار روستای چرمو، استادکار از ترکیب گاه یا مو با ملات گل استفاده کرده است، همچنان برای خشت‌های گلی نیز استفاده شده است (رؤبیرت و بریدوود، ۲۰۰۵، ۹۰). این شیوه دیوارچینی (مور) هنوز در بعضی مناطق کردستان مانند هوشارموکریان، کوتول خوی، گرمیان و ... اجرا می‌شود. کف اتاق‌های چرمو شامل یک لایه نی زیرین

و بر روی آن لایه نازک گل تمیز اجرا است (همان، ۹۳).
نتیجه گیری:

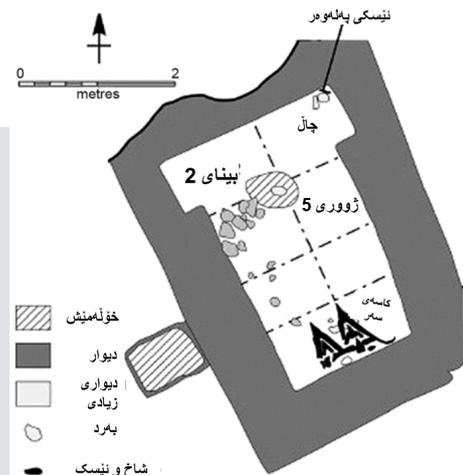
شروع دوره‌ی نوسنگی مصادف است با تغییرات آب و هوایی کره زمین، که منجر به تغییر روند زندگی انسان شد. مهمترین شاخصه این دوره کشاورزی است که تاثیر زیادی بر سکنی‌گزینی انسان و شکل‌گیری مسکن، روستا و ... داشته است. همچنان که اشاره شد قدیمی‌ترین مشاهدات کشاورزی و بسیاری از محوطه‌های مهم دوره نوسنگی در مناطق کردنشین یافته شده‌است. کشاورزی مناطق کردنشین از دیرباز زبانزد اقوام دیگر بوده است. ابن‌وحشی در قرن نهم ه.ق اذعان می‌کند که کردها در زمینه‌ی علم کشاورزی و مسائل مرتبط با گیاهان از همه ملت‌ها و حتی کلدانی‌ها توانمندتر هستند؛ «کردها می‌گویند که علم کشاورزی را از آدم نبی به ارث برده‌اند» (Bin Wahshih, 1806, 131-135). به نقل از حمه‌ره‌ش، (۲۰۱۳)، در ادامه ابن‌وحشی اشاره می‌کند که چند کتاب کردی درباره‌ی «پرورش مو، خرما، مشکلات آب و شیوه‌ی استخراج آن در مناطق ناشناخته» و ... را به زبان عربی ترجمه کرده‌است (همان). همه این یافته‌ها، قدیم بودن کشاورزی در میان کردها را نشان می‌دهد، کشف کشاورزی، تولید انبوه و انبار مواد غذایی زندگی انسان را از حالت کوچگری به یکجانشینی سوق می‌دهد و همسو با آن انسان زارع با خلق مسکن اولین گام‌های معماری را برمی‌دارد.

به طور کلی محوطه‌های این دوره از لحاظ کاربری به عبادتگاهی، فضای مسکونی کوچک و روستا؛ و از لحاظ اقامت به محوطه‌های با اقامت کم و اقامت بلند مدت؛ و از لحاظ معیشت به گونه‌های شکارگر، دامدار، جمع‌آوری‌کننده گیاهان طبیعی و کشاورزان؛ و از لحاظ جغرافیایی به مراکز دشتی، کوهی و نیمه کوهی؛ و از لحاظ متریکال به حجاری، چیدن سنگ با ملات گل و استفاده از سیستم موره تقسیم‌بندی می‌شوند. این دوره از لحاظ اولین‌ها از جمله مصالح، فرم، سطح و ریزفضاها اهمیت چشمگیری در حیطه معماری کردستان و جهان دارد.

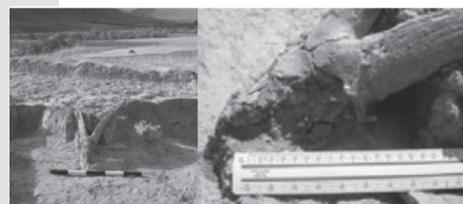
رفرنس‌ها:

۱- با وجود کاربرد این اصطلاح در ادبیات باستان‌شناسی، تعدادی از پژوهشگران آن را رد کرده و دلیل این امر را پروسه آرام و پیوسته چند هزار ساله ذکر می‌کنند.

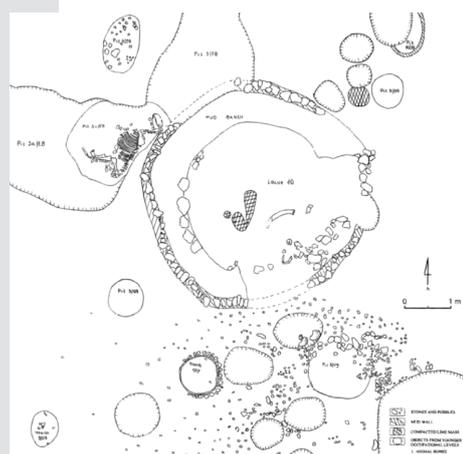
- 2- Jak Cauvin
- 3- Frank Hole
- 4- John Lubock

پلان معبد شیخی آباد
 (Darabi, 2016, 286).

پلان مجموعه شیخی آباد
 (محمدی‌فر و همکاران،
 ۱۳۹۰: ۱۵)

پلان بخشی از سایت تپه
 کارامل (Ryszard, 2012:)
 573.

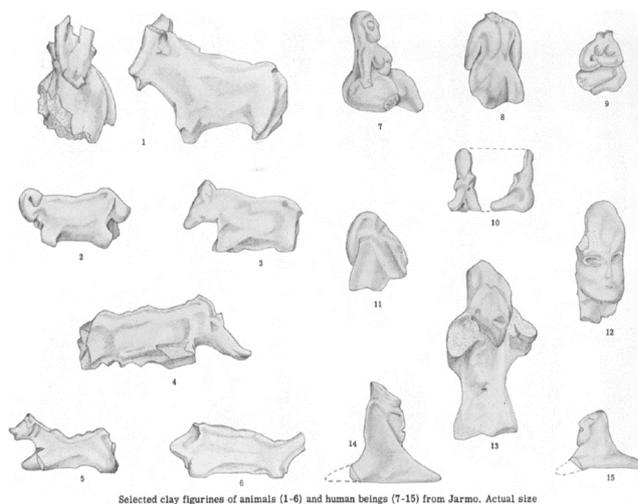

پایه‌ی دیواری یکی از برج‌های
 تپه کارامل (Ryszard,
 2012: 567).

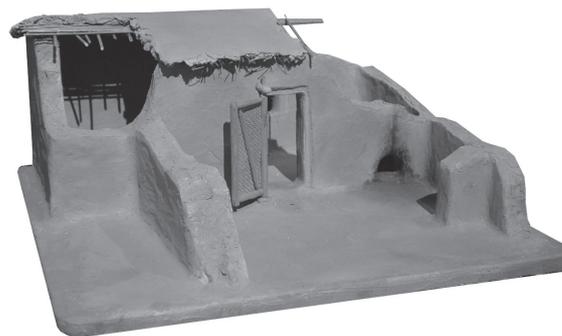
خانه روستای چرمو با
 دیوارهای خشتی (Braid-
 wood and Howe 1960,
 200).

Selected clay figurines of animals (1-6) and human beings (7-15) from Jarmo. Actual size

بیکره‌های سفالی
انسانی-حیوانی
روستای چرمو
(Braidwood and
Howe, 1960, 202)

ماکت نمونه‌ی خانه‌ای از
روستای چرمو در دانشگاه
شیکاگو

dp43.14, 283-300.

- DIETRICH O. - M. HEUN - J. NOTROFF - K. SCHMIDT - M. ZARNKOW 2012: «The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, south-eastern Turkey» *Antiquity* 86: 674-695.
- Dimitrios, S. Dendrinom. (2017), Gobekli Tepe, Tell Qaramel, Tell Es-Sultan: Why is Gobekli Tepe a 6th millennium BC site, and Evolution of Early Neolithic Architecture, <https://www.researchgate.net/publication/318900114>
- Ebeling, J.R. and Rowan, Y. M., 2004, The Archaeology of the Daily Grind: Ground Stone Tools and Food Production in the Southern Levant, *Near Eastern Archaeology* 67(2): 108-117.
- Fuller, Dorian Q, Nicole Boivin and Ravi, Korisetar (2007), «Dating the Neolithic of South India: New Radiometric Evidence for Key Economic, Social and Ritual Transformations», in *Antiquity*, 81 (313), pp: 755 - 778.
- Göbekli Tepe, 2011, Preliminary Site Conservation Inspection and First Mortar and Plaster Documentation Report.
- Hauptmann H 1993. Ein Kultgebäude in Nevali Cori. I Frangipane et al. (eds.), *Between the Rivers and over the mountains. Archaeologica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata. Rom*: 37-69.
- Hauptmann H. 1991/1992. Nevali Cori. Eine Siedlung des akeramischen Neolithikums am Mittleren Euphrat. *Nürnberg Blätter zur Archäologie* 8: 15-33.
- Matthews, R. Mohammadifar, Y. Motarjem, A & Matthews, W. (2009). «The Central Zagros Project (CZAP)» *Antiquity* Vol 82, Issue 322.
- Matthews, R., Matthews, W., Raheem, K. R. and Aziz, K. R. (2016) Current investigations into the early Neolithic of the Zagros foothills of Iraqi Kurdistan. In: Kopanias, K. and MacGinnis, J. (eds.) *The Archaeology of the Kurdistan Region of Iraq and Adjacent Regions*. Archaeopress, Oxford, pp. 219-228.
- Ozdoğ, S. 2011. ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK ÇAĞDA GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA DİN VE SOSYAL YAPI, Tar-

5- Pre-Pottery Neolithic PPN

6- Pottery Neolithic PN

7- Gordon Childe

۸- گرنوک یا گری نافیوکی نام کردی این محوطه است، که ترجمه‌ی آن به فارسی تپه ناف شکل می‌باشد. این محوطه در متون علمی با نام ترکی آن یعنی گوبکلی تپه (Göbekli Tepe) شناخته می‌شود.

9- Willcox

10- Herveux

۱۱- این محوطه در ادبیات فارسی و جهانی به نام چرمو (Cramo) مشهور است، که تعریف کلمه‌ی اصلی چرمو است.

۱۲- موره شیوه‌ای دیوراچینی است که هنوز در روستاهای مناطقی از کردستان اجرا می‌شود، که در روستای چرمو برای دیوار باربر و پارتیشن‌ها استفاده شده‌است.

منابع

- Al-amiri, T. K. and Jasim, S. Y. and Al-khafiji, A. j. 2010, Middle paleolithic to neolithic cultural history of North Iraq, *Arab J Geosci*, DOI 10.1007/s12517-010-0159-5, <https://www.researchgate.net/publication/235549188>
- ALFARO GINER. C. 2012, Textiles from the Pre-Pottery Neolithic Site of Tell Halula (Euphrates Valley, Syria). Manuscript reçu le 29 mai 2012, accepté le 12 juillet 2012. *Paléorient*, vol. 38.1-2, p. 41-54
- Bin Wahshih, Ahmad Bin Abubekr, (1806) *Ancient alphabets and hieroglyphic characters explained: with an account of the egyptian priests, their classes, initiation, and sacrifices*, Bulmer, London.
- Birch N. 2008. "Göbekli Tepe in Turkey: A 1200-Year-Old Temple Complex". Nicholas Birch specializes in Turkey, Iran and the Middle East. | Eurasianet.org
- Braidwood RJ, Howe B (1960) *Prehistoric investigations in Iraqi Kurdistan*. The University of Chicago Press, No. 31.
- Cauvin, J. 1994. *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture*, Paris, éditions C.N.R.S.
- Darabi, H., 2016, A Social perspective on the Neolithic in western Iran, *Documenta praehistorica XLIII*, DOI:10.4312/

مجسمه ونوس تپه سراب.

پیکرک ایستاده، تپه حاجی فیروز
سندوس، گل، اواسط هزاره ششم ق.م
(اسلام مسلک و حریریان، ۱۳۹۰: ۲۹).

- (منقحه)، شرکه التجاریه و التباعه المحدوده.
- رفیع پور، جلال الدین؛ قربانی، حمیدرضا، (۱۳۸۷)، از کوچندگی تا یکجانشینی؛ رویکرد باستان مردم شناسختی بر خاستگاه خانه و استراتژی معیشتی در دوره نوسنگی، نامه انسان شناسی، سال پنجم، شماره ۹، ۸۴-۱۱۶.
 - روهبرت، جیتی و بریدوود، بروس هاو، (۲۰۰۵)، لیکولینهوه کانی پیش میژوو له کوردستانی عتیرا قدا، به شی یه کهم، وه رگتیران ئاسؤس محمه مد مه لا قادر، ده زگای چاپ و بلا کوردنه وهی موکریانی، هه ولیر.
 - فدوی، سید محمد و عبدالعلی، محمدرضا، (۱۳۸۸)، از توکن تا نوشتار؛ احجام سفالین، بدوی ترین فرم نوشتار، نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، شماره ۳۹، ۱۵-۲۴.
 - کریمی، لایلا و چاپچی امیرخیز، احمد، (۱۳۹۷)، معماری نوسنگی بدون سفال از نویافته های زاگرس مرکزی، فصلنامه علمی تخصصی باستان شناسی ایران، واحد شوشتر، ۲۲-۳۶.
 - کوون، ژاک، (۱۳۸۱)، تولد الوهیت، تولد کشاورزی، انقلاب نمادها در دوره نوسنگی، ترجمه جلال الدین رفیع فر، نامه انسان شناسی، دوره اول، شماره دوم، ۱۷۹-۱۸۶.
 - گارازیان، عمران و رحمتی، مسعود، (۱۳۹۱)، دوره اول تل آتشی، فرهنگ نوسنگی پیش از سفال و معماری آن در چشم انداز جنوب شرقی ایران، پژوهش های انسان شناسی ایران، دوره ۲، شماره ۱، ۱۱۱-۱۴۸.
 - محمدی فر، یعقوب، (۱۳۸۶)، باستان شناسی دوره روستانشینی، باستان شناسی غرب ایران به کوشش فرانک هول، ترجمه زهرا باستی، تهران، سمت.
 - محمدی فر، یعقوب، متیوس، روجر؛ متیوس، وندی و مترجم: عباس، (۱۳۹۰)، پروژه ی باستان شناسی زاگرس مرکز (CZAP): گزارش مقدمات کاوش و بررسی ر تپه ی شیخی آباد صحنه و تپه جانی اسلام آباد غرب، نامه ی باستان شناسی، شماره ۱، دوره اول، ۹-۳۰.
 - مک کارتر، سوزان فاستر، (۱۳۹۰)، نوسنگی، ترجمه حجت دارابی و جواد حسین زاده، تهران، انتشارات سمیرا.
 - هول، فرانک، (۱۳۸۷)، نوسنگی در ایران، ترجمه ی امیر ساعد موچشی، باستان پژوه، سال دهم، شماره ۱۶، ۷۳-۸۴.

ih İncelemeleri Dergisi, Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 1, 173-199.

- Price, M. D. and Arbuckle, B. S. 2013, Early Pig Management in the Zagros Flanks: Reanalysis of the Fauna from Neolithic Jarmo, Northern Iraq, International Journal of Osteoarchaeology, Int. J. Osteoarchaeol. 25: 441-453.
- Rihel, S., Zeidi, M., Conrad N.J. (2013). Emergence of agriculture in the foothills of the Zagros mountains of Iran, Science, Vol, 341.
- Ryszard, F. (2012) Tell Qaramel: excavations 2009, Polish Archaeology in the Mediterranean 21, pp 559-582.
- Ryszard, F. Danuta, J. Anna, P and Natalia, P. (2009). Chronology of the Early Pre-Pottery Neolithic Settlement Tell Qaramel, Northern Syria, in the Light of Radiocarbon Dating. Radiocarbon, 51, pp 771-781.
- Schmidt K. 2010. Göbekli Tepe – the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. UDK 903.6 (5608) "633/634": 636.01. Documenta Praehistorica XXXVII, 239-256.
- Smith, P. E. L. 1971, Iran, 9000-4000 B.C: The Neolithic, <https://www.penn.museum/sites/expedition/iran-9000-4000-b-c/>
- Verhoven, M. (2004), «Beyond Boundaries: Nature, Culture and a Holistic Approach to Domestication in the Levant», in Journal of World Prehistory, Vol. 18, No. 3, pp: 189-282.
- Willcox G, Fornite S, Herveux LH. 2008. Early Holocene cultivation before domestication in northern Syria. Vegetation History and Archaeobotany 17:313-25.
- Willcox G, Herveux L. 2009. Late Pleistocene/Early Holocene charred plant remains from Tell Qaramel: a preliminary report. Mazurowski RF, Kanjou Y, editors. Documents D'archeologie Syrienne. Damascus: DGAM. p 104-12.
- اسلام مسلک، ریما و حریریان، نرگس، (۱۳۹۰) نقش رنگ در پیکرک های انسانی دوره ی نوسنگی، نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، شماره ۴۷، ۲۵-۳۱.

• یافر، طه، (۱۹۷۷)، مقدمه فی تاریخ الحزرات القدیمه، القسم الاول تاریخ العراق قدیم، من متبوعات دار المعلمین العالیه، التبعه الثانيه

[هدف زانکو نه تهییج افکار عمومی و نه ترویج اختلافات قومی است. قسمتی از هدف چاپ و نشر نظریات مختلف، مطرح نمودن مباحثات علمی بین شخصیت‌های علمی و محققین منطقه است. قضاوت را نیز بر عهده‌ی خوانندگان می‌گذاریم. ما به نیت خیر قدم پیش گذاشته‌ایم و انتظار داریم شما نیز به نیت خیر ببینید]

واقعیت «سولدوز» در مقابل توهم «سندوس» مسئله این است!

سپهری

بنام خدا

جناب آقای کامبیز ابراهیم زاده

مدیر مسئول محترم ماهنامه وزین زانکو

با سلام

احتراماً خواهشمند است مطابق ماده ۲۳ قانون مطبوعات جوابیه حاضر را در نقد و تحلیل واژه جعلی «سندوس» منتشره در بخشی از مقاله «بازمانده طلایی، داستان جام حسنلو» نوشته کامیار عبدی ترجمه دریا سید محمدی در صفحات ۳۰، ۳۱، ۳۲ و ۳۳ نشریه شماره ۵ سال اول به تاریخ انتشار ۱۳۹۹ در اولین شماره آن نشریه منتشر بفرمایید.

عنوان یادداشت:

واقعیت «سولدوز» در مقابل توهم «سندوس». مسئله این است! نشریه زانکو در بین نشریات کرد زبان منطقه از جمله نشریاتی است که با درج مقالات و نوشته‌های تاریخی، فرهنگی و گاهاً علمی سعی می‌کند بخشی از نیازهای فرهنگی و تاریخی قوم کرد ساکن در آذربایجان غربی را تأمین نماید. در این بین گاهی به مقالاتی برمی‌خوریم که از سوی نویسندگان، در قالب و فرمت مقالات علمی یا پژوهشی به دفتر نشریه ارسال می‌گردد تا به زعم چنین نویسندگانی، خوانندگان این نشریه از چنین مقالاتی به عنوان منبعی موثق و یا به عنوان مستندی مورد استفاده قرار دهند؛ غافل از اینکه مقالات علمی منتشره در نشریات معتبر علمی - ترویجی یا علمی - پژوهشی، بر اساس مطالعات علمی و بهره‌مندی از پژوهشها و تحقیقات صورت گرفته توسط عالمان، دانشمندان، محققان، مورخان و طی یک پروسه حساس تهیه، تنظیم، تدوین و منتشر می‌گردند. بدین ترتیب

۲۰

استفاده از منابع و مآخذ معتبر علمی توسط نویسندگان مقالات علمی موضوعی بسیار مهم در تحریر چنین مقالاتی می‌باشد به عبارتی واژه واژه مقالات علمی و تحقیقی دارای بار استنادی بوده و به هیچ وجه بر اساس تراوشات ذهنی یا تعلقات قومی، مذهبی، نژادی، زبانی و فرهنگی تدوین نمی‌شود و معمولاً بر مبنای داده‌ها و مدارک و دلایل مستند و مورد وثوق جامعه علمی تهیه و منتشر می‌گردد.

انتقادی که بر ماهنامه زانکو وارد می‌باشد اینکه معلوم نیست این نشریه بر چه اساسی اقدام به انتشار مقالاتی می‌نماید که گاه از بار علمی و تاریخی قابل قبول، موثق و مورد اعتمادی بهره‌مند نمی‌باشد و قدر مسلم چنین نکات و مواردی از چشم تیز بین سایر نویسندگان پژوهشگران و فعالان فرهنگی، تاریخی و رسانه‌ای دور نمی‌ماند. حداقل برای اینجانب برای بار دوم می‌باشد که با مطلبی در این نشریه برخورد می‌نمایم که به مصداق بارز تحریف تاریخ یا تحریف اسامی و عناوین تاریخی و جغرافیایی می‌باشد. بار اول که چند ماه پیش اتفاق افتاد مقاله‌ای بود که با دست بردن به تاریخ و جغرافیای منطقه تحریفی عمدی از سوی یکی از نویسندگان سندجی در مورد مناطق ترک نشین آذربایجان غربی با استناد به منابع ناشناس و غیرموثق صورت گرفته بود که در این خصوص مقاله‌ای تحقیقی با استناد به اسناد و مدارک معتبر داخلی و خارجی به قلم حقیر تدوین و پس از تلخیص در نشریه وزین زانکو منتشر گردید که البته از دست اندرکاران این نشریه در زمان خود تقدیر و تشکر گردید. اینک در شماره ۵ این نشریه مجدداً با تحریفی عمدی و نه سهوی دیگر این بار در مورد نام تاریخی «سولدوز» یا «سلدوز» در مقاله‌ای که مرتبط با «جام زرین حسنلو» بود مواجه گردیدم که از واژه نامأنوس، غیرمستند، موهوم و ساختگی «سندوس» که به عمد در داخل گروه در مقابل واژه «سولدوز» قرار گرفته استفاده شده بود. بدون شک چنین اقدامی مصداق بارز «جعل اسامی تاریخی منطقه» بوده و قدر مسلم توسل به چنین شیوه‌ای نه تنها در شأن این نشریه نمی‌باشد که باعث کاهش مقبولیت این ماهنامه در بین خوانندگان و مخاطبان آن خواهد گردید. هر چند نشئه‌ای کاذب و موقتی را برای برخی از افرادی که اطلاعی کافی از تاریخ و جغرافیای منطقه ندارند به همراه خواهد آورد. اینکه ثبت و انتشار واژه جعلی «سندوس» که هیچگونه مبنای تاریخی و استنادی نداشته و صرفاً و صرفاً بر اساس تراوشات

ذهنی و قومیتی برخی از افراد مغرض و بیسواد منطقه در سالهای اخیر مطرح و در مقیاس بسیار کم مصطلح و متاسفانه در نشریه زانکو منتشر گردیده چه نتایج مثبت و قابل توجهی برای نشریه و خوانندگان آن به ارمغان خواهد آورد سوالی است که ذهن هر پرسشگر و خواننده منصفی را درگیر خود می‌کند و این سوال را از دوستان زانکویی مطرح می‌کند که به راستی دوستان دنبال چه هدفی می‌باشند؟ آیا می‌توان با لاپوشانی وقایع تاریخی اسناد و مدارک مستند و مستدل تاریخی و بی توجه به هزاران سند مکتوب و ثبت شده و حتی منابع موثق داخلی و خارجی به دنبال طرح و جا انداختن واژه نامأنوس و جعلی «سندوس» در بین مردم بود؟ نویسندگان این مقاله چه مشکلی با واژه تاریخی «سولدوز» که در صدها و هزاران سند مکتوب حتی شناسنامه‌های صادره در زمان رضاشاه و محمدرضا شاه پهلوی و اسناد تاریخی سلسله‌های پادشاهی قاجار و سلسله‌های پیش از آن موجود می‌باشد دارد؟ اصولاً واژه مجعول «سندوس» چه تناسبی با نام تاریخی و بامعنی «سولدوز» دارد؟ به خوبی مشخص است که جاعلان این نام برای این که بتوانند

اذهان مردم را که به «سولدوز» آشنا می‌باشند مورد تحریف قرار دهند از نظر موسیقایی و شکل و تلفظ و بیان، اقدام به تشبیه سازی نموده و سندوس جعلی را با ضم (س) خواسته‌اند با «سولدوز» مشابهت سازی نمایند تا به زعم خودشان بتوانند در یک فرایند استحالیگی کم کم سولدوز را به سندوس تغییر شکل بدهند. غافل از اینکه واژه‌ای که اصیل، تاریخی، مستند، مصطلح، موثق، بومی و حقیقتی انکارناپذیر باشد محال است که توسط عده‌ای مغرض تغییر شکل یا استحاله و یا به باد فراموشی سپرده شود. برای اینکه دوستان زانکویی و خوانندگان عزیز متوجه جعلی بودن واژه سندوس شوند جا دارد بطور اختصار به بررسی و تجزیه این دو واژه که یکی اصیل و دیگری جعلی و ساختگی می‌باشد اشاره‌ای بنمایم. البته خوانندگان عزیز که در آذربایجان غربی و شرقی و سایر مناطق ترک نشین کشور و بخصوص «سولدوز» زندگی می‌کنند به خوبی می‌دانند که خواستگاه و ریشه «سولدوز» از کجاست اما این مطلب را برای کسانی مطرح می‌کنم که احتمالاً آشنایی با ریشه تاریخی و مستند سولدوز ندارند و فکر تصوری کنند «سندوس» جعلی نام اصلی سولدوز می‌باشد!!

بدون شک خوانندگان عزیز زانکو مطلع می‌باشند که

شهرستان نغده از شهرهای ترک نشین آذربایجان غربی می باشد که حدود ۲۵٪ نیز اهالی آن را همشهریان کرد زبان تشکیل می دهند. این شهرستان بر اساس تقسیمات کشوری دارای بخش مرکزی بنام «سولدوز» یا «سلدوز» و بخش محمدیار می باشد. وقتی می گوئیم بخش مرکزی «سولدوز» در واقع می خواهیم بگوئیم که این نام در اسناد تاریخی کشور از قرن ها پیش ثبت شده و دولت مرکزی بر همین مبنا از این واژه در نامگذاری بخش مرکزی استفاده نموده است. در حالی که در هیچ سند تاریخی، مکتوب، نامه ها و مکاتبات تاریخی، شناسنامه ها، کتب و منابع علمی و تاریخی هیچ اثری از واژه جعلی «سندوس» نیست.

همانگونه که «کانی مانگا»، «کانی سیب»، «کانی برازان» و امثال این اسامی کردی و... که دارای بار معنایی محلی و قومی می باشد، واژه «سولدوز» هم واژه ای ترکی و از دو کلمه «سولو» و «دوز» با معانی و تعابیر مختلفی تشکیل یافته و به عنوان واژه ای محلی و بومی و قومی در تاریخ و همچنین جغرافیای منطقه ثبت شده است.

در ویکی پدیا در باره «سولدوز» چنین آمده است: «نغده یکی از شهرهای جنوبی استان آذربایجان غربی و مرکز شهرستان نغده است. این شهر در ۹۵ کیلومتری جنوب شرق ارومیه واقع شده است تا سال ۱۳۴۶ شمسی شهر و شهرستان سولدوز شناخته می شد که در این سال طی مصوبه ای نام این شهر و شهرستان به نغده تغییر یافت.

سولدوز از نظر لغوی یعنی دشتی که آب آن را فرا گرفته به خاطر نزدیکی به دریاچه ارومیه و تالابها و رودخانه های پر آب اطراف آن می باشد در برخی منابع این نام را به یکی از فرماندهان و سرکردگان مغولی بنام سولدوز نسبت می دهند.

معنی سلدوز در لغت نامه دهخدا

سلدوز. [س] (اِخ) امیرچوپان سلدوز یکی از امرای مغولی بسیار مهم دوره غازان خان است که در زمان الجایتو امیرالامرای داشت و دخترایلخان دولندی را در ازدواج آورد و حیثیت و پایه او بمقامی بود که اولجایتو در بستر مرگ پسر خود ابوسعید را به امیرچوپان سپرده بود. (از تاریخ عصر حافظ ص ۱۷).

سلدوز. [س] (اِخ) نام یکی از بخشهای تابع شهرستان ارومیه در جنوب خاوری ارومیه واقع است. از نظر تاریخی و اسناد قدیمی، در سندی به تاریخ ۵ شهر ربیع الثانی ۱۳۳۶ قمری برخورد می کنیم که بعد

از آرم شیر و خورشید، به حکومت ولایت اربعه ارومی، سلماس و سلدوز در دوره قاجار اشاره شده است. از این سند تاریخی چنین استنباط می شود که سولدوز در دوره قاجار یک حوزه مستقل ولایتی در جنوب غربی آذربایجان محسوب می شده است.

در کتاب «تاریخ ایران از دوره باستان تا سده هیجدهم» آمده است که: «غازان خان نواحی جنوبی دریاچه ارومیه را بصورت اقطاع به قبیله سولدوز یا «سلدوس» واگذار کرد. «و احتمالاً کلمه سولدوز از نام همان قبیله گرفته شده باشد.»

بر اساس سندی دیگر که به دنبال واگذاری منطقه و محال سولدوز به نقی خان (سوم) که در جمادی الثانی ۱۲۴۵ هجری قمری از طرف فتحعلی شاه قاجار به ایلخان قاراپایاق توسط عباس میرزا نایب السلطنه قاجار صادر شده در متن واگذاری علاوه بر واژگان «نوجه ده» و «نقدای» به «سلدوز» هم اشاره شده است. آمدن واژه نقدای در سند واگذاری ملک سلدوز به ایل قاراپایاق به خوبی نشانگر آن است که حداقل ۱۸۵ سال قبل قصبه ای بنام نوغادای در «سولدوز» وجود داشته است. و این یعنی «سولدوز» قبل از نغده یا نوغادای نام محلی این منطقه بوده است و از قدمتی بلند برخوردار بوده است.

نکته بسیار مهم آن است که بنا به منابع تاریخی، قبل از سکونت ترکان قاراپایاق در سولدوز، این منطقه یعنی سولدوز محل زیست و سکونت طوایف همانطور که پیشتر ذکر گردید انتشار چنین مطالب جعلی و بی معنایی قدر مسلم باعث کاهش اعتبار نشریه و شبکه های اجتماعی خواهد شد. و ایلات مختلف ترک چون افشارها، مقدم مراغه ای ها، ایل تیمور، آخاچی، باران لو، چاپقلو، کوپک لو، قاراباش لو، قاراقاساق، قاراحاجی لو، قیزیل حاجی لو و... بوده است.

در دایره المعارف اسلامی مقاله مینورسکی در زیر کلمه «سولدوز» آمده است که ناحیه سولدوز را غازان خان در سال ۷۰۳ قمری به امیر چوپان سولدوز داده است در بعضی کتب تاریخی گفته شده است که در سال ۸۰۰ هجری قمری «امیر تیمور گورکانی» هفت ایل ترک زبان را که یکی از آنان ایل سولدوز بوده به نواحی همدان و آذربایجان کوچانده است بر همین مبنا گفته می شود که این ایل در ناحیه ترابوزان ترکیه هم ساکن هستند و به روایتی نام سولدوز از نام این ایل گرفته شده است.

سولدوز نام یکی از تالابهای بین المللی هم می باشد

. تالاب سولدوز واقع در ۲۵ کیلومتری شهرستان نقده، در شرایط مثبت از لحاظ آبی به سر می‌برد، وضعیت مطلوب زیستگاهی این تالاب سبب مهاجرت و حضور بسیاری از پرندگان آبی و کنار آبی و همچنین آبیان و جانوران دیگر به این منطقه شده است که اواخر خرداد ماه هر سال تعداد بسیاری از گونه‌های وحشی شامل انواع پرندگان مهاجر به این تالاب مهاجرت می‌کنند. در شهرستان نقده هفت تالاب فصلی و دائمی وجود دارد که سالانه بیش از ۱۰ هزار قطعه انواع پرندگان مهاجر و بومی در آن زندگی می‌کنند که از این تعداد، تالاب‌های درگه سنگی، حسنلو و یادگارلو جزو تالاب‌های بین المللی هستند.

اما معنی و مفهوم واژه مجعول «سندوس» که متاسفانه یا مسئولین نشریه زانکو احتمالاً به عمد در داخل گروه و در مقابل واژه «سولدوز» گنجانده و یا توسط نویسنده مقاله یاد شده بر اساس تراوشات ذهنی و احتمالاً از روی عقده در این مقاله آورده است چیست و به چه معنی و مفهومی می‌باشد؟

در لغت نامه دهخدا سندوس با فتح «س» به معنی پارچه نازک از کتان و پنبه می‌باشد همچنین ظاهراً نام خواهر خشایار شاه پادشاه هخامنشی می‌باشد.

یکی از نویسندگان کرد منطقه با سفسطه بافی و مغلطه‌گری مطالبی را در مورد سندوس به نگارش درآورده که از نظر پژوهشی و تحقیقی فاقد بار علمی بوده و بی آنکه سند و مدرکی ارائه نماید به زعم خود سندوس را واژه ای تاریخی پنداشته و با تجزیه و تحلیل این واژه مثلاً خواسته بار علمی و پژوهشی به آن بدهد ولی در بخشی از مقاله خویش که در وبلاگ شخصی خود منتشر کرده است آورده است: واژه «سن» که جزء نخستین واژه سندوس است هر دو حرف آن ابتدا به ساکن هستند و اعراب ندارند!!!؟؟؟

صورت کهن این واژه در زبان اوستایی به صورت «سئن» آمده است که به معنای شاهین است که پرنده ای شکاری است و جثه ای کوچکتر از عقاب دارد. ولی برای توجیه بیشتر این واژه ادامه می‌دهد در جغرافیای طبیعی غرب ایران این واژه ابتدای شهرهای سنندج «سئن دژ» سنان دژ قلعه شاهین‌ها، صائین دژ (شاهیندژ کنونی) و «صحنه» (شهری در استان کرمانشاه که نام آن تحریف شده و سئنه می‌بایست بوده باشد؟؟؟؟!!) یافت می‌شود. (قیاس مع الفارق). و نتیجه می‌گیرد: «بدین ترتیب واژه سندوس از ترکیب دو واژه سن و دوس تشکیل شده که رو هم رفته به معنای

«دژ شاهین» است؟؟؟! (واقعاً خنده دار است) ایشان برای مستند سازی ساختگی و من درآوردی توجیه دیگری می‌آورد و می‌گوید «سرزمین سندوس یکی از پر آب ترین و حاصلخیزترین سرزمینهای دور و بر خویش است. پر آبی در حدی بوده است که در گذشته های نه چندان دور برنج کاری (چلتوک) در زبان کردی در آن رایج بوده و گویا مردمان ارمنی ساکن شهر نقده و اطراف آن در این فن استاد بوده اند. در زبان کردی به زمینی که آب از آن تراوش می‌کند «زن» (ابتدا به ساکن به فتح نون) اطلاق می‌شود. ولی نتیجه گیری می‌کند: با توجه به هم مخرج بودن حروف «ز» و «س» و تبدیل شدن به یکدیگر در لهجه های مختلف کردی این واژه به «سن» تغییر چهره داده است و در ترکیب با واژه «دوس» به معنای دژی در سرزمین پر آب است که کاملاً در جغرافیای این دیار همخوان است!!!؟؟

این آقای نویسنده در ادامه توجیه خنده دار خویش آورده است که «اگر در همین واژه تحریف شده سلدوز؟؟؟! هم دقت کنیم از واژه «سل» و «دوز» درست شده است که اول در زبان کردی بدل یافته از ریشه «زل» می‌تواند باشد؟؟؟! که به معنای باتلاق است و در ترکیب با واژه دوم (دوز) به معنی دژی در میان باتلاق است بعد ایشان نتیجه گیری می‌کند که «معنی اخیر هم با جغرافیای طبیعی سندوس همخوانی دارد...؟؟؟!»

آنچه که فوقاً آورده شد بخشی از نوشته های غیرواقعی، غیرمنطقی، داستانی و من درآوردی شخصی به نام کاوه آهنگر قارنائی است که بدون حتی یک سند معتبر تاریخی یا استناداً به منابع و مآخذ علمی و تاریخی و پژوهشی و صرفاً بر اساس تراوشات ذهنی خویش قلم فرسایی کرده است که البته این هم دلیلی بر ساختگی بودن واژه مجعول سندوس می‌باشد که متاسفانه برخی از افراد در مقاله های خود بدان استناد می‌کنند که کاری بس عبث و بیهوده می‌باشد.

با عنایت به آنچه که ذکر گردید از دست اندرکاران نشریه وزین زانکو انتظار می‌رود در انتشار مقالات و نوشته‌های مربوط با تاریخ و جغرافیای منطقه جانب حق و حقیقت و واقعیت‌های تاریخی و علمی را بگیرند و از انتشار مقالاتی که موجب بروز تنشهای اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، و حتی ادبی و قومیتی می‌گردد پرهیز نمایند. و بخصوص در چنین مواقعی از نویسنده مقاله بخواهند استنادات تاریخی، منابع و مآخذ معتبر و مدارک و مستندات قابل قبول خود را ارائه نمایند در غیر اینصورت از چاپ و انتشار آن پرهیز نمایند.

اشنویه در يك نگاه گذرا

برگرفته از «کتاب اشنویه»، شریف کدخدا، انتشارات پروژه حسنلو، ۱۳۹۷

شریف کدخدا

بررسی‌های مقدماتی دشت اشنویه که یکی از دشت‌های حاصلخیز فلات ایران است، نشان می‌دهد دره‌های اشنویه و سولدوز یکی از نواحی یکجانشینی در اواخر نوسنگی بوده و ساکنان آنها به صورت جوامع روستایی زندگی می‌کرده‌اند (Henrickson 1985, 66). شواهد نشان می‌دهد این منطقه از دیرباز محل سکونت بوده است و گروه‌های انسانی پس از آشنایی بشر با زندگی کشاورزی، تولید مواد غذایی و ساخت سفال و ابزارآلات سنگی در این منطقه استقرار یافته‌اند. بقایای این استقرارها نیز در تپه‌هایی چون دنخه، حسنلو، گردی چوکه، گردی گه‌وره و ... به خوبی نمایان است.

قدمت قدیم‌ترین مدنیت این ناحیه به هزارهٔ ششم قبل از میلاد بازمی‌گردد و متعلق به ساکنان حاجی فیروز در شرق جلگهٔ فسندوس است (Dyson 1969, 46). بعد از حاجی فیروز شاهد مدنیت‌های گردی چوکه و گردی گه‌وره (جنوب‌غرب روستای نرزیوه) و تپهٔ آسناوه و گرده کانی و آلباوه هستیم که پیشینهٔ آنها به ۵۵۰۰-۵۰۰۰ سال قبل از میلاد (= عصر کالکولیتیک) می‌رسد (نک. گزارش‌های مربوط به این تپه‌ها در کتاب تمدن گادر).

در اواخر هزارهٔ چهارم، (۳۵۰۰-۳۲۰۰ ق. م.) گروه‌های از شمال قفقاز به اشنویه وارد شده و قبور آنها موسوم به گورکان یا تومولوس در سه گرد حسن نوران توسط تیمی از باستان‌شناسان آمریکایی مورد کاوش علمی قرار گرفته است (کدخدا ۱۳۹۲، ۱۶۳).

اشنویه در هزارهٔ اول ق. م. جزو سرزمین گیلزان بود که به آشوریان اسب صادر می‌کرد و بخش عمدهٔ تجهیزات سواره‌نظام آنها را تأمین می‌نمود (Reade 1979, 175). همچنین، بر پایه شواهد مستندی که از نیمهٔ اول هزارهٔ دوم و دورهٔ آشور قدیم در دست است گمان می‌رود که دشت اشنویه جزو مستعمرات آشور و از حلقه‌های شاخهٔ شرقی شبکهٔ جاده‌های آشور-آناتولی بوده باشد. خصوصیات مشترک میان آثار به‌دست‌آمده از دنخه و سایر اتلال باستانی اشنویه با مناطق بین‌النهرین، آناتولی و قفقاز، وابستگی میان این نواحی را ثابت می‌کند. وجود ظروف خابور آشور قدیم و زیورآلات غربی نشان می‌دهد اشنویه و حوضهٔ گادر در تجارت گسترده

© Keyvan Rasoolizadeh

اورارتویان درآمد (Reade 1979, 179؛ Reade 1994، 185). اورارتوها شهرها و مراکز تمدن گیلزان (همچون حسنلو و دنخه) را به آتش کشیدند و سپس عمارت و قلعه‌ای جدید در «رکاو» بنا نهادند که اورارتویان به آن «اویشه» و آشوریان «اواسی» یا «اویائیس» می‌گفتند. منابع آشوری از دو شهر به نام «اواسی» نام می‌برند که یکی از آنها در استان آیدادی و دیگری در «اوازئون» بود. به باور محققان «اواسی» واقع در استان «آیدادی» که وان لون از آن تحت عنوان «اواسی قدیمی» نام می‌برد همان حسنلو می‌باشد که اورارتویان پس از تخریب آن، قلعه‌ای جدید در رکاو بنیاد کرده و آن را به نام همان مرکز خراب‌شده، «اواسی» نام نهادند (Ziman- 17-18، sky 1990). «اواسی» یا «اویائیس جدید» به نقطه مرزی استراتژیک و بزرگ‌ترین مکان اورارتویی در منطقه تبدیل شد که به صورت پیوسته با کشور آشور در کشاکش بود (Lanfranchi 1983, 124).

در یکی از سنگ نبشته‌های رکاو (قلاتگاه) از شهری به نام اویشه سخن به میان می‌رود که در زمان اورارتویان و به هنگام سلطنت منوآ وجود داشته است (Muscarella, 1971، 47). همان طور که ذکر شد نام اویشه در کتیبه مهرکپوسی با نام اورارتویی «اوشینی» و در اسناد مکتوب آشوریان، با شیوه و املاهای دیگری چون اواسی، اوئسی، اوشه، اوازئون، اویائیس ذکر شده است (Wilson، 1962؛ Zimansky، 16 1990). این شهر در بین سرزمینهای آیدادی، خوبوشکیا، موساسیر، مانا و یک دریا (دریاچه ارومیه؟) قرار داشته و سارگون، پادشاه آشور، گزارش لشکرکشی به آن را چنین می‌نویسد (مایر ۱۳۸۸، ۵۸):

«سطر ۲۹۷: از آیدادی (Ajadi) حرکت کردم. از

با مناطق غربی مشارکت داشته‌اند (Rubinson 1991، 390). گمان می‌رود پیشینه این روابط به دوره سوم اور برسد و تا قرن هفدهم قبل از میلاد یا اندکی پس از آن استمرار یافته است (Rubinson 1991، 389-390).

کاهش کمی اشیای دست‌ساخت آشور قدیم در آذربایجان و وجود برخی از اشیای مکشوفه در حوضه گادر من جمله سفال‌های منقوش چندفام در انتهای دوره چهارم دنخه، به‌نوبه خود بازتابی از توقف مناسبات اقتصادی یا روابط دیگر با غرب است (Hamlin 1963، 132). شاید قدرت یافتن دولت هیتی سبب قطع ناگهانی یا بی‌رونق شدن مسیرهای تجاری موجود شده باشد. با سقوط سلسله نخست بابل و ظهور هیتیان، احتمالاً شبکه‌های تجاری جدیدی شکل گرفته‌اند که به خاتمه تجارت دنخه با مناطق غربی انجامیده است (Rubinson 1991، 390).

این شواهد و شواهد دیگر نشان می‌دهد روستانشینی و شهرنشینی در این ناحیه در دوره‌های قبل از میلاد رواج داشته است. مطلبی که در این باره بیشتر مطرح می‌شود آن است که اشنویه در هزاره دوم قبل از میلاد شهر بسیار بزرگ و آبادی بوده است که چهار دروازه در چهار طرف شهر داشته و این دروازه‌ها با حصار به هم وصل می‌شدند و شکل یک قلعه را به شهر می‌بخشیدند. هر چند ادعای اخیر به صورت علمی ثابت نشده است، کتیبه‌ها و آثار موجود در ناحیه، احتمال وجود شهر را در اوایل هزاره اول تقویت می‌کنند و نام اوشینی (در کتیبه مهرکپوسی) نیز می‌تواند مؤید این واقعیت باشد.

در این زمان نواحی اشنویه و سلدوز که جزو سرزمین گیلزان و مستعمره آشور بودند، تحت استیلای

رودخانه های آلاوریا، کالانیا، و اینایا گذشتم.

۲۹۸: من به شهر «اویائیس»، پایگاه تدارکات او در مرز پایین اورارتو با منطقه ی «نائیری» نزدیک شدم. ۲۹۹: در «اویائیس» شهر معرّف قدرتش، دژ عظیمش که از همه ی دژهای دیگرش محکم تر بود و بنایش هنرمندانه ساخته شده بود،

۳۰۰: سربازان خشن جنگجو و جاسوسانش که اخبار مربوط به سایر کشورهای همجوار را می آوردند، مستقر شده بودند؛

۳۰۱: حاکمانش را با سربازانشان به آنجا منتقل کرده و مردان جنگجو را بر حصارهای محکمش گمارده بود.

۳۰۲: بخش خلفی این دژ را تصرف کردم. جنگجویانش را در جلو دروازه ی شهرش چون گوسفندانی از پا درآوردم.

۳۰۳: درختان باغ های میوه اش را قطع کردم و جنگل هایش را بریدم؛ تنه تمامی درختان را جمع کردم و آتش زدم.

۳۰۴: بارزوریانی (Barzuriani)، اوالتو کویا (Ualtuquia)، کوتا (Qutta)، کیپا (Qippa) و آسایا (Asapa)،

۳۰۵: پنج دژ مستحکم و چهل آبادی اطرافشان را به آتش کشیدم».

بنابر گزارش، شهر «اویشه» یا «اواسی» در مرزهای سفلی اورارتو شکل گرفته، و از موقعیت استراتژیکی ویژه ای برخوردار بود. سارگون قلعه شهر را به عنوان مستحکم ترین قلعه کشور اورارتو و یکی از شاهکارهای هنری ذکر می کند. این شهر محل فرماندهان ارشد و جاسوسانی بود که از سرزمین های اطراف، اخبار و اطلاعات را جمع آوری و مخابره می کردند. مضمون گزارش نشان می دهد که سارگون قلعه را از پشت گرفته و به همراه آن، ۵ شهر قدرتمند و ۴۰ روستا را تسخیر کرده است. وی مزارع را نابود و جنگل های آن را قطع و در آتش سوزانده است (Van؛ Pinches، 593 1913؛ Loon، 206).

نخستین کسی که با توجه به نزدیکی واژه های «اویشه» با اشنویه، «اواسی» را در شمال غرب ایران و منطقه اشنویه قرار داد، «کینر ویلسن» بود. نامه های اورزانا (A.B.L ۴۰۹، ۳۸۰). به پادشاه آشور به روشنی نشان از نزدیکی «اواسی» با موساسیر دارد. همچنین، از مضمون دو نامه آشوری بر می آید که «اواسی» همسایه بلافصل کشور مانا و استان مجاور موساسیر بوده است (Liebig، 209 1996). پژوهشگران موساسیر را با

روستای «مجسیر» در غرب اشنویه یکی دانسته اند ولی با فرض رد این موضوع، موقعیت کلی شهر موساسیر معلوم است. موساسیر در مسیر شاهراه کیله شین و دره سیدکان قرار دارد، که در آنجا سه استل دو زبانه قرار دارد و در همه آنها شرح معبد هالیدی و اتفاقاتی که در این دولت شهر می گذرد، نگاشته شده است.

امروزه اکثر باستان شناسان چون وان لون، کینر ویلسن، لانفرانچی، زیمانسکی، ایوانچیک، لایبگ، کرول و دیگران برآنند که شهر «اویشه» یا «اویائیس» همان اشنویه فعلی است و بر این باورند که سارگون از سمت شرقی دریاچه ارومیه را دور زده و با عبور از دشتهای ارومیه و اشنویه به «خوبوشکیا» (خانه/ پیرانشهر) رفته است. باور بر این است که سپاه از طریق پیرانشهر به آشور روانه شده و سارگون با دسته ای از سربازان زبده، از طریق گذرگاه کیله شین به موساسیر (منطقه سیدکان) رفته و آنجا را تسخیر کرده است. کتیبه های ماوانه، محمود آباد، عین الروم، میرگه کاروان، کیله شین، توپزاوا نشان می دهند که جاده کیله شین به لحاظ سیاسی- نظامی برای اورارتویان در آن دوران حائز اهمیت بسیاری بوده است و شاهان اورارتو هم برای زیارت و هم برای تاج گذاری از همین مسیر به موساسیر (منطقه سیدکان) می رفتند (شهیدی 1377، 11؛ Sal-Dyson and Muscarella 1989، 19-22؛ vini 1982، 8-10). بررسی های باستان شناسی نشان می دهد که این مسیر، راه عرابه رو و وسیعی بود که بین ۹ تا ۲۰ سوار به راحتی قادر به حرکت در آن بودند و مهم تر آنکه این جاده یک راه طبیعی نبود و به دست مهندسان در هزاره اول قبل از میلاد ساخته شده بود و در فواصل نامعینی جدول حاشیه این شاهراه عظیم که با سنگ های بزرگ درست شده بود، هنوز دست نخورده و سالم باقی مانده است (کدخدا ۱۳۹۲، ۶۵). همچنین در طول مسیر، قلاع و برج های دیدبانی از قبیل راهدارخانه قلات شب آقا و کیسل آباد برپا شده بودند که امنیت راه را تأمین می کردند.

از گزارشات منابع آشوری نیز چنین بر می آید که «اواسی» آخرین نقطه اصلی در مسیر «توشپا» (وان امروزی) به «موساسیر» (منطقه سیدکان) بوده است (van Loon، 205 1975) و مراسلات آنها نشان می دهد که پادشاهان اورارتو قبل از عزیمت به موساسیر (منطقه رواندوز) مدتی در «اواسی» - که نزدیکترین شهر به آن بود - اقامت می کردند. از جمله در یک مورد جاسوسان آشوری اشاره می کنند که «سیتیینی» حاکم

«اواسی» به همراه لشکریانش از «رودخانه ی سیاه» گذشته و به موساسیر رفته است (1936 Waterman & Harper، 265). اگر موساسیر منطقه رواندوز، و شاهراه کیله شین مسیر مورد استفاده باشد، پس بزرگترین مکان اورارتوئی مجاور به آن «رکاوه» یا «قلاتگاه» است و اشاره به «رودخانه سیاه» در این باره می تواند مؤید «چومی ره ش» یا «سیاه رود» باشد که از کوه‌ها کیله شین و شطره سرچشمه می گیرد و در روستای «دورود» با چومی سپی (سفید رود) به هم پیوسته و از این به بعد تحت عنوان «چومی دورود» جریان می یابند.

مورد دیگر، نزدیکی و وابستگی با کشورهای مانایی، مادها، موساسیر و آشور به خوبی با وضعیت توصیف شده هماهنگ است. «اواسی» محل اصلی تجمع نیروها و فرماندهان عالی رتبه اورارتو بود و این امر مایه نگرانی آشوریان شده بود، به نحوی که جاسوسان خود را به «اواسی» فرستاده و از آن شهر، تحرکات و تحولات اورارتو را زیر نظر داشتند (Zimansky، 17 1990 ؛ نک. نامه های هارپر). در واقع در بین تمام شهرهای اورارتوئی، «اواسی» با صفت «قوی ترین قلعه روسا» تنها شهری بود که در مقابل آشوریان تسلیم نشد و سارگون مدافعان آن را قتل و عام کرد (Kravitz، 93 2003).

سارگون (سطر ۲۹۷) به هنگام گذر از «آیادی» به «اواسی» از سه رودخانه‌ی «کالانیا»، «اینایا» و «آلوریا» عبور کرد که می توانند رود های «شهر چای»، «باراندوز» و «قاسملو» باشند. در «اواسی»، شهر و قلعه مستحکم روسا از راه پشت تسخیر، و ساکنان قتل و عام می شوند. سپس سارگون در راه عزیمت به خوبوشکیا (پیرانشهر؟)، هیئتی از نمایندگان این شهر را به حضور پذیرفت و از ایشان باج و خراج دریافت کرد. در نهایت سارگون از ناسپاسی «اورزانا» حاکم موساسیر که بر ضد او شوریده، و از فرستادن باج امتناع کرده بود، خشمگین شد. در نتیجه سپاه آشور را از راه خوبوشکیا (پیرانشهر؟) به کشورش روانه می کند و خود با گروهی از سربازان، از راهی صعب العبور و کوهستانی به موساسیر حمله می برد. این مسیر برخلاف جاده پیرانشهر - رواندوز، برای بازگشت نیروها به آشور مناسب نبود. زیرا در طول این راه صعب العبور کوهستانی و در امتداد دره گادر، ردیفی از استحکامات اورارتوئی قرار داشتند که گذر از آن را بسیار مشکل می نمود. «اورزانا» با علم به این موضوع تمرکز خود را بر بدنه ی اصلی سپاه و مرزهای جنوبی موساسیر - که فاقد سیستم دفاعی از این نوع بود - متمرکز کرده بود. بنابراین در نهایت غافلگیر و متواری

شد و شهر و معبد معروف «آردینی» به یغما رفت (1990 Zimansky، 19).

مورد آخر، اشاره به نام «اویشه» (URU U-i-še) در کتیبه رکاو و امکان باقی ماندن نام باستان آن بر روی شهر امروزی اشنویه، مهر تأییدی بر انطباق آن با این شهر است (1975 Van Loon، 205 ؛ Zimansky، 1990 ؛ 17 1996 Liebig، 209 ؛ و ...).

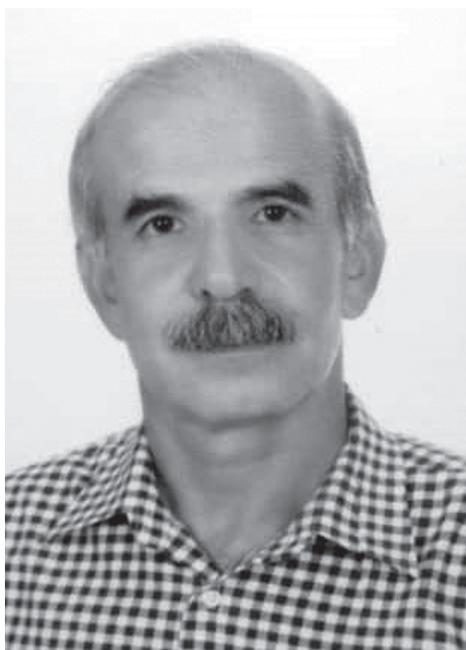
همچنان که سخن رفت، منابع آشوری از دو شهر تحت عنوان «اواسی» نام می برند که یکی از آنها در استان «آیادی» و دیگری در استان «اوازائون» بود (1975 Van Loon، 206). به زعم زیمانسکی، اواسی واقع در آیادی - که آشوریان آن را به نام «اواسی قدیمی» می شناختند - همان حسنلو (IV) می باشد که پیش از ورود اورارتوئیان به منطقه، تحت انقیاد دولت گیلزان و متحد آشوری ها بود. با تسلط اورارتوئیان بر منطقه، حسنلو ویران و به فاصله ی کمی پس از آن، رکاوه به عنوان اولین شهر اورارتوئی در دره اشنویه بنا گردید. بنابراین منطقی بود که اورارتوئیان شهر جدید را به نام همان مرکزی بنامند که خراب کرده اند (1990 Zimansky، 18). این درحالی است که بر خلاف نظر زیمانسکی، دموگران معتقد است که اشنویه نام خود را نه از نام قبلی حسنلو بلکه از نام پادشاه اورارتو به اسم ایشپوئینی گرفته است که اولین بار منطقه اشنویه را فتح نموده و شهر را بنیاد نهاده است (1893 Morgan & Scheil، 154). جایگاه خدای خورشید در اینجا قرار داشت (1975 Van Loon، 205) و نام خدای خورشید (شیوینی) در نام کنونی شهر به زبان محلی (شنو) منعکس است.

با در نظر گرفتن حقایق بالا و با توجه به نزدیکی واژه های اویشه، اوشنی، اشنو یا اشنویه، محققان «اواسی» یا «اویشه» را با شهر اشنویه یکی دانسته اند. این در حالی است که بین محوطه رکاوه و شهر اشنویه ۱۱ کیلومتر فاصله وجود دارد و در محل استقرار کنونی شهر هیچ محوطه‌ای از دوره اورارتو وجود ندارد. لذا به زعم زیمانسکی اشنویه پس از متروک شدن رکاوه به محل فعلی منتقل شده و نامش را باید از آن به عاریت گرفته باشد (Zimansky 1990، 17). وان لون اشاره می کند که نام شهر بایستی به معنای آرزو باشد (1975 Van Loon، 205) که شاید به جهت استقرار معبد خدای خورشید در آن و راز و نیاز ساکنان در راستای استجابات آمیال و آرزوهایشان باشد.

رېكه وتن نامه ی تالان و له ناوېر دنی ئاسه واره کانی کوردستان

حه بیوللا سه لیمیان

ئاسه واره میژوو بیه کانی هر گهل و نه ته وه یه ک له راستی دا ناسنامه و کارت ی پیناسه و شوناسی ئه و گهل و نه ته وه یه ن. ئاسه واره کان پیناسنده ری مؤرکی ئایینی و نه ته وه یی و میژوو یی و کلتوری هر ولاتیکن. پاراستن و چاودیری کردن و راهیشتنی ئاسه واره میژوو بیه کان بنه مایه کی سه لمیندراوه و وه کوو یاسایه کی سروشتی و زاتی و سیاسی و کومه لایه تی له نیوان هموو گهل و نه ته وه کان دا نه ری تیکی په سند کراوه و پیوسته له لایه ن هر ده سولات و حکومتی، به هر بیر و بۆچوون و روانگه یه که وه ره چاو بگریت و بیاری دیریت. له گشت ولاتان دا گه له ری و مؤزه خانه و ریخراوه و سیسته میکی یه کگرتوو و یاسایی هه یه بۆ پاراستن و چاودیری و دا کوکی کردن له ئاسه واره میژوو یی و هونه ری و کلتوری یه کان. دیاره بایه خ و گرینگایه تی ئه م ته و ره هۆکار و بزویته ر بووه بۆ ئه وه ی که له ئاستی جیهانی و نیوده وله تیدا ریخراوه یه ک به ناوی یونسکو پیک به یندریت بۆ دا کوکی کردن و به کرده وه کردنی یاسا و بنه ماگه لی پتوه ندیدار به ئاسه واره کانه وه. ئاسه وار و به لگه نامه و قه باله یه کی میژوو یی، مولکی تاک و که سایه تیبه کی دیاری کراو نییه و ناچیتته خانه ی خاوه نداریه تی تاک یان که سایه تی و ولاتیکی تایبه ت و دیاری کراوه وه، به لکوو پیوه ندیان هه یه به سه رجه م کومه لگای مرؤقایه تی و تاک به تاکی ئینسانه کان له هموو چین و توپژ و ئایین و بیر و برؤا جیاوازه کان. به لگه نامه گه لیکی له و شیوازی ده بی به دوور له هر چه شنه ده مار گرژیبه کی ئایینی و نه ته وه یی و ره گه ز په رستی و سیاسیه وه پاریزگاریان لی بگریت.

به داخه وه له رابردوو و ئیستاشی پیوه بیت له ولاتی ئیمه دا، به ها و بایه خه هونه ری و کلتوری و ئاسه واره میژوو بیه کانمان له هه زاران لاهه که وتوونه ته بهر شالوی تالان و برووی

قاچاغچیییه کانه وه و که مته رخه می هه ندیک له بهر پرسیانی نابه پرسیشمان ئه وه ندهی تر چاوی تالانچییانی سوورتر کردوه.

له سالانی رابردودا به هوی ناپاکی و گهنده لی له راده به دهری حکومه ته نابه پرسی و نه شیاوه کان و به که لک وهر گرتنی ناشیاو و نار هوا له ناهوشیاری و بی ئاگایی کومه لانی خه لک، به شیکی زور له ئاسه واره فه ههنگی و میژوو بییه کانمان که وتوونه ته بهر شالوی تالان و له چوارچیته وی پیلان و ناپاکی گه لیککی نیوده وه لته تی دا دزراو و فه وتیندران. به هوی ریکه وتن نامه ی نه گبه تی نیوان ولاتانی ئیران و فه رانس به درژیایی شه ست سال ئاسه واره میژوو بیی و فه ره ههنگیییه کانمان دراون به ده وه لته تی فه رانس به گویره ی به نده کانی ئه م گریهسته که له ریکه وتی یازده ی مانگی مه ی سالی ۱۸۹۵ ی- ز و ههروه ها ریکه وتن نامه ی یازده ی ئووتی ۱۹۰۰ ی- ز که له نیوان هه ر دوو ولات دا واژو کرا، تیکرای هه لدانه وه، لیکولینه وه و توژیینه وه کانی بواری ئاسه وارناسی سپیردانه ولاتی فه رانس به هیچ ولات و ده ولت و تا قم و لایه نیکی زانستی دهره کی و ناوخویی مافی ئه وه یان نه بووه که له ئیران دا کاری له م شیوازه بکه ن. برکه کانی ئه م ریکه وتن نامه ی به ته وای ریگر بووه له هه ر چه شنه هه لدانه وه یه کی زانستی و ئاسه وارناسی. له کاتیک دا که ئاسه وارناسه کانی خومالی مافی هه لدانه وه ی ته نانه ت یه ک بیل خولی ولاته که ی خومانیان پی نه ددرا و ئه و مافه یان لی زهوت کرابوو، ئاسه وارناسان و لیکولهرانی فه رانس به ده یان توانی له هه ر شوین و گوشه و قوژبنیکی ولاته که مان دا که چه ز بکه ن، به به کاره یانی هه مووچوره که ل و په ل و پیدایستی و ئامیری تایبه ت به رده وام بن له سه ر کار و چالاک و تیکوشانی خویان و به بی هیچ به ربه ست و به ریه رچدانه وه یه ک به چه زی خویان له هه ر شوینیک چه فاری و هه لدانه وه بکه ن. به گویره ی ریکه وتن نامه که که هیچ لایه ن و بهر پرسیکی حکومی و حیزی و ئاسه وارناسی مافی لپی رسینه وه و چاودیری کردنی فه رانس به وییه کانی نه بوو. قاچاغچیییه کان و تالان که رانی فه ره نس له ژیر ده مامک و جل و بهرگی ئاسه وارناسی دا و به ناوی رۆژه لاتناس و ئیران ناسه وه وروژان و بهر بوونه خاکی ولاته که مان.

رهوتی تالان کردنی فه رانس به وییه کان به راده یه ک قیزه ون و نه شیاوانه بوو که سه رتیپ «فه ره جول لائق ئولی» وه ک نوینه ری فه رمی جی بروای ده ولت و فه رمانده ری له شکر ی پاریزگای خووزستان له برووسکه یه ک دا به ره زاشای گوتبوو که: داواتان لی ده که م له مه پتر ئیزن

مه دهن به لگه نامه و ناسنامه نه ته وه بییه کانمان به م شیوه یه تالان بکری و رابگو یز ری نه دهره وه ی ولات. به لام ره زاشا له ولامی برووسکه ی پر له هه ست و ئی حساسه که ی ئه و فه رمانده یه دا ده لی: گریهستی نیوان فه رانس به و ئیران یاساییه و ئه بی جی به جی بکری. ئه گه چی ریکه وتن نامه که له ۲۵ ی ره زبه ری سالی ۱۳۰۶ ی- هه تاوی به روا لته کوتایی پیهات به لام ئه وه به مانای کوتایی دهستی نه گریسی فه رانس به وییه کان له ئیران نه بوو. به لکو ئه مجاریان به شیوازیکی تر و له سه ر بنه مای گریهستیکی نه گریستر له ئیران مانه وه. به گویره ی ئه م گریهسته تازه یه، ئیران به لین ده دا که ئاغای «پروفیسور ئاندیره گیدار» ی فه رانس به وی بکریت به مودیر و به ریوه به ری گشتی ئاسه وارناسی ولاتی ئیران.

هاوکات له گه ل سه ر و کایه تی ئاندیره گیدار، جگه له ولاتی فه رانس به، ده وه لته ی ئیسرا ئیل، ئامریکا و بریتانیاش دهرگای ئیرانیان بهرودا کرابوو و ئه وانیش رمبو زیان له سه ر سفره ی ئاسه واره کانمان چه قاند. ئامریکاییه تازه هاتوو ه کان چاوی ته ماحیان خسته سه ر شوینه واره مه زن و تاقانه که ی ته ختی جه مشید و به میلیار د تمه نیان له م رینگایه به تالان برد. ئه وان خویان به خاوه نی پاسارگاد ده زانی و به درژیایی سی سال تالان و تاوانیان له م شوینه واره کرد. هه ر له و کاتانه دا ئی تالیاییه کانیش بهر بوونه سیستان و به لووچستان و به بیده نگی ئاسه واره که ونارییه کانی (زابول) و شاری سووتاو یان تالان کرد. سوونگه ئالمانیییه کانیش ته ختی سوله یمانی تازه ربا یجانیان تالان کرد و بیلژیک و یه کیه تی سو فیه تیش له م سفره ی تالانه بیبه ش نه کران. ئیسرا ئیلیش به ده ست داگرتن به سه ر پو ست و پله بالا کانی وه زا ره تخانه کان و ریکه خراوه کان به ساز کردنی ته شکیلاتی نه یینی، دهستی ناپاک و گلاویان خسته جه سته ی ولاته که مانه وه. «ئه یووب ره بنو» ئه ندامی ئه م ته شکیلاته و تا قمی به ریوه به رایه تی که پیک هاتبوون له ۱۴ ئه ندامی خو فرۆشی ناوخویی و بیانی، له وانه پروفیسور گیدار، پروفیسور گیرشمن، دوکتور په روی نائل خانله ری وه زیری فه ره نگ، شو جاعه ددین شه فا و ... که له پاش ریکه خستی ئه م توره زایو نییه؟؟ تا قم تا قم ئه ندامان و ده ست و پیوه ندیییه کانی ئیسرا ئیل وه ک سوون و کولله بهر بوونه خاکی ولاته که مان و چوونه ریزی تالانچییانی ئاسه واره فه ره ههنگیییه کانمان. ده ست و پیوه نده پیپه تی و ئه سپیوییه کانی ئیسرا ئیلی له بهرگی گو رداوی عه نتیق ه فرۆش و عه نتیق ه ناس و کریارانی عه نتیق ه و سوالکهر و پزیشک و فالگیری گه روک هاتنه بازاری شله ژاوی ئاسه واره کان و ئه م راهیندر اوانه به

بڵیندگۆ و کەرنا و هەرا و هوربای گۆی تەزین رژانه شار و شه قام و کۆلان و دێهاته کانمانه وه و به بی هیچ ئاستهنگ و بهر بهستیک چوونه نیو مال و هه یوان و حه وشه و هه مار و دوکان و کون و قوژینی ماله کان و دهستی نه گریسیان گه بشته تاق و بن میچ و بن سندووق و یه غدانی ماله کانمان. هاوولاتیانی نااگا شمان عه نتیقه و ئاسه واری نیومال و دوکان و هه ماره کانیا ن به هه رزانترین نرخ پی فرۆشتن. ته نانهت «تیانه و دیسپا» و کتری و سه ماوه ر و قاپ و سینی و ئالفه ریزی ده رگا و لامپ و ئاجیل خوری و شه کردان و قه ندشکین و پاچ و پیمه ره شیان پی فرۆشتن و دایان به تالان. به گویره ی پیلانیکی پیشتەر دارپژراو زۆربه ی کتیبه ده ست نووسه کان و گه نجامه و شه جه ره نامه و گه شتنامه و میژووه ده ست نووسه کان و قورئانه نایاب و گرانبایه کانیشیان به تالان برد و له هه ر شوینیکی مژگه وت و ئاورگه و ئیمامزاده و پیر و شه خسیک هه بوو، تیی وروژان و به شیوازیکی ریکخراو و لیک به ستراو له جل و بهرگی گه دا و سه ید و روخانی و عه نتیقه کر و کووتال فرۆش و قالی سین و هتد... بهر بوونه شار و گونده کان. هه ر بهم تالان و بره ویه مۆزه خانه گشتیه کان و نیو مالانی خوشیان پی رازیندرانه وه. به پی خشته و ئامار له مۆزه خانه کانی ئارمی تازی مۆسکۆو هه شتسه ت هه زار عه نتیقه و ئاسه وار و کتیبی ده ست نووس و به لگه نامه ی فه ره نگی ئیران تۆمار کراوه. جگه له وانه مۆزه خانه کانی میترۆپۆلیتین، و مۆزه خانه ی نیویۆرک، نووسینه گی رۆژه لاتنی شیکاگۆ و بریتیش موزیوومی له ندهن و لوقری فه رانسه له ئاسه واره کانی ئیمه ئاخندراون.

ده ست و پیوه ندیه کانی رۆژه لات ناسان به هاوکاری و پالپشتی خو فرۆشانی ناوخۆیی و ئیراناسه به کریگیراوه کان خو یان تیکۆشان به لگه نامه و تا پۆ فه ره نگییه کانمان بۆ مه بهستی سیاسی به کار بهرن. به داخه وه له م پیلانه ش دا سه رکه وتوو بوون. به دزیوترین و ناجوانمیرانه ترین شیواز که لکیان وه رگرتوو و سه ره تا شوینه وار و ئاسه واره دیرینه کانی شارستانیته تی مادیان تالان کرد. ئاسه واره مادییه کان یه ک له دوای یه کتر به دهستی به کریگیراوانی ئیسراییلی فه وتان و تالان کران. ئه م به لگه نامه پر بایه خانه درانه ده ست که سانیکی وه ک

ئاندره گیدار و شو جاعه ددین شه فا و به ناپاکییه وه راسپیتردان له هه ر شوین و جیگایه ک ناوی ماد هه بیت، ئه بی بشیوندریت و بفه وتی و ئه وانه ش که نه یانتوانی بیانفه وتینن، پیویسته به ناوی سه کاییه بیانی و بی ناسنامه کان تۆمار بکری ن. ئاکام و ده ره نجامی ئه و پلانه ناپا کانه بوون به هۆی سراننده وه ی ئاسه واره فه ره نگییه کانی ماد به ئاشکرا تیده کۆشان له ته قویم و به لگه نامه ده ولته تی و گه شت نامه ساخته کان دا کورده کان به بی ریشه و خه لکانی نیوه وه حشی و بی فه ره نگی به ده ر له شارستانیته بناسین و نکوولیان له م راستیه کردوو که کورده کان ئالا هه لگری میژوو و شارستانییه تی جیهانی بوون و زۆر پیشتەر له گه ل و نه ته وه کانی تر سه رده مانی بهر به ربیه ت و تاریکیان به جی هیشتوو و ژیان و کۆمه لگای مرو فایه تی و شارستانییه تیان هه لپژاردوو. جیگای سه ر سوورمانه که پرۆفسۆر ئاندری گیدار سه ره رای دوژمنایه تی بنه رته ی ده گه ل کوردان، له کتیبی «گنجینه ی تلایی زیویه» دا گوتوو یه تی و پشت راستی کردوه ته وه که ماده کان یه که م نه ته وه بوون له میژوودا که ژیا نی شارنشینیا ن بۆ خو یان هه لپژاردوو و ئاسه واری مه ده نییه تیان به جیهانیا ن ناساندوو. دیا کۆنۆف نووسه ری کتیبی میژووی ماد هه ره کوو زانایان و ئیران ناسانی هاو بییری خو ی ئاسه واری ماده کانی زۆر تر شله ژاندوو و چه واشه ی کردوون.

له په راویزی میژووی ناودارانی کورد، لاپه ره ی ۲۵۳ دا سه باره ت به له ناو بردنی ئاسه واره کانی کوردستان دا هاتوو: تالاری دلگوشا، حاکی خوینرپیژی ده وه ی قاجار، شه ریفودده وله ی ناسراو به قه سساب، رووخاندی. عیماره تی گولستان که زۆر جوانکاری نایابی تیدا کرابوو، سه رله شکر موقه دده می ده وه ی ره زاشا تیکی دا و ئه وه ی لیشی مابوو سه رتیب هوشمه ند گسکی دا.

نه وشیروان مسته فا ئه مین له کتیبی «به ده م ریگاو ه گولچنین» دا ده لی: میژوونووسه کانی عه ره ب و شوینه وار ناسه کانیا ن له عیراق به تابه تی له سه رده می ده سه لاتداری به عس دا، حه ولیان داوه شارستانیته تی میژو پۆتاما بکه ن به شارستانیته تی سامی، به وه ش بیکه ن به که له پووری دیرینه ی عه ره بی. ئه گه رچی هه موویان دان به وه داده نین که سومپرییه کان سامی نه بوون به لام

حهولیکى زۆريان داوه سامى بوونى ره چه له کى بابلى و نه کهدى و زمانه کهيان بسه لمینن و ههوليان داوه له وهر گيرانى دهقه کان دا، نه گهرچى هه ندی دهنگى وهک (گ) و (پ) له زمانه کهى ئه وان دا نیهه گۆ کردنى ناوه کان و وشه کان له گه ل گۆ کردنى عه ره بى بگونجینن و له وشه ی عه ره بى نوێ نزیکى بخره وه.

سه ره رای ئه م هه موو تالان و بروویه، دیرینه ناسانى جیهانى به بۆنه ی کومه لیک هۆکاره وه، پیداکرانه هه ول ده دات که شارستانیه تی کۆنى نه ته وه کۆنه کانى ئیران به تابه ت کوردستان، له بن خاک دا به یلنه وه و به ته وای میژووی که ونارای کوردستان له سومه رییه کان، پینشادیه کان، میده کان، ماناکان، کیانییه کان، ساسانییه کان بگره هه تا وه کوو ئه مرۆ له ئاستى چیرۆکه کانى شانامه دا قه تیس ماوه ته وه. به ته وای گه ران و پشکینن به دوای ئاسه واره کان هۆکاریک نه بووه بۆ ناساندنى میژووی که ونارا، به لکوو هه لکۆلینى ناسایى بۆ تالانکردنى ئاسه واره به نرخه کان بووه به ده ست قاچاغچیه کان بۆ له ناو بردنى میژوو و پازاندنه وه ی موزه خانه کانى ئوروپایان، رووسه کان، ئیسراییل، ئه مریکا و هتد ... سه ره رای ئه م تالان و له ناو بردنى ئاسه واره کان هه ر ئه م رۆژه لات ناسانه به که یف و ده مارى خویان میژوویان بۆ ئیمه خولقاندوه.

کوردستان یان به گوته ی دیکسون (B.Dixon) (به هه شتى که ونارناسان) به وینه ی موزه خانه یه که له شوینه واری که ونارای شارستانیه تی پرشنگدارى نه ته وه کانى جۆراوجۆر که سه رنجى بیرمەندان و لیکۆله ران و که ونارناسانى جیهانى به خۆی راکیشاوه.

سه باره ت به له ناو بردنى ئاسه واره کانى میژووی کوردستان ئیبراهیم یوونسى له پیشه کى کتیبى کریس کۆچیرا دا ده لى:

سه ره رای ئه و هه موو ریاکارى و بوختان به کوردان له لایه ن نه یارانه وه، ئه و تاومه به و هه موو بوختانه رازى نه بوون، به لکو به لایه نگرى غه زالیى تووسى بۆ له ناو بردنى پینشینه ی میژووی کوردستان، لاوه کانیان هان ده دا که په یکه ر و ئاسه واری گه وری (گاور، ئاگر په رست) له ناو به رن. به دلنیا ییه وه له پایکولى و تاق وه سان و سه ر پیل زه هاو و چه ند جیی تر شوینیک نادۆزنه وه که

ده ره نجامی هاندان و پروپاگندای ئه م نه یارانه پارێزراو بى. شوکرولای بابان ده لى: گه لى شوینه واری بایخدارى چاخى فه رمانه وایى کاسى له ناوچه ی لۆرستان و هه رسینى کرماشان دۆزرایه وه که به داخه وه لیکۆله ره رۆژئاواییه کانى ۵۰ سال بهر هه موویان بر دبوو بۆ ولاتانى ئوروپا به جۆریک که هه موو قه بره کانیان تالان کردوه. له م شوینه واران هه که زۆرترى مه فره غین وه کوو زین و به رگى ئه سپ، لغاو، چه ک و شتومه کى شه ر هه ر هه مووی ئى هه زاره ی دوومه ی بهر له زایین بووه.

شاردنه وه ی به لگه کان و ئاسه واری که ونینه ی نه ته وه کانى رۆژه لات له کۆگای موزه خانه کانى ولاته زله یزه کان، پینشاندانى وه رگیردراوه ی ده قه کۆنه کان به نادرووستى، ساخته و هه لبه سته، هاوړی ده گه ل دزین و قاچاغى ئاسه واره که ونینه کان هه نووکه شى ده گه ل بى، به داخه وه سه ره کیتیرین ئامانج و خواستى ده وله مهنده زله یزه کانه وه له لایه ن ده سته و تاقمیک خواسته و ناخواسته به سه ریان دا سه پاوه.

مامۆستا هه ژار ده لى سى جه له سه له ئاکادیمی شوهره ی ده گه ل زانایان کۆ بووینه وه، له مه جلسیک دا زانایه ک گوته ی: وا ده رده که وى که کوردستان پيش هه موو شوینیکى رۆژه لات زۆر ئاوه دان بووه. زانایانى ئاسه واری شوهره ی له مه لبه ندی سنجار شوینه واری گوندیکیان له بن عه رز دیوه ته وه که خانوه کانى به زنجیره و به ده وری مه یدانیک دا دروست کراون، که ئه وه نیشانه یه که کورد په نجا هه زار سال له وه پيش فکرى ديفاعى مونه زه میان هه بووه و خه لکی گوند توانیویانه به رانه بر به دوژمن، گوندیان وه ک قه لا هه لخنه وه و دياره ته مه دونیکى گه وریان هه بووه.

گوتم: زۆر به داخه وه شوهره ی و زانایانى به مردووی په نجا هه زار ساله مانه وه خه ریکن، به لام ئه وانه ی ئیستا زیندوون و له سه ر زه وینه و قه تل و عام ده کرین هیچ نرخیان بۆ دانه نراوه، بریا نیو ئه وهنده که به ئاسه واری کۆنمانه وه خه ریکن، به زیندووه کانه وه خه ریک بوونایه و له مردن رزگارتان بگردایه. (چیشتی مجبور، ل ۵۴۰)

قەلاتى وسووناسكە لە دەربەند

دەستگردى خان ئەحمەدخانى والى ئەردەلان

عومەر ئىسماعىل مارف - قەلادزى

شۈپنەوارى ئەو قەلایە، دەكەۋىتە دىۋى پىشەرى دەربەندى رەمکان، كە ئىستا بە دەربەندى رانىە ناودەبىت و ھەر دوو چىاي ئاسۆس و كىۋەپەش و ناۋچەكانى پىشەرى، مەرگە و بىتۈپن لە يەكترى جىا دەكاتەۋە. شۈپنەكە لە رۆژگارنىكى كۆنەۋە ناۋچەپەكى گرنكى سەربازى و بازىرگانى بوۋە. بە ھۆپەشەۋە، لە رابردودا چەند قەلایەكى گەۋرە لەو شۈپنە دروست كرا. چونكە دەربەندەكە بە درىزىي سەردەمە مېژوۋىيەكان سەرەپى سۈپا شەركەرە سەربازىيەكان و كاروانە بازىرگانىيەكان بوو، بە لای دەسەلاتدارانەۋە ھەمىشە پىگەپەكى سترانىزى ھەبوو.

لە ئىستاشدا، بوۋنى پاشماۋەي چەند قەلا و شۈپنەۋارىكى دىرپن لە رۆخى خۆرەلەتى دەربەند، ئامازەي گرنكى شۈپنەكە دەردەخەن، كە بەردەوام دەسەلاتدارانى ناۋچەكە بە مەبەستى پاسەۋانى كردن و ۋەرگرتنى باج لە كاروانە بازىرگانىيەكان، قەلاكەيان ۋەك بىكەي سۈپا و ھىزى سەربازى بە كار دەھىنا. جگە لەۋە، شۈپنەۋارى دوو دىۋارى كەلەكى بەردىن، كە لە چىكانى كىۋەپەش و ئاسۆس بەرەۋ ناو دەربەندەكە ھاتۋنە خوارەۋە، ئەو ئەگەرە بەھىزتر دەكات و پىدەچىت لەسەر رۆخى روۋبارى زىي بچوكدا دەرگاپەكى گەۋرە ھەبوۋىت و بەردەوام لەسەر دىۋارەكان پاسەۋانى لە دەروازەكە كرايىت.

دەربەند لە سەردەمى ئاشورىيەكاندا

بە گەرەنەۋە بۆ سەرچاۋە مېژوۋىيەكان دەردەكەۋىت ھەر يەك لە (شەلمانسەرى سىيەم ۸۵۸-۸۲۴ پ.ز)، (شمش ئەددى پىنجەم ۸۲۴-۸۱۰ پ.ز) كورى و (سارگۈنى دوۋەم ۷۲۱-۷۰۵ پ.ز) پاشايانى ئاشورى، يەك لەدۋاى يەك و لە سەردەمى فەرمانرەۋايى خۇياندا ھىرشىيان كىردۋەتە سەر ناۋچەكە و لە تۆمارى ھەلمەتەكانىياندا ئامازەيان بە كىۋى «كوللار»، ھەمان لوتكەي «كولار» ھى ئىستا كە دەكەۋىتە خۆرەلەتى دەربەند و كۆتايى زنجىرە چىاي ئاسۆس كىردۋە، دۋاى تىپەربوۋنى سۈپاكانىشىيان بە دەربەندەكەدا، چۈنە ناو ۋلاتى زومبى،

هه مان پشدهرى ئىستا. پاشان بهره و ناوچه كانى خوره لات به مبهه ستي داگير كردنى خاكى نه ته وه كانى (ماننا، ماد و ئورارتوو) رويشتوون (۱). جىگاي ئاماژه يه، له به رامبه ر شوينه وارى قه لا كونه كه ي دهر به ند و به به رى كيوه ره ش دا، پاشماوه ي نه خشىكى هه لكولراوى ديرين له به رزى چند مه تريك رووه و خوره لات به شاخه كه وه هه لكه نراوه، كه ميژووه كه ي ده گه رينه وه بو سه ده كانى پيش زابين و راسته وخو به سه ر رووبارى زى بچوك دا ده روانيت، به دلنيابيه وه نه خشه كه په يوه ندى به هه مان قه لاي به رامبه رى خو ي هه يه.

ده ربه ند له سه رده مى خان نه حمه دخان دا
له سه رده مى فه رمانه وايى (خان نه حمه دخانى يه كه م ۱۶۱۶-۱۶۳۶ ز)ى والى ميرنشيني ئه رده لان و زاواى (۲) شاعه باسى يه كه م (۱۵۸۸-۱۶۲۹ ز)ى سه فه وى (۳) كه مي ردى خاتوو (كلاوزه ر)ى خوشكى بوو (۴)، دواى هاتنه سه ر ده سه لاتي شاسه فى (۱۶۲۹-۱۶۴۲ ز) (۵)ى كوره زاي شاعه باس و به هو ي چاوه لكوليني (سورخاب به گ)ى كورى خان نه حمه د، په يوه ندييه كانيان به ره و گرژى چوو (۶)، بو يه خان نه حمه دخان هه ولى سه ربه خو ي و جيا بوونه وه ي له ده سه لاتي سه فه وى دا. به مبهه ستي فراوان كردنى سنورى ميرنشينه كه ي هيرشى كرده سه ر هه مه دان، خو ي و ئه رده بيل. به نه نيش په يوه ندى به سوپاي عوسمانيه وه كرد، ئينجا پاره ي به ناوى خو ي چاپ كرد و له سه ر مينبه رى مزگه وته كانيش دا وتار تنه ا به ناوى خو ي ده خو ي نرايه وه (۷). دواى نه وه، هه ليكوتايه سه ر هو زى بلباس و ناوچه ي بابان، كه نه وكات سه رته اى به ده سه لات گه يشتنى «فه قى نه حمه دى داره شمانه» (۱۶۱۰-۱۶۶۰ ز) بوو، نه و روودا وه ش له سه رته اى كتبي يكى ده ستنووس دا به زمانى فارسى و به م شيوه به ئاماژه ي بو كراوه: «رفتن خان احمد خان بر سر ولايت بلباس و ببه ساختن قلعه پشدر في ۴ رى القعه ده ۱۰۴۵هـ».

له ئىستا دا نه م به لگه نامه يه به ژماره (۳۰۷۷-۳۰۸۲) له كتبيخانه ي نه وقافى سليمانى پاريزراوه. ده رده كه وي ت خان نه حمه دخان، له رۆزى (۱۶۳۶/۴/۹ ز) دا هيرشيكى به ربلاوى كردووه ته سه ر ميرنشيني بابان و هو زى بلباس، دواى شه ر و رووبه روو بوونه وه يه كه ي سه خت، ناوچه كه ي دا گير

كرد و قه لايه كه ي سه ربا زيشى له پشده ر دروست كرد. كاتيك هيزى خان نه حمه دخان هاتووه ته ناو خاكى بابان، بريارى ناردينى وه ستاي ده ستره نكين و كريكارى له پشده ر بو قه لاي (حه سه ن ئاوا) ده ر كرد، بو يه هه تا ئىستا ش له ناوچه ي ئه رده لان دا يادى نه و قسه يه ده كريت كه ده لين: «خان نه حمه دخان له ميرنشيني بابانه وه گاجوت و كريكارى بينگارى هينا وه (۸).

هو كارى ناوانى قه لاه به وسووناسكه

به گو يره ي سه رچاوه كان: وسووناسكه گورانيى بيژيكي ده نگ خو ش و تايبه تى خان نه حمه دخان بوو (۹)، دواى دروست كردنى قه لاه كه ي پشده ر، پنده چيت به فه رمانى خان، خودى وسووناسكه وه ك پادا شتيك كراييت به فه رمانه واي ناوچه كه. نه مره پاشماوه ي قه لاه كه به دوورى چند سه د مه تريك ده كه ويته با كورى شوينه وارى قه لا ديرينه كه ي سه رده مى ئاشوريه كان و نه گه رى زوره، به هه مان به رده كانى قه لا كونه كه دروست كراييت، به لام نه وه ي جىگاي هه لوه سته له سه ر كردنه، له ئىستا دا شويني قه لاي وسووناسكه به به رچاوى به ريوه به رايه تى شوينه وارى راپه رين، له لايه ن هاوولا تيه كه وه دا گير كراوه و به مبهه ستي دروست كردنى شويني گه شتيارى به شو فل شوينه واره كه ي شيو ي نراوه. پاشان گرده كه به ديوارى بلوك و ته لبه ند ده ورى دراوه و باخيكي له سه ر بنياد نراوه! نه گه رچى ماوه ي چند ساليكه له كاتى گلدانه وه ي ئاوى ده رياچه ي دوكاندا له وه رزى پايز هه تا سه رته اى هاوين شوينه كه ژير ئا و ده كه وي ت.

سه رنه نجامى خان نه حمه دخان

شاسه فى به مبهه ستي له ناو بردنى والى ئه رده لان، سوپايه كه ي گه وره ي به فه رمانده يى «زال خان» و «سيوش خان» نارده سه ر كوردستان، له به رامبه ردا سولتان (مورادى چواره م ۱۶۲۳-۱۶۴۰ ز)ى عوسمانى (۲,۰۰۰) دوو هه زار سواري چه كدارى بو پشتيوانى خان نه حمه دخان نارد. كاتيك له سالى (۱۶۳۶ ز) دا هه ر دوو سوپاكه له نزيك مه ريوان به يه ك گه يشتن، سوپاي ئه رده لان و عوسمانى شكا و خان نه حمه دخان به ره و مو سل كشايه وه (۱۰)، دواتر له هه مان سالد، به فه رمانى سولتاني عوسمانى هيرشى كرده سه ر كورده ئيزديه كانى ده وروبه رى شنگال، به لام له كاتى هه لمه ته كه دا، كه له ميژوودا به فه رمان و كومه لكو زى ژماره (۹) نوي سه ر ئيزديه كان تو مار كراوه، له ته مه نى (۴۴) چل و چوار ساليى دا كوچى دوايى كرد و له ناو مزگه وتى په يامبه ر يونس له مو سل به خاك سپي درا.

وسووناسكه له نيوان خيانه ت و پادا شت كردن دا

له چند سه رچاوه يه كه ي ميژوويى دا هاتووه: خاتوو كلاوزه رى هاوسه رى خان نه حمه دخان هو گرى خو شه ويستى نو كه ريكي جوانى خو يان بوو به ناوى «يوسف ياسكه». دواى نه وه ي ده ستي له گه ل تيكه لاه كرد، خان هه ستي به په يوه ندى كلاوزه ر و يوسف كرد. له به رامبه ر نه و خيانه ته دا، خان بريارى دا يوسف به شيو از يكي

تايبەت و جياواز سزا بدات. بە جۆريگ، بە زىندوبىي لەناو چىنى دىواردا بينيژن، بەلام لەبەر ئەوئەوى يوسف ھۆزان زانىكى دەم پاراو و لىھاتووبوو، لەگەل ھەموو چىنيكى دىوارە كەدا ھۆنراوئەھە كى دەگوت و لە خان دەپاراپەوئە لىي بووريت. ئەگەرچى ئەو ھەموو پارانەوئەھە كەلكى نەبوو، دوای ئەوئەوى چىنەكانى دىوارە كە گەيشتنە راستى سەرى و ئىتر ئوميدىكى بە ژيان و لىبووردن نەما، بۆ دەربىرى داخى ناودلى كەوتە جىنودان بە خان و گوتى: «ئەمكوژى ... ئەگەر نامكوژى ... خاتوو كلاوزەر كەوتە ژيرمەو».

لەكاتەدا وەستاكە بۆ ئەوئەوى بە يەكجارى يوسف بىدەنگ بكات، تۆپەلە گەچىگ دەماليت بە دەمىدا(۱۱).

دەرئەنجام

ھەتا ئىستا لەو بارەھەوئە تۆپىنەوئەھە كى زانستى نەكراو، بەلام ئەوئەوى باسە لە سەرچاوەكان و بە تايبەت لەناو كىبى مېژوونووسەكانى ئەردەلەندا، ئاماژەى بۆ كراو. ھەرچەندە گومان لە راستى رووداوە كە دەكریت. بەھۆى بوونى پاشماوئەھە قەلەھە كى سەردەمى فەرمانرەوایی خان ئەحمەدخان لە دەربەند، كە بە بەلگەھى دەستنووسى مېژوویی پشتراستمان كەردەوئە و ھەتا ئىستاش ئەو شۆپنە بە قەلاتى وسووناسكە ناو دەبریت. ئەگەر بە شۆپنەھە كى زانستیانە لىكدانەوئە و بەراوردكارى بۆ بابەتەكە بكەين، دەگەينە ئەو راستى، مادام لەو كاتەدا وسووناسكە لە لایەن خان ئەحمەدخانى والى ئەردەلان كراو بە فەرمانرەوایی قەلەكە، كەواتا خۆشەويست و جىگا متمانەھى خان بوو. بۆ سەلماندنى ئەو راستىھە ئايا وسووناسكە ھەمان «يوسف ياسكە»ى ناو باسەكە بىت؟ دوو ئەگەر دلنیا مان دەكاتەوئە لەوئەھى ھەردوو ناوئەكە يەك كەسايەتى بوو. وەك بينیمان لە سەرچاوەھەكەدا: وسووناسكە گۆرانىبىژىكى دەنگخۆشى خان ئەحمەدخان بوو، لەسەرچاوەھە كى دىكەدا: يوسف ياسكە ھۆنەرىكى دەم پاراو و لىھاتووبوى خانى ئەردەلان بوو، لە ھەر بارىگەدا گۆرانىبىژ بۆ بوويت يا خود ھۆنەر، ھەردووكيان تايبەتمەندىھە كى مرۆفە و لە ھەموو كەسەكەدا بوونى نىھ، ھەرەھەلە ھەندىگ ناوچەھى كوردستان و بە تايبەت پشدر و بىتۆين، وەك چەند ناوئىكى دىكەھى ناو زمانى عەرەبى، (يوسف)يش بۆ وسووناسكە كورت دەكریتەوئە. لىرەدا بەھۆى ئەو دوو لىكدانەوئەھە، دەگەينە ئەو راستىھە كە «يوسف ياسكە» ھەمان «وسووناسكە»ھە و نەك خىانەتى لەخان ئەحمەدخان نەكەردە، بەلكو لە بەررىز و خۆشەويستى خان بۆ. ناوبراو وەك پاداشتىگ قەلەتازەكەھى لە پشدر پىشكەش كەرد. كە واتا بوونى قەلەھە وسووناسكە ئەو بەسەرھاتە چىرۆك ئاسايە پوچەل دەكاتەوئە. لە لایەكە

دىكەشەوئە، مېژوونووسە فارسەكان باس لەوئە دەكەن، خان ئەحمەدخان زاوای شاعەباسى سەفەوى نەبووئە و ھەرگىز ژن و ژنخوژى لە نىوانيان دا رووى نەداوئە! ئەو باسە تەنھا لە لایەن چەند مېژوونووسىكى كوردى فارسى نووسى ئەردەلان ئاماژەى بۆ كراو. ديسان ئەو رووداوەھى سەرەوئە دەكەوتتە ژير پىرسىار، بەھۆى ئەگەر ئەو پەيوئەندىھە خۆپىنە لە نىوان خانى ئەردەلان و شای سەفەویدا بوونى ھەبوایە، ئەوا دواتر شاسەھى كورەزای شاعەباس بەو شۆپنە دلەرەقانە رووبەرۆوى ھاوسەرى پورەكەھى نەدەبووئە و لەژىر قەلەمەرەھى دەسەلاتەكەھى دا دوورى نەدەخستەوئە.

سەرچاوەكان:

۱. فازل قەرەداغى: مېژووى گەلى لؤلؤ دانىشتوانى كۆنى ناوچەھى پارىزگای ئەمرۆى سلیمانى، لەبلاوكرائەكانى راگەياندى بزووتنەوئەھى راپەرىنى ئىسلامى، (۱۹۹۸)، ل ۵۵-۶۰.
۲. ئاكو بورھان محەمەد: مېژووى مىرنشینه كوردىھەكان لەچاخى نویدا، چ ۱، چاپخانەھى چوارچرا، خانەھى چاپ و بلاوكرائەھى چوارچرا، (سلیمانى، ۲۰۱۸)، ل ۲۵۰.
۳. محەمەد سەھىل تەققوش: مېژووى دەولەتى سەفەوى، و: شاخەوان محەمەد، چ ۱، چاپخانەھى رۆژھەلات، دەزگای چاپ و بلاوكرائەھى رۆژھەلات، (ھەولیر، ۲۰۱۰)، ل ۱۵۷.
۴. ماھ شەرەف خانم مەستورەھى كوردستانى: مېژووى ئەردەلان، و: حەسەن جاف و شوکور مستەفا، چ ۲، چاپخانەھى وەزارەتى پەرەردە، دەزگای چاپ و بلاوكرائەھى ئاراس، (ھەولیر، ۲۰۰۵)، ل ۳۴-۳۵؛ ئاكو بورھان محەمەد: س.پ، ل ۲۵۰.
۵. محەمەد سەھىل تەققوش: س.پ، ل ۲۷۸.
۶. مەستورە: مېژووى ئەردەلان، و: مامۇستا ھەزار، چ ۲، دەزگای چاپ و بلاوكرائەھى ئاراس، (ھەولیر، ۲۰۰۵)، ل ۶۹-۷۰.
۷. ئاكو بورھان محەمەد: س.پ، ل ۲۵۱.
۸. یفگىنیا قاسىلىقا، كوردستانى باشورى رۆژھەلات لەسەدەكانى شازدەھەم-نۆزدەھەم، و: ئارام عەلى، چاپخانەھى كارۆخ، (۲۰۱۸)، ل ۱۶۱.
۹. كەنالى ئاسمانى WAAR: بەرنامەھە كى تايبەت دەربارەھى سىاچەمانە، ئىوارەھى رۆژى (۲۰۱۸/۱۲/۱۴).
۱۰. ئاكو بورھان محەمەد: س.پ، ل ۲۵۱.
۱۱. نەوشىروان مستەفا ئەمین: بەدەم رىگاوە گولچىن، مېژووى سىاسى، مىرايەتى بابان لە نىوان بەرداشى رۆم و عەجەمدا، ۱، كىبى سىبىھ، الدار العربىھە للعلوم، (بىروت، ۲۰۱۳)، ل ۳۱۵، ۳۲۴.

مەرگی مهیتهر خانه

نووسینی محهمهد بههمهن بهگی

وهرگیپرانی: کهریم رهحمانی

مهحموود ئوگریبهکی بی برانهوی لهتهک هۆز و خه لکه کهی دا هه بوو. هیشتا نه گه یشتیووه شاری، پاپای دهره وه چوونی هه بوو. له کۆشکه بهرزه کان و ناوهندی خۆشی و رابواردنه کان دا نه ده حه سایه وه. دلێ تهنگ ده بوو. ههرکه ده گه ییشته نیو دار بهروه کانی لیره وار، ده بوو ژایه وه. شهو و رۆژ له هاتووچۆدا بوو. تاوئ هه دای نه ده دا. به مانگ و سال به کیو و پیده شته کانه وه بوو. دايمه ی خودا به یال و هه ورازانه وه بوو. له وهی که دهرس به ره وه ندان ده لیته وه بسکه ی سمیلانی ده هات. له وهی که له م گشت برفین برفینه دا، مه رهه م ده نیته سه ر زامی که سپک و گریبی ژیانان ده کاته وه، که یف ساز بوو.

چیا و پیده شته کانی به پیمان ده بری. له شه وه کیرا هه تا گابه ستنه وان به رپوه ده بوو. به ردی نه بوو به ئاره قه ی هه نیه ی ئه و ته ر نه بوو بیت. هۆگری به ئاقاریکه وه بوو که له وپرا هاتبوو. دلێ به و دهوروبه ره وه بوو که ئه ویان پیگه یاندبوو. ئه وینداری خه لکی بوو که له م ده قهره دا ده ژیان. هه موان له تاقه ت و سه بری وی سه ریان سو ر ما بوو.

مهحموود له پشیوی و هه لوه دایی خۆی سه ره نده ری نه ده کرد. خۆشی، خۆی ناس نه ده کرد. ئایا هه زئی له سه ری دا بوو، یان قینی له دلیدا؟ هانه یه ک هه ناوی ده ئالۆز کاند.

هۆزه که تووشی، تووشی هاتبوون. مهحموود به زه یی پیمان دا ده هاته وه. ده یه هه و یست یارمه تییان بدا. مله هور و سته مکارانی ده ناسی، به لام پیاوی خه باتی ئاشکرا نه بوو. ناچار ده سته و داوینی سه واد و خویندن ببوو. بروایه کی پته و و سه یری به خویندن و سه واد هه بوو. هه زری ده کرد که ده توانی له رپگه ی سه واده وه شیری سته م له برین بخا و بهر به لافاوی نه زانی و هه ژاری بگری. دل له دوا بوو له وهی که له رپگه ی فیرگه و فیرکاره وه ده توانی به خیل خزمه تی بکا؟ ئایا ئه وهی ئه و ده یکرد رازه و خزمه ته؟

فیرگه کانی گه رۆک بوون. خیه ته تی قوتا بخانه کانی سپی بوو. ژینی

خه لکی هۆز له خپوه تى رەش دا تپپەر دەبوو. مەحموود له دینى دیمەنى خپوه تى چەرمووی فیرگه له نپو رەشماله كان دا، وه قله سه ما ده كهوت. شانازی پتوه ده كرد و ده يكو ت: «مۆمىكى رووناكم له شه وه زهنگى ژيانى ره وه ندان دا داگیرساندوه». كۆمه لىكى زۆر له گه ل ئەودا هاو ده نگ بوون و تا قىمىكىش به پىدا گرى و رووه له ما لاوى ئەو پىده كه نىن. نه ده زانرا هه ق به كى هه يانه.

له هاوسى به تى شارى سه مىروم، دوو به ره باب له هۆزى قه شقاى به نپوه كانى «مه يته رخانه» و «ته يىبى» مانگه كانى هاو نپان تپپەر ده كرد. يه كه ميان له نپزىك شار و له پىده شتىكى رىك و ماشىن رۆدا و ئەوى دىكه شپان دوور، له نپوان چپا و كاوان، له ده قه رىكى بى رىگاو بانى چه په كى كو پستانى دا بوو.

هاو نپى يه كى له ساله كانى كو تايى ده يه ي چلى هه تاوى بوو. مەحموود بۆ به سه ر كرده وه ي قوتا بخانه كانى ئەو دوو تايه فه بۆ ئەم ناوچه يه ها تىبوو. له سه مىروم تپپه رى. له نسرمى فىنكى دارگو پزه كان، له ئاوى روونى چاوگه كان، له مپواندارى خاوه ن مالى دلا قا خۆى بوارد و له نپو ته پ و تۆز و گه رمادا به ره و فیرگه ي هه ر دوو به ره باب وه رى كه وت.

كاتى كه به هه وارى «مه يته رخانه» گه يىشت با وه كوو سه ره تاى هاو نپ بوو هۆز بارى ان كرده بوو، وه رى كه وتىبوون. تازەش به رى ببوون. خۆله مپشى كو انوه كان هپز هه ر گه رم بوو. ته نپا كو چى مابۆوه. ته نى مالباتى له وى مابوو. گشتى ان رو پىشتىبوون ژن و پيا گى ئەم بنه ماله يه ش به يارمه تى گه و ره كچه كه يان كه ل و په لپان بار كرده بوو، ده يانو پىست به هۆزه كه يان بگه نه وه. ته نپا گو پرى ژىكپان به برى شروشا تاله وه مابۆوه.

ها وه نپكى چه لئووك كو تپنى درز هه لگرتووى دارىن، دوو مه شكۆله ي ته ر و به تال كه زاركى به زاره بپنىكى ره شى هۆندرا و له كو لكى بزى، به ستبوو. قه نه دانىكى كو نه ي به به ن چنرا و، كه دوو زه لى نپرگه له كه له سه ره وه سه رپان وه ده ر نابوو، ئا فتا وه يه كى دوو كه لاوى مسپن، جووتى ركىفى قورسى ئاسنپن، زپنى كه چاروا كه ي تو پى بوو، زپنى كه ئپتر بار نه بوو، سه ربار بوو. تايه ك جه والى كو نه ي نپوه، تپرىكى چلكنى كال بۆوه كه خو پى تپدا بوو. گه سكىكى له داره خورما ي وپشك، ته خته يه ك، سىلپكى نان كرىن، هپشتا له وى مابوونه وه و بار نه كرابوون.

خره لدان و بار كرىنى ئەم ورتكه و پرتكه، دژوار بوو. دايمه دو اىن كه ر به سته زمانترىن كه ر و دو اىن بارى كو چه رپش، نابارترىن و قورسترىن بار بوو. گرانى باره كه گرپنگ نه بوو. گو پرى ژى بوو. هه لپده گرت. لا بارى باره كه نابار بوو.

كو پرى ژگه يه كپان به سه ر بارى كه رپكه وه دابه ستبوو.

مپشى له دم و چاوى خۆى ده ر نه ده كرد. بۆى ده ر نه ده كرا. ده گرىا. له ژپر لنگى كه ره كه دا مرپشكىكى سپى، كه نپوه پۆپه يه كى سوورى هه بوو له نپو شپا كه دا چپنه ي ده كرد. مپرمندا لپكى چالاك به پپخواسى وه دووى كه له بابىك كه وتبوو كه له بن لنگى كه ره چاومات و بارگرانه كه دا ئەم دپو و ئەو دپوى ده كرد و نه ده گپرا. چه ند هه نگاو ئەولاى هه وارگه كه وه، ئەسپىكى كو پتى نه به سراوه ي له رى مارۆ كه وتبوو و ده هات بتو پى. له دوور را ده تتوانى په راسوه كانى بژمپرى. دوو گو ل و دپلپك له سه ر پاشوان به لای ئەسپه كه وه قنچكه يان دا بوو. برى دوورتر چه ند دالى مندارخۆرى ناحه ز و برسى، چاوه رپى كو چ و رو پىشتنى به شداره كان بوون. داله كان ده يان زانى گه ماله كان، له پاش كو چپار نامپننه وه. پۆلى قالا و به سه ر ئەم خاوه ن ئاسمانى و نپعمه ته خودا دا وه دا، له هه لفر و دافر دا بوون.

ژن و مپردى «مه يته رخانه» مەحموودپان ده ناسى. چاك و چو نپپان كرد. له وه ي چاره و پكه يان تو پى بوو خه مبار بوون. كو چپان وه پاش كه وتبوو. ده با دوو مه زل به قو ناغى بپرن، تا به هۆز بگه نه وه. خه ميان يه ك و دوو نه بوو.

مەحموود له ئپش و بارودوخپانى پرسى. كابرا به نووزه يه كه وه كه ئەتوت له بنكى چالا وه وه دى گوتى: «ئپدى هپز و برستمان نپپه. ئپوه، ئپمه نانا سته وه. من هه ر ئەو سواره م كه سى سال له مه وه به ره به سوارى ئەسپه كو پت له ده شتى «سه ياخ» چاوم به ئپوه كه وت. ئەو ده م تفه نگم به شان وه بوو. ئەنگۆ ماشپنه كه وه را گرت. پرسپارتان له دوخ و كار و خپله كه م كرد. كوره كه م له پاش ته ركه وه سوار كرده بوو. وانه تان لى پرسپپه وه. به جوانى وه لامى دا يه وه. داتبه زاندى. قه له م و كاغه زمان پى نه بوو. به چپلكه يه ك له سه ر خۆل و لم بۆى نووسپن. ئەسپه كو پت تو پى. هه ر ئەو ئەسپه يه كه كه وتوو وه ده بپپن. ده بى زپنه كه ي له گو پدى رپزه كه بكم. تفه نگه كه يان لى ئەستاندمه وه. برنووه درپزه كه يان لى سه ندمه وه. له گشت سامانم با پپدارتر بوو. چه كپان كرىن. رپزه خه شابه به تاله كانپشم كرده تته قوتووى بپبار و زه رده چپوه. كوره شوخ و نازداره كه م راى كرد».

مەحموود پرسى: «بۆ كو پى هه لات؟» كابرا كوتى: «كو ره كه م تازە ده گه يشتى. پپناسى نه بوو. نه مانبوو له سه ربازى وه پپه رپپن. ده سه لاتمان نه بوو پپناسى گه و ره يا چوو كه تر له ته مهنى سه ربازى بۆ وه رگرپن. به دوو په وه بوون. ده يانو پىست بپپه ن بۆ ئپچبارى. وه شاخى كه وت».

مەحموود پرسپارى كو چپارى نا وه ختى خپل و بارودوخى فپرگه و فپركارى لى كرد. كابرا كوتى: «خپل و تپره و تايه فه ما وه هه تا قوتا بخانه ي هه بى؟! كپه ه تپره؟»

کامه هۆز؟ زمانمان تورکییه. زمانی میران فارسییه. بریا فارسی بویه، هەر زوان نهزانن، نهفامن. ئەسپه رهسه نهکان تیکرا به سواره کانیانه وه رۆبیشتن. رهوه و مییه کان هه موویان چوون. مناله کانیان برسی بوون. فیرگه ته حتیل بوو. ماموستا رۆبیشتن، چادر و بارگه و بنه یان هه لگرت و رۆبیشتن. به ره باب و هۆزه که مان قَلپ بۆوه پڕژ و بلاو بوونه وه. هه رکه سی هانای بۆ شوینی بردوو. ته نیا چهند شوانه ویله ماوینه ته وه که به ئەسته م له نیوان لارستان و سه میروم دا خۆمان رکیش ده که یین. به چهند سه مەر و بزنی که م شیر، زگی ژن و مندالمان نیوه تیر ته که یین. له وه ناچی تازه چاومان به له وه یری کویستان که ویتته وه.

ولات بی خاوه نه. له وه رگا کان ئی ملهور و زۆردارن. لپیرسینه وه یه که له گۆریدا نییه. سه میرومه کان ماوه به که بوو مرخیان له چی له وه ره کانمان خۆش کردبوو. به ره له گه یشتنی خیلی ئیمه گیاجاره که مانیان دووری و بۆ خۆیانیان کۆ کرده وه. پاشان مه ریان تیکرد و کاتۆریان کرد. ئیمسال به وه شه وه نه ویتستان، ته واو له بنه یان هینان.

ئه وسال زستانیکی تووش و به هاریکی بی بارانمان هه بوو. په ز و یه کسمه نیوه مردوو و لات و دالگۆشته کانمان، به هه ر کۆره وه ره به که بوو هینایه ئیره، به لام به سه ره وهاری خالی و قاقردا که وتین. سالان، ده سد ریزی و که له وه کیشیان به گاجووت بوو. به نیر و ناموور له وه رگا کانیان ده کیلایین. گا و میله و هیشه نه یان ده توانی چرگه نه کان پکیلن. ریزی گاجووت و ناموورمان پی نه ده زانی ئه وسال به گاسن و ته راکتۆر وه رگه رانه له ورگه و چیمه نان و هه موو جیه کیان کیلا و ته واوی میروغوزاره کانیان لی هه لگیراینه وه و کانیاه کانیان لی ته ختی زه وی کردین.

خۆشترین و باشتترین له وه رگه مان که میرگی «میه م بیگوم» بوو، کیلایان و تیک و پیکیان دا و له سه ر چاوانه که شی که ره وه که مان لی ئاو ده دا، چهند خانووی هه رگیان لی کردۆته وه و ناوی که یخودا که یان واته «قه مه رئاوی» یان له سه ر داناه.

که یخوا و ردین سپیه کی به کار هاتوومان نییه. ئه وه هه زارانه له ئیمه بی دم و پل ترن. به کۆمه ل سه ردانی ئیداراتمان کرد، قوربان به سه ردا کردین. سکا لمان نووسی، تیلگرامان کرد، هات و هاوارمان کرد، به لام ده نگمان به هه یج کوئی نه گه ییشت. ئه وان له گه ل پیاوانی میری کلکیان لیک گری دابوو. ده ره وه ستیان نه هاتین. گه راینه وه، زینده مال و په زه که مان هیند له ر و لاتن بۆ ده رکردن و کتوپاره نابن. ده مانویست بیانفرۆشین، به مقاش گۆشتیان پیوه نییه، هه ر پیشه و چه رمن. کرباریان

نییه. مال کرئی، چۆداری نییه بلێ کاکه کهرتان به چهنده».

پیاوی عه شیره ت راستی ده کرد. هۆز و تایه فه یان له نیو چو بوو. چی له وه ره کانیان که سه رده می له خۆشترین و ده وله مه ندرتین له وه رگه کانی عیل بوو، هه نووکه بۆته بیرونیکی بی ئاو و له وه ر. هه ر ئه م له وه رگایه، له چاخی ده سه رۆشتووی قه شقاییه کاندای پتر له هه زار مایینی ئیلخانی وه گه رد سه دان جانووی دوو بری تازه گیراو، جانووی شیره خۆره و یه که بری له خۆ گرتبوو.

رانه کانی «مه یته رخانه» له گه ل ره وه ئەسپه کانیان، شوانه کانی «مه یته رخانه» وه ل مه یته ره کانیان سه رده میکی خۆشیان راده بوارد. هه وا ره که یان به رین پر له گیا و شینایی بوو.

حوشتر له نیو گژوگیا، زۆر و به رزه کاندای بزر ده بوو. به لام ئیستی بیجگه له ده وه نی ویشک و ته نک و بنچک و کۆلوو، گیایه کی تری لی ناروی. ئیژی قاقر و بیروونه. شوینه وارئی له ره وه ئەسپان نییه. که رته مه ران بنه یان هاتوو. ئه وه له وه ره بۆژویانه ی بۆ ئیمه ماوه ته وه به شی دوو حه وتووش ناکات. خاکی بۆش و هه ردی بی بژیو، میرگ و بووره ی ئیشک و بی داشدار، ماوه ته وه.

ده شته میروغوزاره که ی بۆته قاقریکی ته پ و تۆزای که به خۆ راوه شانندی هه ر ئاژه لی و به کره بایه ک، گیزه لووکه وه ئاسمان ده که وی.

هۆزی «مه یته رخانه» به تیره ی سوار و سوارکاری به نیوده نگ بوون. به تیره ی جلیت و رمبازی و کینه رکی و خۆخۆار کردنه وه به ده م غاردانه وه ده ناسران. به ئەسپ گه لی به ره گزی ده گمه نی وه کوو: (خرسان، نسمان، وه زنه، شه راک - ره سه نی ئەسپن) و به ره نگی دل رفین و جۆراوجۆری سپی، قزل (لمبۆز سوور)، کویت، ره ش کویت، شی، خه نه یی، کاره پایی و به له ک نیویان ده رکردبوو. ئەسپه کانیان خاوه نی یالی دریز و شو ربۆوه و سمی پته و ئەسته ون ئاسای به خالی چووکه ی سپی نیوچاوانیانه وه (قه شقه/ مارۆ/ به ش)، نیشانه ی مه زنی و پی پیرۆزی قه شقایی بوون.

تیره ی «مه یته رخانه»، هه وینی خۆ پی نازین و مه زنی قه شقایی بوو. له حه دوسه تی کۆچ و باری «مه یته رخانه» دا هۆزه کانی تر ده هاتنه ته ماشایه. زه وی له ژیر پیناندا وه له رزین ده که وت. حیه ی ماین و جوانه کانیان گوئی ئاسمانی که ر ده کرد.

«مه یته ران» شو ره سوارانی غه ره و سه ره مه ستی هه بوون. سواری ئەسپه قوشقی و سه رکه کانیان ده بوون وه ک با بۆی ده رده چوون. بی لغاو و بی زین غاریان ده کرد. تیژ تیده په رین و که مه ندیان ده هاویشت و پتر له هه زار جانووی یه کساله ی کتویی و به یده ستیان

كەمەندگىر دە كەرد. داغ و درۆڧيان لە رانيان دەدا. شوپىنى داغ كەردنيان جىڭاي رامان بوو.

بۆچ شۆرەسوارانى تايەفەى «مەيتەرخانە» بەم شىۋەيە گەردەنشين و تووشى ئەم رۆژەرەشىيە بوون؟ ئەرا لەوەرگا و مېرگ و شينايە كانييان تووشى ئەم زيانىيە و داگىر كارييە هاتن؟ لۆ ئەم چۆلپەر رۆح سووك و سەربەرزانە وەها تىداچوون، وەك ئاردى نيو دركيان لىهات؟

وهرامى ئەم پرسىارانە هاسان بوو. هۆش و بېرى قوول و مووقەلىشى نەدەويست. عىل بە شىۋەى كۆمەلگايە كى سەرەتايى، دسىپلین و دەستورات و دەسەلاتى سەرەتايى خۆى هەبوو. ئەم ياسا و زاكوونە لەسەر رېوشوپىنى پەتى و عەشىرەتى، پىۋەندى خەلك دامەزرايوو. سەرەتا و بنەتاي كۆچبار و راوەستانى عىل خاوەنى رەسم و ياسا بوو. لە بەھاردا هەتا لەوەر خۆش نەبايە، كەس بۆى نەبوو بار بكات. هەتا گزۇگيا و بنچك ساقەتى ئەستور نەبايە و گوليان دەر نەكردبايە، هەتا چىمەنەكان مەخمەرى نەبايەن و گيا كەرويشكەى نەكردبايە، عىل بارگەوبنەى تىك نەدەنا. (۱)

لە پاينانيش دا هەتا بىچو كەوان خال و ميليان نەرشت بايە، هەواوبان ساردى نەكردبايە، سىخوار نەكەوتايە، ئاوى مەشكۆلان جلغەيان نەكردبايە، خىل بۆى نەبوو داگەرپتە خوارى. لە بەھاريشدا لى دەگەرەن گزۇگياى كەسك و پرى دەگەرمين كەملى بىي و بپەرى، هەتا تووى رووكان لە نيو نەچى. بنەگيا و دەوون و بنچك و.... نەفەوتين.

فەسلایەك شوانەكان لە گەرمين بوون، لەوەرگاى كوستانىيان دەپارىزا. كاتىكىش كە لە زۆزان بوون زيانى مووچە و بەيارى گەرمينيان نەدەكرا و بە گشتى لە تەماح و دەسدريزى ئاوەل هەوارچىيان دەپارىزا. گەورەهۆز و زۆردارەكان، لەوەرگاى بى دەسەلاتەكانيان بۆژە و پيشىل نەدەكرد. كەللا و كەيخوا دەست رۆشتووەكانى خىل، مافى ئەوەيان بە خۆ نەدەدا لاق لە بەرەى خۆيان پتر راكىشن و لەوەرەى هاوسىيان بخۆن. مالەغانى گونديان گياى رەوهندانى نەدەكرد. بەردى لاگەيان شووشەى تەمەنى شوانەكانى نەدەچرژاند. مەردارانى خۆجىيى و ناخۆجىيى بە ئاشكرا و پەنامەكى زيانى رەوهندانيان نەدەكرد. تەراكتورى تازەھاتوو، گولجار و گياجارى

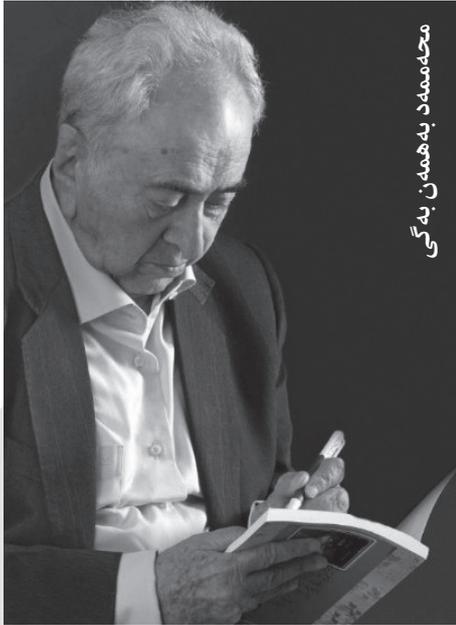
رەوهندانى هەلنەدەگىرايەو. راسپىراو جۆراوچۆرەكانى مىرى لووتيان نەدەژەندە پىكەتەى كۆمەلايەتى رەوهندانەو. رىيازگەى عىل رىز و چوارچىۋەى خۆى هەبوو. مەكدار و وەرزيان رىنگاي رەوهندانيان نەدەكىلا. خاوەن باغە چاوبرسىيەكان پەرزىن و تەيمانان بە دەورى رىيازگە و شوپىنى هاتووچۆى دەوارنشىنەكاندا نەدەكىشا. بەرپۆەبەرايەتى گەورە و بە دەسەلاتى شكارەوانى خۆشترين لەوەرگاى عىليان بە بيانوى پاراستنى ئاژەلانى كىۋىيەو داگىر و پاوان نەدەكرد.

رۆژگارى دەسەلاتارىەتى عىل و عەشىرەت رۆيشت، بەلام دەسەلاتى داد نەهات. داب و نەرىتى عەشىرەتى رۆيشت، بەلام رەسم و شەرت و روكنى «ياسايى» نەهات. زاكوونى سەرەتايى رۆيشت، بەلام دسىپلینى ئىدارى نەهات. هاوكيشەى ژيانى خىلات شىۋيا و كەس لەكەسى و پشىۋەكى سەير چى بوو. گرگەر و پيشەوايانى رەووند خاس و گونجاو نەبوون، بەلام بە رادەى راسپىردارانى مىرى ناسارەزا و سەرقرورس نەبوون. گەورە و ريش چەرمووەكانيان هەرتشتى بووبىتن لە خۆيان بوون. هۆزيان نەدەماشىيەو و بۆى دەرچن. بوونيان بە هەبوونى عىلاتەو بەند بوو. چاريان نەبوو دەبا لە ناو خىل بىمىنەو. مانگا بۆ ئەوەى بىدوشى، ئەشى بىلەوەرپىتى و بۆى تىكەى و راپىگرى.

مەحمود قەول و بەلىنى پىدان كە لە شىراز بۆ كورە راكردوەكەى پىناسى چكۆلەر لە تەمەنى سەربازى وەرگرى و لەمەر لەوەرگەشەو پشتيوانى و رىنوئىنى كردن. بە خەم و داخەو لە ژن و پياوى «مەيتەرخانە» جوئى بۆو و بەرەو بەرەباب «تەبىي» تىهەلبوو. ماندوو، مردوو تىغت لىدابا خۆپىنى لىنەدەهات. رەنج و دوورى رىگا و شپرزەيى ژن و مېردى «مەيتەرخانە» ئەويان شىواندبوو. زۆزانى مەيتەرخانە بىجگە لە خاكىكى رەش و قاقر شتىكى وەهاى لىنەمابوو. رىگەى ماشين رۆ كۆتايى هات. مەحمود مەودايەكى كورتى بە زەحمەت برى و لە نىوان بەرد و درك و بنچكەكاندا تىپەرى و خۆى بە رەشماللىك گەياند. ئەسپ و زىنىكى وەرگرت و وەرپى كەوت. زەردەى رۆزى مابوو گەبىشتە ناو بەرەبابى «تەبىي».

هەرچەندە مووش گۆردرابوو، بەلام بەرەبابى «تەبىي» لەسەر جىگە و شوپىنى خۆيان. لەوەرگە و گزۇگيايان

محرممهداد به هممان به گی

ده پیری، ده چهلین. جوانوه کان مژوولی غارغارین بوون. پهر و بهرخه کان هه لیانده خسته وه و قه لانه یان ده کرد. منالان وانه یان ده خویند. یارییان ده کرد. له سهر چاوگ و کانیاوان شه ره ئاویان ده کرد و یه کدیان ده خوساند. لۆک و سایه کانیاوان، دارایی و سامانی خاوه نه که ی به پرووی ریبوار و بیانی دا ده دایه وه.

موسیقی دِل بزوین و نهرمه گۆرانی هیوا به خوش بهرگویی ده که وت. دهنگی دِل رفینی ژیان له گشت قوژنیکه وه ده بیسترا. ته بیبه کان له جووله و هه ول و فرماندا بوون. زیندوو و سهرمه سستی ژیان بوون. سهرکیش و خاوهن چهک بوون. مه محمود له مالی ردین سپیهک به نیوی «مه شه دی هاورئ» دابه زی. شه وه له ره شمالی ئه ودا رۆژی کرده وه. مه شه دی هاورئ چرای نه بوو. باریکی درک دانا بوو له په ستا به کوانوو که یه وه دنا. پیاویکی خوین گهرم و راوئژ خوش و هایدار بوو. به جیی سهرکۆنه و ده ستهنگی پیاوی «مه یته رخانه» قوره ده ماغی قه ییله یی هه بوو. زمان چه ور و بادی هه وا بوو.

مه محمود به له نگازی خه لکی «مه یته رخانه» ی بو روون کرده وه و له وه ی که ته بیبه کان تووشی وه ها چوژتمیک نین پینخوش بوونی خوئی دهربری. مه شه دی هاورئ هه موو شتیکی ده زانی و ئه وه ی به سهر دراوسپیکانی هاتبوو ئاگادار بوو. چیرۆکی ئازایه تی و میرخاسی خوئی و خیله که ی بو مه محمود ده گپراهه وه. گوتی: «ئیمه ی ته بیبه گه ل له گه ل دیتران جیاوازیمان هه یه. ئیمه ئازترین تابه فه ی قه شقایین. بگر و برتر له لاوانی ئیمه له دنیا دا هه ئنا که وئ. له شه ره کانی خو جییی و عه شیره تی دا تیره یه که نه ماوه که به ده ست ئیمه تیک نه شکایی. من له گشت شه ره کان دا به شدار بووم، له شه ری سه میروم دا بهر

خوش و فرس. په زه کانیاوان به ده ماغ و شوانه کانیاوان که یف ساز بوون. هیشتا دیل نه کراون. له وه رگا و کیوپاره کانیاوان نه کیلراوه و شیو نه کراوه. سی تا قمی چووکه ی یاغییاوان هه یه. بۆنی بارووتی سهر بزئوایان بهر لووتی سهر زله کانی ده وله تی که وتوووه و ئیزنی هاشاول و هیرشیاوان پی نه داون. ئاسۆگه و بستوه کانیاوان له وه ری ته ر و تازه ی هه بوو. بۆنی گژوگیای کویستانی له هه وادا بلاو بوته وه. ناوچه ی «ته بیبه» کیوسانی بوو. ریگه ی ماشینی نه بوو هه مو شو به یه کسما ن بوو. شوینی ته بیبه کان ده ست و ریک نه بوو. ته بیبه کان له پیده شتی کاکه ی به کاکیدا نه بوون. وه کوو پیده شت نشینان گیرۆده ی تره ختانی ماشین سوارانی حکومه تی نه بوون. گاسن و جه نه جهری ته را کتۆر سینگی می رگه کانی هه لنده ری بوون. گوانی مه ر و ماینه کان و مه مکی دایکه کان، پر شیر بوون.

هیشتا «ته بیبه کان» لی نه که وتبوون. بی ریگا و بانای هوی رزگار بوونیاوان بوو. چیا مه ته ریزیاوان بوو. ناهیمنی هیمنی بو ساز کردبوون. گه زه نی پیشکه وتن و چاک سازی، وه زه ن و زه رده ی پینه گه یانده بوون!! له هه ر گه لیبه ک دا چه نده ره شمال ده دیترا. زۆربه ی ده واره کان به گول و نه خش و نیگار رازابووه. چیغه له زه ل ساز کراوه کان سیاما له کانیاوان له ئامیز گرتبوو. ئافره ته کانیاوان که یف ساز و ته رپوش، جاجم و به ره یان ده کرد. پیاوه کانیاوان چهک به ده ست و غه رپه، بزه ی خووشی و شایی به خو بوون له بان لیویانه وه بوو. له ده رکی هه ر ده واریک دا ئه سپیکی تیمار و شان و رنه ک کراو به سترابووه.

ئه سپه کان له ئاخوری به رزدا ملیان له کا و جو نابوو، بو غارغارین و خو خوار کرده وه به ده م تره ختانه وه بو پاییزی ناماده ده کران. ماینه کان له له وه ریک دا که خه ریک بوو

له بوپړئهمه ديه كان خوم به قه لايه گهياند».

داخ و مخابن كه خيلى «تهيبى» له چوار شويى فارس و كوهگيلويه پهره وازهن. دوزمنانى «تهيبى» به فيل و ده هو ئيمه يان ليك جويى كردوته وه. نه گهر ئيمه گشتمان پيكيه وه باين بارودوخي پاريزگاي فارس و ولات شتيكي تر ده بوو. تاقميک له تهيبه كان له گهل تايبه فهى كه شكولى كه وتوون. دهسته يه كمان وهل تايبه فهى دهرشوري، زورپيكيش له كوهگيلويه ده ژين. خودى ئيمه ش بو پشتيوانى مالباتى ئيلخانى بو ناو تايبه فهى «عمه له» هاتووين. گرؤيهك له ئيمه له وانى دى نازاتر و هه لكه وتووترن. مووسا تهيبى له ئيمه يه. له ئيرانيدا كه س نيبه نيو و نيوبانگي مووساى نه بيستى. نه و روسته مى زه مان بوو. نه و كه له نيو چوو، قه شقايبش له ناو چوو. مووسا، محه ممه دخانى كه شكولى كوشت. هوردووى ئينگليس، مووسا شكستى دان. ئيمه سى پهل ياغي مان هه يه. دهسته ي سهردار، تاقمى محه ممه د جههانگير، گروپى محه ممه دنه ورؤز. ئيمه له خورا تفهنگه كانمان چه ورا ناكه ين. نه گهر خودا بيه وى توله ي «مه يته رخانه» له تاجيكيه كانى سه ميروم ده ستينين. نه يارى خومان ده ناسين. ئيمه ناچينه ژير كه له وهى زورداره وه. ئيدى قينمان هاتوته قورقورا چكه مان، سه برمان ته واو بووه. چيان له نامووسى خه لكى داوه. كه سى نيبه پييان بيژى قه لپووزى زينه كه ت چاك بگره هه تا نه گليى. ده لئى ئيمه نامووسى سه روک و گه وره كانيان نانسين و نازنين كين!!

مه حمود له و گشت جوداوازيه ي ژينى نه و دوو هاوسيبه سهرى سور مابوو. واقى ورا مابوو. بارودوخي ره وانى و جهسته يى كابرانى هه لوه داي «مه يته رخانه» و خاوه ن مالى لووت به رزى «تهيبى» له خه ميكي قووله وه هه تا ترؤپكى شادمانى مه وداى هه بوو. حال و هه واي ژيانى دوو به ره بابى جيران، توفيريكي له راده به دهر يان پيكيه وه هه بوو. يه كيان ساق و سه ليم، نه و بتر يان ياغى و سه ربيؤ كه مه حمود يان هاويشتبووه بير و هزريكي قووله وه.

مه حمود وه بيري هاته وه كه پترى پيده شت نشينان تووشى بيه ختى و هه ژارى، له جوړى «مه يته رخانه» بوون. زوربه ي خيله چيا و ليړه وارنشينه كان له به لاي عه رز و عاسمان پاريزراون. بيري كه و ته وه كه عيلى گه وره و ده شت نشينى عه ربه كه روژگار يكي دوور و دريژ له وپه رى ناوبانگ و مه زنى دا بوون. به و گشت ريگا و ده شته هه مواره وه، ته نيا به هوى پيده شت و ريگا وه وه دوا هه مين هه ناسه ي عه شيره تى خويان هه لده كيشن و له دوخى له گيان كه نيشت دان. له به رانه ردا تايبه فه گه لى چيانشينى بوپړئهمه دى و مه مه سه نى به و لووتكه به رز و

مله نهسته م رويه دا، هيشتا ژيانى تژى له خوشى و گه شى پيشووى عه شيره تى خويان پاراستووه.

داب و نه ريته كان، هه لبه ست و سرود و هه واگورانيه كانيان و شوينه وارى ژينى و نه ته وه يى خويان هيشتا هه ر راگرتووه. هاته وه بيري كه نه ته نيا مروقه كان به لكوو نازه له كانى ناوچه ي ره وه ندانى پيده شت نشين رووانه ته وه و كوليكان هه لوه ريوه و فره يان له ر لات و دالگوشت و كه م شير بوون. به لام زينده مالى تيره كانى چيانشينى دوور له شار و رى و راسپيراوانى ميرى به ده ماغن و گه شى و قه له وى پيشوويان هه ر هه يه و له دوور را گويت له كارو كور و حيله حيليان ده بى. وه بير زنجيره چيائى گهر دن كه شى «دنا» كه وت كه له هه ر دوو شانى خوځيه وه ره وه ندانى لور زمانى كوهگيلويه و تايبه فه گه لى تورك زمانى قه شقايبى له وه ها چورتم و مه ترسيه ك پاراستووه.

وه بير ده شته كاكى به كاكيبه كه ي «خنج» و «نه هروم» و «خه را» كه وت كه بوته گوړه پانى غاره ماشين و ماشين سواران و خه لكى داماو و قه ره به ختى ره وه ندانى نه و پييان تووشى هه ناسه ساردى كردووه.

مه حمود به خه م و ئيشى زوره وه به و ناكامه گه ييشت كه «ريگا» ته نيا كاتى قازانجى هه يه و رزگارى دهره، كه ده گه له خوى داد، ماف نه ستين، ويژدان، سه واد و فره هه نك و بى مزه رته ي پيوه بى. نه گينا ريگا بيجه كه له هاتنى پاسگا و قاوه خانه، كارمهنه، ده لال و سه ودا گهر، به رتيل خور، راهه دوونان و شوفا رى دياريه كى ترى نابى. ريگا ده بيته ناميانى داماوى و سه رشوري و نه دامه تى.

ريگايه ك كه شه ر هف، نازايه تى و جواميرى و ره وشت پته وى له خه لك بگرى و ترس و خوف و بى جووله يى و سه رسپيراوى له ملى خه لك توند كات، نه وه ريگا نيبه. هه لديره، چالاوه، به خته وه ر گه ليكه كه به هيواي ريگا له چالاو نه كه وى.

* له زه مانى شادا زوربه ي دانيش توانى كوردستان له گونده كان ده ژيان. ناغا و خانى دى سه ره راي زولم و زوريان نه و قازانجه نشيان هه بوو: هه تا كيوپاره كان ته واو نه ژيانايه ته وه نه يانده هيشت خه لك نازه ل ته ر بكا ته وه هه ر بويه خاك و گيائى كيوه كان وه كوو ئيستا له نيو نه ده چوون. كاريزه كان نه ده فه وتان چونكى هه موو سالى خاوين ده كرانه وه به لام دواى نه مانى گه وره ي گوند بيري سه ر كاريزه كان پر كرانه وه و سه ر چالاو و كاريزه كان كيدران. خه لك بويان نه بوو ريگا بان و چرگه نان بكيلن هه ر بويه ريگا كان بان و به رين و سه رچاوانه و كانيبه كان چيمهن و ميرگ و چيمهن بوون.

شكەفتا چاردەرى، پەرەستگەھا زەرەدەشتى

سەردار ھېتوتى - دھۆك

چاردەر شكەفتە كە بۆ ژيانى، بۆ پەرەستنى و بۆ خوباراستنى، ئەو شكەفتا د گەلەك قوناخان دا خزمەتا مروقاتى كرى و جار بويه پەرەستگەھ بۆ خودى ناسىن زەرەدەشتى جار زى بويه جقاتگەھ و جھى قەھويانا كەسىن ھېتوتى و دەقەرى(۱).

جھى جوگرافى يى شكەفتا چاردەرى:

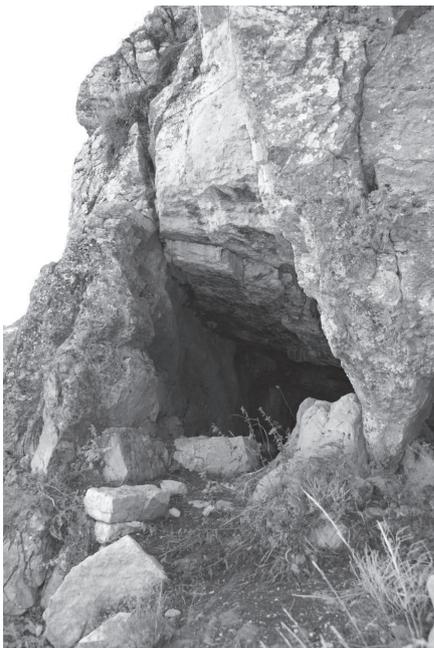
شكەفت دكەفتە ھنداقى كانىيت مىرا و ل ھنداقى شكەفتى چىايى لىنكى جھى خۆ دگرىت و گوندى ھېتوتى دكەفتە رۆژئاقايى شكەفتى و چىايى كارە ژى ل رۆژھەلاتى شكەفتى جھى خۆ دگرىت، و ئەف شكەفتە دكەفتە د ناڤا تەحتەكى گەلەك ئالوز دا(۲).

ناڤى شكەفتا چاردەرى:

ژ بەر ھەبوونا چار دەرگەھىت دەرئاسوونى بۆ ناڤا قى شكەفتى دا لەورا خەلكى قى دەقەرى ئەف ناڤە لى كرى، لى خۇدانىن گوندى دىبىژن كو چەندىن بەرەبابە ئەف شكەفتە خۇدانا قى ناڤى(۳).

بەلى ھەكە ئەم قەخاندنەكى بۆ دىرۇكا قى شكەفتى بكەين، دى بىنين كو گەلەك نەپەنىت دىرۇكا كەفن تىدانە، نەخاسمە ((چاردەر)) د دىتتا مرۇقى كەفتا چار رەخىت وى جھىت پىرۇژن ژ بەر كول دوىف دىتتا وان خودا ل ھەر چار رەخا ھەنە، زىدەبارى كو پەرستگەھىت سوومەرىيت كەفن بەرى ھەر چار رەخىت جوگرافى بوون، ئەقە ببوو ديارۇكەكا ((مىزۇپۇتاميا)) يا كەفن، ھەر ل سەر قى بنىاتى خەلكى كەفتى قى دەقەرى پەرستگەھ بۆ خۆ دارىشتى. ھەكە ئەم سەحكەينە سەخلەتت قى پەرستگەھى و ھەقبەرى بكەين دگەل پەرستگەھىت دى ل دەقەرى وەكى پەرستگەھا((چارستى)) ل گەلىيى دھۆكى، دى بىنين كو نىزىكىكە دناڤەرا وان دا ھەيە، ژ لايى ئاڤاھىقە، نەخاسمە دەرگەفتتا چار ستوينا، زىدەبارى ھەبوونا چار دەرگەھا كو نە دوپرە دەربرىنى ژ ھەر چار پىرۇژىت زەرەدەشتى بكەن، ئەو ژى «ئاخ، ئاڤ، ئاگر و با»(۴).

شويىنەوار و جھىن نىزىك ژ شكەفتى:

ناقا جبهه کئی گهله کئی بهرتهنگ دا، و د ناقا شکهفتی دا سئ ستون هه نه کو شکهفتی رادگرن ژ ههر کریاره کا جیولوژی.

دریژاهیا خالا ئیکئی ژ دهرگههی رۆژئاقا بۆ ئیکهم ستون یا د ناقا شکهفتی دا بهرهف دهرگههی رۆژئاقا دبیتته (۱۳م و ۲۰سم) و دریژاهی ژ ئیکهم خال ژ دهرگههی رۆژئاقا بۆ سیوانا نیقه کئی (ناقین) دبیتته (۱۵م) و بۆ ستونیا سئ کو دکهفیتته بهرامبهری دهرگههی سهره کی یئ گریدایی ب ئیوانی قه دبیتته (۱۹م و ۳۰سم).

ههروهسا دریژاهیا د ناقبهرا دهرگههی رۆژئاقا یئ کو دکهفیتته د ناقا شکهفتی دا بۆ دهرگههی ئیکئی یئ باکووری کو ب پهیسکان دکهفیتته د ناقا شکهفتی دا دبیتته (۱۰م و ۵۰سم). و دریژاهیا دهرگههی رۆژئاقایی سهره کی بۆ دهرگههی سهره کی یئ شکهفتی ل رهخی باکووری دبیتته (۱۸م و ۸۰سم).

پیشانا دهرگههی شکهفتی:

وهک مه پیشتر ئاقری دایی کو دهرگههی رۆژئاقا ئیک ژ دهرگههیته هه ره سهره کیه کو دکهفیتته د ناقا شکهفتی دا، بلنداهیا وی دبیتته (۲۲۵سم) ژ خالا هه ره بلند و فرههیا وی ژی دبیتته (۱۷۸سم)، لی دقیت ئاقری بدینه فی چهندی ژی کو ئهف پيشانه نه گهله کا ب سهروبه ره چمکی رویی درستی دهرگههی تیکچوووه و کهفرهک ژئ کهفتیه خاری. لدوور بلنداهی و فرههیا دهرگههی ئیکئی یئ باکووری کو نیزیکه ژ دهرگههی رۆژئاقا یئ سهره کی دبیتته (۱۶۸سم) بلنداهی و (۸۰سم) فرههیا. ههروهسا بلنداهیا دهرگههی سهره کی ژی یئ کو دکهفیتته د ناقا ئیوانی دبیتته (۲م) و فرههیا وی دبیتته (۱۶۷سم)، کو ئهف پيشانه د ناف شکهفتی دایه، لی بلنداهی و فرههیا ژ دهرقه یا جدایه و ب تنی فرههیا دبیتته (۲م) و بلنداهی دبیتته (۲۶۷سم). ههروهسا ههتا کو مروّف د فی دهرگههی دا دچیتته د

بهری کو بچینه سهر راستیا چاردهرا هیتوتی دخوازین هندهک پیزانینال سهر ریک و توخبیتت هم تیدا دهرباس دبین ههتا کو دگههینه شکهفتا چاردهری بو ههوهیبت بهریژ ئاشکرا بکهین.

ریکا دهره جئ (دهره جا هیتوتی):

ئهف ریکه ژ چهندين پهیسکان پیک دهیت و بی ههبوونا قان پهیسکین هه نی گهله کا ب زهحمهته کو مروّف بشیت دهرباسی هنداقی دهره چئ بیت و ئه و پهیسک تژی چهپ و چیرین ئالوز و ئاسینه و ریکا بتنی یه کو مروّف بشیت ب دروستی ب کاربیتت و د سهردهمین کهفن دا وهک ریکه کا ستراتیژی ژ بوی خه لکی هیتوتی و ههر دوو عه شیره تین نیروه و ریکان دهاته ب کارئینان و ئیک ژ وان ریکان بوو کو ئهف دهقهره ب دهستازی و ئامیدی قه گریدا.

کیریئ سیاری:

ئهف کیرییه وهک دیواره کئی پالپشته ژ بوی گوندی هیتوتی و ل سهراقا فی کیرییه هه نی جبهه کئی تاراده کی دهشت و پان ههیه و ههر دوو جهین پیروز ل نیک هیتوتیا کو ئه و زی کانین میرا و هیتوتی پیکه گریدهت و گهلهک بهرناسیا خۆل دهقهری ههیه.

کانین میرا:

یان جهی میران ب راستی جبهه کئی ژ ههژی ژیانیه زومه کا پری بهره کهته و د ده مسالا هاقینی دا وهک جهی بخۆدانکرنا تهرش و تهوالی دهاته بکارئینان و د هه مان دهم دا خۆدانا بهرهمه کئی باشی بهاریه (۵).

پیشانا شکهفتی:

لدوور دریژاهیا شکهفتی ژی:

چاردهری شکهفته کا گهله کا دریژه لی پانیا وی نه گهله که و دریژی و پانی ژی نه د ریکویپکن و دریژاهی خۆ ژ (۳۳م) زیده تر دبیتت کو پتر ژ (۶م) دکهفیتته د

نافا شكهفتى دا ل بهرامبەرى خۆ مەمەرە كا ب دريژاھيا پتر ژ دوو مەترو نيشان دبىنيت كو د نانا فى دەرگەھى دا راستيا ھەبوونا فى شكهفتى ھەك جھەكى شوينەوارى پتر خۆيا و ئاشكرا دبیت.

ھەر ھەسا ل دەرگەھى سەرەكى يى باكوورى ئەوى كو د كەفیتە د نانا ئەيوانى دا دوو پەنجەركيت بچويك دەينەدیتن كو ئيك ژ وان ب دريژاھيا كا چەند مەترى دكەفیتە د نانا شكهفتى دا و ب شپوھى بازەبىھ و يا دووبى ژى نە يا گریدايىھ ب شكهفتا چاردەرى ڤە و ل ھنداڤى ڤان ھەر دوو پەنجەركان ژى دوو كولينكيت بچووك ھەنە كو ئيكسەر ب شكهفتى ڤە د گریدايىھ و چیدبیت بۆ مەمەرە كا تايبەت ھاتبەنە بكارئینان.

ھەر ھەسا دەر بارى دەرگەھى لاوھكى يى رۆژئاڤا (كو ژ رۆژھەلاتى بۆ رەخى رۆژئاڤا دريژدبیت) كو نە ئيكسەر يى ب شكهفتى ڤە گریدايىھ، دريژاھيا وى دبیتە (۵م و ۲۰سم) و بلنداھيا وى ژى دبیتە (۲م و ۹۴سم) و فرەھيا وى ژى (۹۳سم).

ب ريكا دەرگەھى لاوھكى يى باكوورى (ئەوى نيزيك ژ دەرگەھى رۆژئاڤاى) ب چار پەيسكان مروف دشت بچیتە د نانا فى شكهفتى دا و بلنداھيا وى ل ئەيوانا لېر دەرگەھى دبیتە (۱م و ۶۰سم) و ئەو پەيسكيت كو ريكي بەرەڤ نانا شكهفتى دېنە نە دريكوپيكن، ژ لايەكى دبتر ڤە بلنداھيا ئەيوانا ل ھەمبەرى ڤى دەرگەھى دگەل ريكا ل بنى تەحتى ژى (۳م و ۱۰سم)، لى ژ بەر ھەبوونا ھژمارە كا زیدە يا كەڤریت كەفتى ژ چيا نوکە مروف دشت ب ھيسانى بچیتە نانا ئەيوانى دا.

ئەيوانا ھەرە مەزن يا كو ھەر دوو دەرگەھى شكهفتى واتە دەرگەھى سەرەكى و دەرگەھى چارى يى لاوھكى (مەرم پى ئەو دەرگەھى ژ رۆژھەلاتى بەرەڤ رۆژئاڤا دريژدبیت) دگەل دەرگەھى ناووسكا نيزيك ژ شكهفتى پيگھە گریدەت دريژاھيا وى دبیتە (۴م) و فرەھيا وى ژى (۳م و ۵۰سم).

بلنداھيا ستوينان:

ئەگەر ژ بلنداھى و فرەھيا دەرگەھى و پيشانا نانا شكهفتى بەرەڤ ستوينان بچين و سەحكەينى كو سى ستوين ھەنە دنانا شكهفتى دا كو ھەر سى ژ ئيك د جودانە لى ڤالاتيا د نابقبەرا وان دا نە يا مەزنە و بلنداھيا ستوينا ئيكى يا نيزيك ژ دەرگەھى رۆژئاڤا (۱م و ۴۰سم) و فرەھيا وى ژى دبیتە (۲۵۵سم) و ستوينا دووبى ژى بلنداھيا وى (۱۳۷سم) و فرەھيا وى دبیتە (۶م و ۴۰سم) و ستوينا سيبى كو دكەفیتە بەرامبەرى دەرگەھى سەرەكى بلنداھيا وى دبیتە (۱۴۰سم) و فرەھيا وى دبیتە

(۱۵۳سم).

پيشانا نانا شكهفتى:

ئەگەر بچينە د نانا شكهفتى دا سەحكەينى دى بينين كو دريژاھيا وى دبیتە (۳۳مەتر)، لى ب تنى دوو سالونيت باش و ريكوپيكن ھەنە كو فرەھيا سالونا ھەرە باش يا نيزيكى دەرگەھى رۆژئاڤا دبیتە (۳م) و بلندترین خال ژ سەرى بو ەردى دبیتە (۲م و ۸۰سم).

جھى ئاڤرى پيكرنيىھ كو ژ بلى شكهفتا چاردەرى چەندين شكهفتى دبتر ژى ھەنە كو دكەڤنە رۆژھەلات و رۆژئاڤا شكهفتى و ھەر د نانا وى تەحتى دانە يى كو شكهفتا چاردەرى لى ھەى و ژ شكهفتى د نيزيكن (۶).

چاردەرى چاوا مروڤاتىي ژ ھوڤاتىي پاراستىھ؟ شكهفتا چاردەرى د گەلەك قوناخين سەدسالو بورى دا ھەر ژ دەمى چيبوونا حكومەتا عىراقى ھەتا كەفتنا وى ل سالو ۱۹۹۱ى ل كوردستانا عىراقى بۆ گەلى مە يى دەڤەرى بويە ڤەھەوينەر و خەلكى ھيتوتى و دەوروبەر ھەك جڤاتگەھەكى ب كارئيناىھ و ژيان تيدا كرىھ چونكى شكهفتە كا بەرڤرەھ و بەرگەڤتیه، د دەما شكهستا شورەشا ئيكى و دووبى يا بارزان خەلكى ھيتوتى بو پاراستنا خو ژ دەستى دىڤەلانكين وى سەردەمى بين حكومەتا عىراقى ئەڤ شكهفتە بكارئيناىھ و ب ھەيشان و سالان د ناڤدا ژيان كرى (۷).

ژیدەر:

۱. سەردار ھيتوتى، چاردەرا ھيتوتى، گوڤارا خازر، ھژمارە ۱۴۲.
۲. ھەمان ژیدەرى بەرى.
۳. دیدارەك دگەل حاجى ئىبراھىم دەرويش، ل رۆژا ۲۰۲۰/۴/۱۲، ل سەنتەرى ناھيا ديڤەلوگى ئاكنجیھ.
۴. دیدارەك دگەل شوينەوارناس كوڤان ئیحسان، ل رۆژا ۲۰۱۷/۶/۱۷ ل دھوكى.
۵. سەردار ھيتوتى، بۆ ئيكەم جار ھەلشكافتنەك و گەريانەك بۆ جڤانگەھا چاردەرا ھيتوتى (خاندنەك دناقبەرا پەرەستگەھ و جھى ھەواندى دا)، گوڤارا سيلاف، ھژمارە ۹۲، (كانوونا بچووك ۲۰۱۳ز).
۶. ھەلشكافتنەكا مەيدانى بۆ دیتنا جھى شكهفتا چاردەرى ل رۆژا ۲۰۱۳/۱۱/۲۲.
۷. گوڤارا خازر، ھەمان ژیدەرى بەرى.

دیواری گاوری؛ رهنه پیکهاتهیه کی پارت و ساسانی له بناره کانی خوراوای چیاکانی زاگروس

نوسینی سه جاد عهلی به یگی

کولیزی که ونارناسی، زانکوی رازی، تاقوه سان sadjadalibaigi@gmail.com

وه رگیتر: بورهان عه باسی

ماسته ری میژووی گشتی زانکو ته وریز Chru1365@gmail.com

لیکۆلینه وه له سه ریپیلی زه هاو بوو به هوئی دۆزینه وهی دیواریکی دریز له بناره کانی رۆژاوا که تا ئه و کات ناسراو نه بوو. ئه م دیواره که زیاتر له ۱۰۰ ک.م به دریزی سنووری نیوان ئیران و عیراق کیشراوه رهنه بگه ریته وه بو سه رده می پارت و ساسانی.

پیشه کی

بناره کانی رۆژاواای زاگروس به دریزی میژوو رۆلیکی گرینگیان وه کوو سنووره سرووشتییه کانی به رگری به ریوه برده. به لگه کانی که ونارناسی وه کوو وینه به ردینه کان، کیله کان (ستیلای- Stele/ Stelae) و کودوورۆکان (Kudurru) ^۱ به رده سنووره کان ^۲ پیکه وه و له گه ل به رده نووسه بزمارینه کان، ئه م چیانه وه کوو سنووره سرووشتییه کانی نیوان ئیران و دووچومان به دریزه کی کوتایی هه زاره کی سه هه می پیش زابین ده ناسینیت (بیگله ری و هاوریانی. ۲۰۱۸). هاوکات له گه ل ئه وهی که ئه م سنووری دیاری سرووشتی تۆپوگرافییه رۆلیکی گرنگی له پیکه یانی دیمه نی ژۆپۆلیتیکی میژین و نوئی گیاروه، به پیی به لگه به جی ماوه کان دیواره به رگرییه کانیش به دریزه کی میژووی ئیران به رده وام که لکیان لی وه رگیاره- به تاییه ت له سه رده می پارت و ساسانی (له سه دهی چواره می پیش زابین هه تا سه دهی شه شه می زابینی). سه رنجراکیشتین پاشماوه کی بینای دیواره به رگرییه کان له دیواره هه ره دریزه کانی گورگان و ته میشه (Tammisha) له باکووری رۆژه لاتی ئیران، غلغلچای (Ghilghilchay) له ناوچه کی قه قاز له باکوور سنووره کانی ئیران ئه مرۆدا دینه دیتن (Bivar & Fehérvári 1966; Al-iev et al. 2006; Nokandeh et al. 2006; Gadjiev 2008; Sauer et al. 2013). به لگه که ونارکه سیه کان ده یسلمین که ئه م دیوارانه له راستیدا به شیکن له دیواریکی به رگری هه ره دریزه که له ده ریای زه رد و اتا رۆژه لاتی ولاتی چین تا ده ریای ره ش له رۆژاوا دریزه کی هه یه (Whitby 1985; Harmatta 1996; Chang 2006; Lovell 2006; Crow 2007; Wiewiorowski 2012; Labbaf-Khaniki 2018).

له سالی ۲۰۱۶ لیکۆلینه وه که ونارناسیه کان له نزماویه کانی بناره کانی رۆژاواای چیاکانی زاگروس له شارستانی سه ریپیلی زه هاو به ریوه چوون.

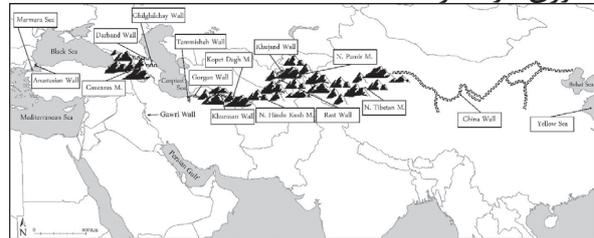
دیواری گاوری له چیاکانی خۆراوای سه‌ریپیلی زه‌هاو؛ هیماکان هیلی دیواره که نشان ده‌دهن (وینه‌گر، ف. فه‌ت‌احی)

شویتی دیواری گاوری له چبای سه‌لمانه، رۆژه‌لاتی خوارووی چبای به‌مو (وینه‌گر، س. عه‌لی به‌یگی)

ئهم دیواره له که‌ره‌سته خۆجیبیه‌کان وه‌کوو به‌ریک (سه‌نگ‌فه‌رش - Cobble)، تاته به‌رد/ زینار (boulders) و له هه‌ندێ جینگاش چیمه‌نتۆ/ گه‌چ (gypsum mortar) پیک هاتوه. ئهم دیواره له باکووره‌وه بۆ باشوور چیاکانی رۆژاواي سه‌ریپیلی زه‌هاو تپه‌ر ده‌کات، به‌ نزیکه‌یی ۱۱۵ کیلۆمیتەر له چیاکانی به‌مو له ناوچه‌ی سه‌لاسی باوه‌جانی که ده‌که‌وینه باکووری شارستانی سه‌ریپیلی زه‌هاو تا گوندی ژاوه‌مەرگ له نزیکه‌ی گواوه‌ر سه‌ر به‌گیلانی خۆراوا که ده‌که‌وینه باشووری سه‌ریپیلی زه‌هاو درێژه‌ی دیت. پاراستنی لاوازی دیواره که به‌رگری له مه‌زنده‌ی راستی پانی و به‌رزی ده‌کات، به‌لام به‌ بیرورای ئیمه‌ چوار میتر پانی و سه‌ میتر به‌رزی هه‌بوه. پاشماوه‌ی هه‌ندیک سازه که ئیستا رووخاون له بری شوین به‌ درێژایی دیواره که دنه دیتن. په‌نگه ئه‌مانه په‌یوه‌ندیان له گه‌ل قوله یان باله‌خانه بیته (وینه‌ی ۵).

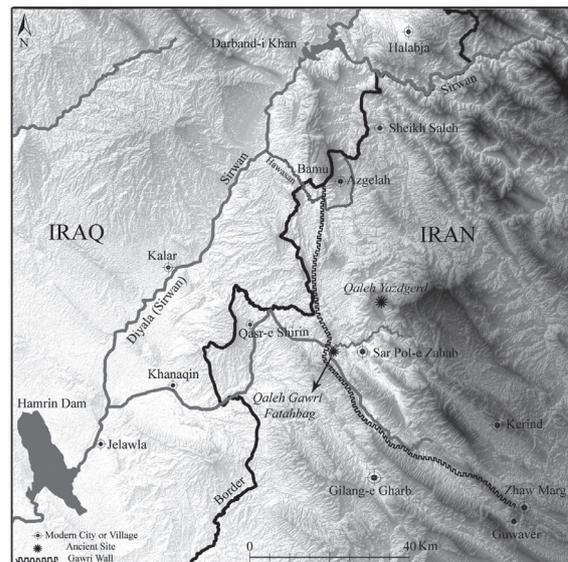
ئهو لیکۆلینه‌وه سه‌ ده‌ستی بی‌شیه‌وه- پاتاق، قلاشایه‌ن و زه‌هاوی به‌ مه‌به‌ستی پیناسه‌ی شاره‌ میژینه‌کان کرده ئامانج. ناوچه‌ی سه‌ر گه‌وره‌ ریگای خوراسان، ده‌روازه‌ی زاگروس و ده‌روازه‌ی ئاسیا (Herzfeld 1920)، به‌ دیمه‌نه که‌ونارناسیه‌کان له‌ گه‌ل وینه‌به‌ردیه‌کان و به‌رده‌نووسه‌کان ده‌وله‌مه‌نده (Börker-Klähn 1982; Vanden Berghe 1984). ئه‌مه هه‌روه‌ها له ده‌قه میژووویه‌کانیش ئامازه‌ی پی‌ کراوه (Moshir al-Dowleh Mohandesbashi 1984 e.g.). ئه‌م لیکۆلینه‌وه ۱۹۳ شوینی ناساند که ده‌گه‌ریه‌وه بۆ سه‌ردمی کۆن به‌ردی ناوین هه‌تا سه‌رده‌می ئیسلامی، له‌م نیه‌دا دیواریکی درێژ بوو که پیشتر له‌ روانگه‌ی که‌ونارناسی دا نه‌ده‌ناسرا و له‌ ناوخوا‌دا به‌ دیواری گاوری ناو ده‌برا.

شوینی دیواری گاوری له خۆراوای ئیران (له‌ دواي له‌باف- خانیکه ۲۰۱۸؛ شیوه‌ی ۱)

دیواری گاوری

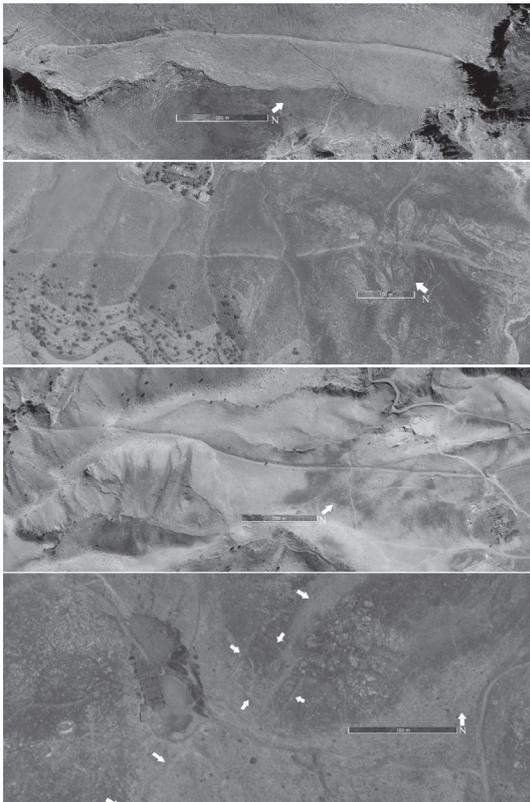
پاشماوه‌کانی دیواریکی وشکه‌به‌رد (ناسراو به‌ دیواری گاوری یان گاوری چن) له سه‌ریپیلی زه‌هاو له خۆراوای ئیران له نزیکه‌ی سنووری ئیستای ئیران و عیراق دۆزراوه (وینه‌کانی ۴-۲).

شوینی دیواری گاوری له خۆراوای ئیران (له‌ دواي له‌باف- خانیکه ۲۰۱۸؛ شیوه‌ی ۱)

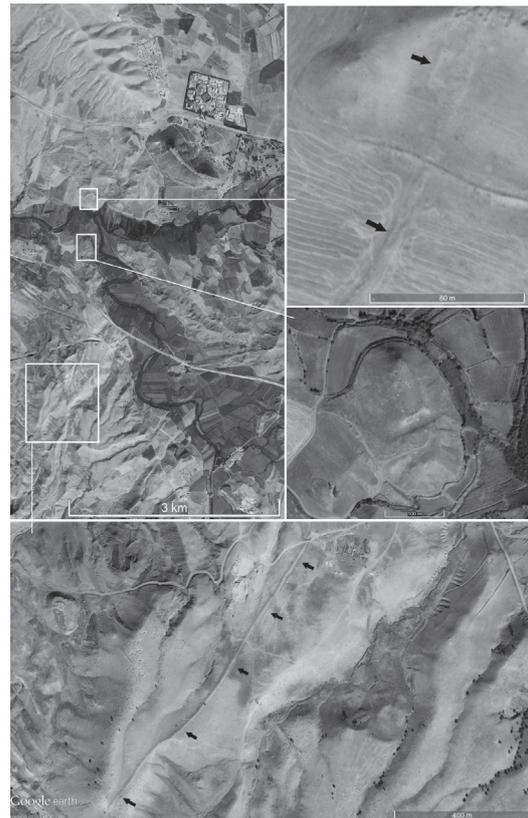

سهرنج راکیش له رۆژاواى دیوار و له ناوچهى دیاله به جى ماوه که راست به قهده ئهوانهى ناومان برد گرنگن، وه کوو پاشماوهى شارى ساسانى گهورا گاور تهپه (Casana 16-12: 2017 Glatz &). دۆزینهى هه ندیک کوته گۆزه (potsherds) ی سهردهمى پارت- ساسانى له چه ند جیگا به درێژایى دیواره که دا ده توانیت ئه مه به سه لمینیت که ئه م دیواره له سهردهمى پارت- ساسانى دا هه لچناوه و دواتر چاک کراوه و ته وه. با شتر وایه که تا به رێوه چوو نی لیکۆلینه وه کانی دیکه به چاوی گوماناوی سه یری ئه م مه زنده یه بکریت.

وینهى ئاسمانى دیوارى گاورى و بیناکانى درێژهى دیواره که (گووگل ئیرس ۲۰۱۹)

هۆ و سرووشتی رامیاری ئه م دیواره هه ر نادبا ره؛ ئه وهى که رامیاری بو ه یان هیمایى هیشتا ناروونه. ناشتوانین بلین به ده ستى چ که سیک بینا کراوه. پیده چیت ده قه میژوو بیه کانی سهردهمانى دواتر پشتیوانى له پپو یستى درووست کردنى ئه م دیواره ئاشکرا بکه ن. وه کوو نمونه گرێبه ستى زه هاو- که له سالى ۱۶۳۹ ی زایینی کوتایى به شه یری نیوان عوسمانى و سه فهوى هینا- ئاماژه ی به وه کردوه که سه ریپلی زه هاو وه کوو سنوورى نیوان ئیران و ئیمپراتۆرى عوسمانى دیارى کراوه (Moshir al-Dowleh 44: [1348] 1969 Mohandesbashi). دواتر گرێبه ستى ئه رزیرۆم له سالى ۱۸۴۷ ئه م سنووره رامیاریه، ته نها

وینهى ئاسمانى دیوارى گاورى و قه لا، و بیناکانى درێژهى دیواره که (گووگل ئیرس ۲۰۱۹)

پیده چی ره وتى دیوارى گاورى به پپى به رزی و نزمى تۆپوگرافیکى ناوچه که دیارى ده کریت و زۆر کاتیش سه ریاله کانی تپه ر کردوه و گه یشته وه به رزاییه مه زنه کان.

ئیمه به نزیکه یی ۲۵۰ کیلۆمیترا مان له ناوچه ی سه ریپلی زه هاو به چری پشکنى بو ئه وه ی رچه یه ک له هیلای دیواره که مان ده ست بکه ویت و بزاین چه نده زیاتر له باکوور و باشوورى ناوچه پشکینراوه که درێژه ی دراوه. مه زنده ی وردى کاتی درووست بوونی ئه م دیواره تووشى به ره نگارى هینه ره، به لام به به هه ژمار کردنى قه باره ی نزیکى یه ک ملیون میتری شه شپالوو به رد، ده ر ده که ویت که سه رچاوه گه لپکی هه ره زۆر وه کوو هیزی کار کردن، ماده و که ره سته و کاتی پپو یستى ته رخا ن کرا بیت. پرۆژه کانی دیکه ی رۆژه لاتى دیوار بریتین له قلا ی یه زدگرد، واتا قلا یه کی گه وره ی پارت و ساسانى و هه ره ها گرنگترین شوینی به رگری له ئه م ناوچه یه، سیسته مى ئاودیرانى ناسراو به رووبارى بلاش ((Vologases ی یونانى) و شارى میژینه ی حولوان. ئه م شوینه واران هه رى ده خه ن که وه ها سه رچاوه گه لپک له سهردهمى پارته کان و ساسانیه کان له بهر ده ست بوونه. هه ندیک کردنه وه ی

Vergleichbaren Felsreliefs (Baghdader Forschungen Band 4). Mainz am Rhein: Von Zabern.

Casana, J. & C. Glatz. 2017. The land behind the land behind-Baghdad: archaeological landscape of the Upper Diyala (Sirwan) River Valley. IRAQ 79: 1–23. <https://doi.org/10.1017/irq.2017.3>

Chang, C.H. 2006. The rise of the Chinese Empire: frontier, immigration, and empire in Han China, 129 BC–AD 107. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.93494>

Crow, J. 2007. The Anastasian Wall and the Lower Danube frontier before Justinian, in L. Vagalinski (ed.) The Lower Danube in antiquity (6th century BC–6th century AD). International Archaeological Conference, Bulgaria-Tutrakan, 6–7.10.2005: 397–419. Sofia & Tutrakan: Bulgarian Academy of Sciences, National Institute of Archaeology and Museum & Tutrakan History Museum.

Etemad al-Saltaneh, M.H. n.d. Tarikh-e Monazam-e Naseri, volume 3. Tehran: Donyay-e Ketab (in Persian).

Gadjiev, M. 2008. On the construction date of the Derbend fortification complex. Iran and the Caucasus 12: 1–6. <https://doi.org/10.1163/157338408X326163>

Harmatta, J. 1996. The wall of Alexander the Great and the limes Sasanicus. Bulletin of the Asia Institute 10: 79–84.

Herzfeld, E. 1920. Am Tor von Asien. Berlin.

Labaf-Khaniki, M. 2018. Long wall of Asia: the backbone of Asian defensive landscape, in B. Horejs, C. Schwall, V. Muller, M. Luciani, M. Ritter, M. Guidetti, R. Salisbury, B. Hofmayer & T. Burge (ed.) Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, 25–29 April 2016, Vienna: 113–20. Wiesbaden: Harrassowitz. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc4m4fnh.10>

Lesan al-Molk Sepehr, M.M. 1998 [1377]. Nasekholtavarikh. Tehran: Amirkabir (in Persian).

Lovell, J. 2006. The Great Wall: China against the world 1000 BC–2000 AD. Sydney: Picador.

Nokandeh, J. et al. 2006. Linear barriers of northern Iran: the Great Wall of Gorgan and the wall of Tammishe. IRAN 44: 121–73. <https://doi.org/10.1080/05786967.2006.11834684>

Moshiral-Dowleh Mohandesbashi, M.S.J. 1969 [1348]. Resaley-e Tahghighat-e Sarhadiyeh. Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran (in Persian).

Sauer, E.W., H. Omrani Rekavandi, T. Wilkinson & J. Nokandeh. 2013. Persia's imperial power in late antiquity: the Great Wall of Gorgan and the frontier landscapes of Sasanian Iran. Oxford: Oxbow.

Vanden Berghe, L. 1984. Reliefs rupestres de l'Iran. Brussels: Musees Royaux d'Art et d'Histoire.

Whitby, L.M. 1985. The long walls of Constantinople. Byzantion 55: 560–83.

Wiewiorowski, J. 2012. The defence of the long walls of Thrace under Justinian the Great (527–565 AD). Studia Ceranea 2: 181–94.

توزیک دواتر به روه و رُوژاوا، وه کوو سنووری نیوان دهشت و چیا ده ناسپینیت (Lesan al-Molk Sepehr 1998) [1377]: 191; Etemad al-Saltaneh n.d.: 1681].

با ئەم سەرچاوانه وا ده نوینن که دیواره که له سهردهمی دهسه لاتنداری عوسمانیه کان بینا کراوه، به لام هیچکام له دهقه کانی عوسمانی و سهفهوی یه ک ئاماژهش نه به نیوی خودی ئەم دیواره و نه درووستکردنیشی ناکهن. جگه له هه موو ئەمانهش، نیو نیانی خۆجییی که لهووری دیوار، دیواری گاوری، بناغهی پیشئسلامیه تی ئەم دیواره ده نوینیت.

ناکام

به لگه که ونارناسیه کانی پیشووی ناوچهی سهرپینلی زه هاو پیمان ده لین که دیواریکی هینده مه زن ته نیا له سهردهمی پارته کان، سهدهی سیه می پیش زابین، به م لاهه ته گهری درووست کردنی هه یه. له راستیدا سیرامیکه دۆزراوه کانی درپژهی دیواره که ئەوه دهسه لمینن که له سهردهمی پارتی یان ساسانی دا بینا کراوه. شیوازی بلاو بوونه وهی ئاوه دانیه کانی ناوچه که و ناکامی لیکۆلینه وه که ونارناسی ده ری ده خهن که پیده چیت له وه سهرده مه دا فه رمانی درووست کردنی دیواری گاوری له لایهن شای پارت یان ساسانی درا بیت، دواتر له لایهن شایه کی ناوچه بی یان ئەندامیکی خانه دانی نیشته جیی قلا ی یه زدگرد یان قه لایه کی گرنگی دیکه ی ناوچه که جینه جی کرا بیت. ئەو به شانیهی سنوور که به دیواره که دیاری کراون بو ماوه یه کی درپژخایهن و اتا له هه زاره ی سیه می پیش زابین تاکو سهرده مانی پارت، ساسانی، عوسمانی و قاجاره کان و تا ئەمرۆش سنوور یان دیاری ده کرد. گرووی لیکۆلینه ر دهیه ویت که به مه به ستی تیگه یشتنی ته وواتر له دیمه نه که ونارناسیه کانی ناوچه که و سرووشتی دیواری گاوری درپژه به لیکۆلین له ناوچه که بدات.

سپاسه کان

پیم خۆشه ده سخۆشی بکه م له سیرووسی ئەدیپ له ئۆفیس میراتی فه رههنگی و پیشه دهسته کانی گیالانی خۆراوا (کرماشان) به بۆنه ی هاوبهش کردنی زانیاریه تایه تیکانی سه ره به شی باشووری دیوار و ههروه ها له م. له باف خانیکی به بۆنه ی کیشانی وینه ی ژوماره ۱.

سهرچاوه کان

Aliiev, A.A., M.S. Gadjiev, M.G. Gaither, P.L. Kohl, R.M. Magomedov & I.N. Aliiev. 2006. The Ghilghilchay defensive long wall: new investigation. Ancient West and East 5: 143–77.

Biglari, A., S. Alibaigi & M. Beyranvand. 2018. The stele of Sarab-e Sey Khan: a recent discovery of a second millennium stele on the Iran-Mesopotamian borderland in western Zagros Mountains. Journal of Cuneiform Studies 70: 27–36. <https://doi.org/10.5615/jcunestud.70.2018.0027>

Bivar, A.D.H. & G. Fehérvári. 1966. The walls of Tammisha. IRAN 4: 35–50. <https://doi.org/10.2307/4299573>

Börker-Klähn, J. 1982. Altvorderasiatische Bildstelen und

هزبانی‌ها (ادیابن)

امید آریامنش (بیگزاده)

قسمت قبل از اسلام مقاله برداشتی مصدق از کتاب
«کورد کتیبه» به قلم سؤران حه‌مه‌ره‌ش

هزبانیان (ادیابن) دودمانی کوردتبار بودند که از چند سده پیش از میلاد مسیح تا چند سده پس از هجرت پیامبر اسلام کم و بیش بر نواحی وسیعی از شمال عراق در آدیابن حکومت می‌کردند و مرکز حکومت آنان شهر اربلا (اربیل - هه‌ولیر) امروزی بود گرچه قلمرو حکومت آنان در دوره‌های مختلف تغییر می‌کرد، اما به طور کلی می‌توان گفت از ارومیه تا اربیل را در بر میگرفت.

بررسی تاریخ آنها در قبل از مسیح و اسلام:

بنا به برخی منابع از جمله کتیبه‌های آشوری، این دودمان از تبار دیاکوی مانی (پادشاه ماد) و پادشاهی مانایی و هوری بوده‌اند. کتیبه‌ها و تواریخ، تاریخ این پادشاهی را تا پس از اسلام جسته‌گریخته شرح داده‌اند. پس از فروپاشی دولت آشور در سال ۶۱۲ پیش از میلاد، امپراطوری هزبان که قسمتی از پادشاهی بزرگ مادها بوده است در سده‌های بعدی با تضعیف حکومت مادها رفته رفته به اوج قدرت رسید. هزبانی‌ها با ظهور اشکانی‌ها و سپس پس از فروپاشی امپراطوری پارس‌ها در سده چهارم پیش از میلاد، کم کم به اوج قدرت رسیدند و به دلیل اینکه پادشاهی آنان بین اشکانیان در مشرق و حکومت رومی‌ها در شمال و مغرب قرار داشت، نقش مهمی در منطقه محسوب میشدند. قلمرو آنها همان نواحی تحت حکومت میتانیها بوده و گاه از آذربایجان تا سوریه امتداد داشته است. (کورد کتیبه؟، سؤران حه‌مه‌ره‌ش، ص ۲۴۷) در اواخر سده اول پ.م و اوایل سده اول میلادی، قدرت هزبانی‌ها رو به فزونی نهاد و به ویژه در دوره پادشاه «مانوباز» و ملکه «هلنا» هزبانی، قدرت نفوذ آنها اغلب نواحی کوردستان امروزی تا اسرائیل را شامل میشد که در آن دوره زیر نفوذ رومی‌ها بود. هزبانی‌ها در میان آن قدرتهای بزرگ آن دوره، تا چند سده توانستند استقلال خود را حفظ کنند. به دلیل اینکه ملکه هلنا و سپس پسرشان «ایزدشاه» هزبانی به آیین یهودیت گرویده‌اند، در منابع یهودی نه تنها جزئیات زندگیشان بلکه تمامی ریزه‌کاریها و

دسیسه‌ای علیه «آرتابان» پادشاه اشکانی می‌چینند و آرتابان را از تخت پادشاهی به زیر میکشند. به دلیل اینکه هزبانیها از پادشاهان قدرتمند ناحیه بودند، آرتابان به ایزدشاه هزبانی پناه برده و از وی درخواست کمک مینماید. ایزدشاه مدتی شاه مغلوب را در کنار خود نگه داشته و قدر می‌نهد و سپس برای گرفتن مجدد پادشاهی وی را یاری میکند. بنا به گفته «جزیفوس» رومی، ایزدشاه برای برطرف کردن مشکلات بین طرفین بسیار تلاش و پادرمیانی میکند تا اینکه دوباره آرتابان را بعنوان پادشاه اشکانی میپذیرند و دوباره سلطنت را بدست میگیرد. آرتابان بعنوان پاداشی در برابر نیکی‌های ایزدشاه هزبانی، ناحیه «نوسیپین» را از پادشاهی ارمنی گرفته و به ایزدشاه هدیه میدهد. بر همین اساس ایزدشاه بیش از پیش قدرتمند تر شده و قلمرو پادشاهی اش گسترده تر میگردد است. (کورد کتیبه؟، سؤران همه‌پره‌ش، ص ۲۴۸)

پس از مرگ آرتابان اشکانی، پسرش بارزان بعنوان پادشاه جدید اشکانی، از ایزدشاه هزبانی درخواست همکاری جهت جنگ با رومیان را داشت. ایزدشاه به دلیل اینکه قلمروش با رومی‌ها هم مرز بود احساس کرد که در این گونه مواقع منفعت هزبانی‌ها بیشتر به خطر می‌افتد و به همین دلیل درخواست بارزان را رد کرد. به دلیل مشکلات داخلی اشکانی‌ها بارزان نتوانست به ایزدشاه حمله کند و متعاقباً قدرت و نفوذ ایزدشاه هم بیشتر شده است. (کورد کتیبه؟، سؤران همه‌پره‌ش، ص ۲۴۹)

پادشاه ایزد هزبانی تحت تأثیر آیین یهودیت قرار میگیرند به همین دلیل ایزدشاه و همسرش و ملکه هلنا و تعدادی از شخصیت‌های بزرگ دولت هزبانی آیین خود را به آیین یهودیت تغییر دادند. یکی از دلایل آن محکم کردن پیمان دوستی بین یهودی‌ها و کوردهای هزبانی برای روبرو شدن با رومی‌ها که دشمن مشترک کوردها و یهودی‌ها بود. این پیمان به اندازه‌ای محکم بود که هنگامی که بین رومیها و یهودیان جنگ درگرفت، بخشی از سپاه هزبانی بطور کامل در جنگ عیله رومی‌ها در کنار یهودیان شرکت کردند.

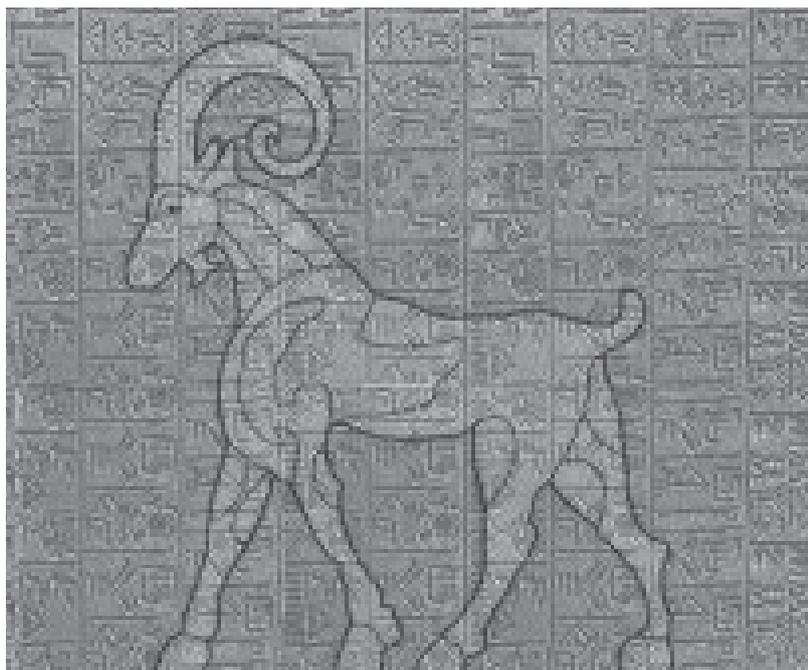
ملکه هلنا هزبانی مادر ایزدشاه که روی آیین یهودیت به شدت تعصب داشت برای نزدیک شدن بیشتر به مردم و آیین جدیدش، جهت دیدار به اورشلیم (قدس) سفر نمود. در شهر مشاهده کرد که یهودیهای شهر مردمی بسیار گرسنه هستند، تعدادی از ملازمانش را جهت خرید گندم و جو به اسکندریه فرستاد و عده‌ای را هم

گفتگوهای ملکه هلنا هزبانی ثبت شده است. قریب سده یکم میلادی مانوباز و هلنا هزبانی تصمیم گرفتند که پسر کوچکشان «ایزد» بعنوان پادشاه آینده انتخاب کنند و بر همین اساس برای تعالیم پادشاهی به نزد پادشاه «چاراخ سپاسینی» که از تبعه دولت هزبانی بود فرستاده شده و در آن اوان پادشاه نیز دختر خود را به ایزد میدهد. پس از چندین سال شاه مانوباز پدر ایزد به دوران پیری رسیده و به دنبال ایزد میفرسد و سپس ناحیه کوردیان (جزیره ابن عمر) امروزی را به وی میدهد. مدتی گذشت و شاه مانوباز فوت میکند. قبل از اینکه ایزد برگردد ملکه هلنا فوراً برادران بزرگش را بازداشت میکند تا پادشاهی را تصاحب نکنند. ملکه هلنا بصورت موقت تا برگشت ایزد حکومت را بدست مانوباز دوم (برادر بزرگ ایزد) که معتمد خودش بود میدهد. تا اینکه ایزد برمیگردد و بعنوان پادشاه جدید هزبان بر تخت نشست و نشان پادشاهی هزبان که به «سامپسر» مشهور بود به دست وی سپرده شده است. (کورد کتیبه؟، سؤران همه‌پره‌ش، ص ۲۴۷ و ۲۴۸)

ایزدشاه پس از اینکه به پادشاهی رسید، مصلحت ندید که برادرانش در حبس بماند و به همین دلیل برای خنثی کردن توطئه احتمالی‌شان، آنان را آزاد کرده و تعدادی را همراه خانوادشان به قلمرو رومیها فرستاده و چند تن را هم به پادشاهی اشکانی فرستاد و تنها مانوباز دوم) برادرش را که در پیشبرد حکومت قابل اعتماد بود در کنار خود نگه داشت.

در سده یکم میلادی قدرتمندان پادشاهی اشکانی،

هزبانی حمله نموده و وی را به قتل می‌رساند.

همچنین در میانه سده سوم میلادی پادشاه هزبانی اربیل به اسم «شاهرات» و پادشاه کرکوک به نام «دومزدانه» به همراه پادشاه ماد و اردشیر ساسانی کورد متحد شده و به قدرت اشکانی ها خاتمه می‌دهند.

پس از به سلطنت رسیدن ساسانی ها که خاندانی کوردتبار بودند قدرت هر سه حکومت ماد و هزبانی و کوردیان رو به نقصان رفت و قدرت ساسانی ها بر همگان تسلط یافت. سپس در سده چهارم

میلادی پسوند «شاهی و پادشاه» از اکثر پادشاهی های محلی گرفته شده و به آنها لقب «شهریار یا مرزبان» داده شد که بیشتر مثل حکمران بودند نه پادشاه.

در کل در میانه سده چهارم تا نهم میلادی اطلاعات زیادی در مورد حکومت هزبانی ها در دسترس نبوده و بخاطر اینکه اطلاعات بسیار کم هستند، این دوره به دوره تاریکی از حکومت هزبانی ها قلمداد میشود. اما بنابه گزارشات «مارسیلیوس» یونانی قلمرو هزبانی از کوردستانات و همدان تا نینوا را شامل بوده است. (کورد کیبیه؟، سؤران همه‌ره‌ش، ص ۲۵۰ تا ۲۵۳)

هزبانی ها پس از ظهور اسلام:

هزبانیهایی دوره اسلامی و پس از آن از خاندان های بزرگ و قدیمی کورد و از بازماندگان پادشاهان کورد هزبانی و از نواده ایزدشاه و پادشاه مانوباز و ملکه هلنا هزبانی میباشند که مفصل درموردشان بحث شد. مرکز امیرنشینی این خاندان اطراف «آران و دوین» در جمهوری آذربایجان کنونی و گاه اربیل در اقلیم کوردستان و نواحی اشنویه و اورمیه بوده است و قلمرو حکومتی آنها رو هم رفته از اردبیل و آذربایجان تا اشنویه، اورمیه، اربیل، موصل و نینوا به شمار میآید. (کورد کیبیه / سؤران همه‌ره‌ش)

در تاریخ آمده است که تجدید بنای شهر تاوریز (تبریز) و ئه‌ره‌ویئل (اردبیل) را به این خاندانهای کورد هزبانی و روادی نسبت داده‌اند. بلاذری هم آبادی شهر تبریز را به اقدامات آنها نسبت می‌دهد. (اورمیه در گذر زمان /

جهت انجیر خشک و خشکبار به قبرس روانه کرد و همه آنها را بین مردم تقسیم نمود. در همان زمان وی اقدام به ساخت قصر و بنایی کرد که پس از مرگ خود و پسرش ایزد در همان بنا به خاک سپرده شوند و ایزدشاه هم پول و مال فراوانی را جهت کمک به یهودی ها فرستاد. (کورد کیبیه؟، سؤران همه‌ره‌ش، ص ۲۴۹ و ۲۵۰)

ایزدشاه هزبانی در سن ۵۵ سالگی درگذشت و به دنبال آن ملکه هلنا نیز فوت نمود. مانوباز دوم هزبانی جسد آنها را به اورشلیم فرستاد و در آنجا در همان بنای مخصوص به خاک سپرده شدند که بدستور ملکه هلنا ساخته شده بود که پس از گذشت ۱۸۰۰ سال، در سده نوزدهم میلادی، بنا و مقبره هلنا ملکه هزبانی کشف شد. مجموعه اطلاعاتی که پس از سده اول میلادی از پادشاهی هزبان بدست رسیده تکه تکه است و نمیتوان از زنجیره پادشاهی آنان اطلاعات درستی بدست آورد. اما مشخص است که در اوایل سده دوم میلادی پادشاه هزبانی اربیل در منابع یونانی به مبارزات که در جنگ هزبانی ها علیه یونانی ها نامش آمده است. که در این جنگ تراجان قیصر روم برای مدتی اربیل را تصرف کرده اما گمان میرود در زمان هادریان پادشاهی قیصر جدید روم، هزبانی ها این نواحی را بازپس گرفته باشند.

همچنین در انتهای سده دوم میلادی پادشاه هزبانی اربیل که «ناسرای» نام بوده است، پیشنهاد اشکانی ها را جهت همکاری با جنگ رومیان را رد کرده و طی آن پادشاه اشکانی با پیروزی بر رومی ها به پادشاه

حسن انزلی)

تیره های زیادی در طول تاریخ از این خاندان بزرگ منشعب شده اند از جمله:

«رهوندیها یا روادیان هزبانی» که قسمتی از آنها به «روادیان شدادی» مشهور شدند (در اصل نام این تیره رهوند در کوردی به معنی کوچرو میباشد که در عربی به رواد تبدیل شده است)، «ایوبیان هزبانی» که سلاطین ایوبی مصر از میان آنان برخاسته‌اند، «ایل و تبار (زرزا) ها در اطراف اشنویه و ارومیه و شمال کوردستان (تورکیه فعلی) و اقلیم کردستان، «خاندان حسن کیف» در باکور کوردستان و خاندان برزیکانی و «ایلات و بیگزاده های مکرری و بابان» که از نوادگان صلاح الدین ایوبی میباشند. (رجوع شود به اسناد و شجره نامه های این خاندان ها)

در میان خاندان هزبانی افراد نامی و دلاور زیادی در تاریخ قد علم کرده اند که به ذکر نام و کردار چند تن از آنها میپردازیم:

۱- امیرمحمد هزبانی: امیرمحمد هلال هزبانی یکی از روسای نامی این خاندان بود که در سال ۲۵۱ شمسی با عشیره خود در موصل قیام کرده و پرچم استقلال را برافراشته و به نینوا یورش برد. یکسال بعد ابو عبدالله حمدانی حاکم موصل به مقابله او پرداخت اما در معروبه شکست خورد و به موصل برگشت و از خلیفه عباسی یاری خواست. خلیفه نیرویی به امداد او فرستاد و وی با این نیرو بر امیرمحمد هزبانی پیروز شد و و از او خواست به همراه عشیره خود به آذربایجان کوچ کند. این نزاع بین آنها سه سال طول کشید اما بعدا امیرمحمد به موصل رفت و با عبدالله حمدانی صلح نمود. و بخشی از موصل به امیر محمد واگذار شد و عاقبت به سال ۳۰۲ هجری فوت کرد. (تاریخ الکامل، ج ۷، ص ۲۱۳ و تاریخ مشاهیر کورد / ج ۳، ص ۳۳)

۲- امیرجعفر هزبانی: امیر جعفر بن شکویه هزبانی از روسای معروف هزبانی در دوره پادشاهی مرزبان در سال ۲۹۱ شمسی و رئیس عشیره هزبانی بوده است. (تاریخ مفصل ایران / عباس اقبال جزء اول و تاریخ مشاهیر کورد / ج ۳، ص ۳۳)

۳- امیرابوالهیجا هزبانی (فرمانروای ارومیه تا اربیل ههولیر): در کتاب ارومیه در گذر زمان تالیف حسن انزلی چنین آمده است: «در سالهای ۴۲۰ تا ۴۳۲ قمری (۲۹۱ شمسی)، قوم (تورک) غز به آذربایجان هجوم آوردند، حاکم ارومیه شخصی بنام ابوالهیجا بن ربیع الدوله بوده

از روسای کوردهای هزبانی که مادر وی خواهر حاکم تبریز به نام «وهسودان_روادی» بود. (روادی ها هم تیره ای از هزبانی ها میباشند) این پسر ربیع الدوله در نزدیکی پلی ۲۵۰۰۰ نفر از ۳۰۰۰۰ نفر غز را که میخواستند وارد قلمرو او شوند منهدم نمود (۲۹۱ شمسی) در زمان فرمانروایی وهسودان، سلطان محمود عده ای از «غز» هارا به خراسان آورد و دسته ای از آنها به کرمان و اصفهان و سپس به آذربایجان آمدند، آمدن غزها به آذربایجان در سه چهار نوبت متوالی صورت گرفت. از ابوالهیجاء هذبانی سکه های بر جای مانده است. (تاریخ الکامل، ج ۹، ص ۱۶۵ و تاریخ مشاهیر کورد / ج ۳، ص ۳۴ و ارومیه در گذر زمان)

۴- امیر ابوالحسن هزبانی: ابوالحسن بن موسک هزبانی یکی دیگر از امرای هزبانی است که در سنه ۲۸۹ شمسی فرمانروای شهر اربیل (ههولیر) بوده است. بعدها بین او و ابوالحسن بن عیسکان رئیس قبیله حمیدی و عشایر طرفین اختلافاتی پدید آمد و ابوالحسن حمیدی علی رغم ابوالحسن هزبانی، برادرش علی بن موسک هزبانی را یاری کرد و به حکومت اربیل رسانید. (تاریخ الکامل، ج ۹، ص ۲۲۸ و تاریخ مشاهیر کورد / ج ۳، ص ۳۴)

۵- امیر ابوعلی هذبانی: ملقب به ابوالهیجا به سال ۴۶۵ هجری به کمک ابوحسن حمیدی به حکومت اربیل رسید و پس از مدتی برادرش ابوالحسن را به علت اختلافاتی که میانشان پیدا شده بود زندانی کرد و او مردی مقتدر و شجاع و عادل بود و با مردم با عدل و داد رفتار می کرد و در جنگهای صلیبی که به سال ۵۰۴ و ۵۰۵ هجری اتفاق افتاد شرکت کرد و سرانجام به سال ۵۰۷ هجری درگذشت. (تاریخ الکامل، ج ۱۰ و تاریخ مشاهیر کورد / ج ۳، ص ۳۴)

هم اکنون طوایف زیادی از هزبانی ها در نواحی آذربایجان و اشنویه و ارومیه تا سردشت و اربیل سکونت دارند.

منابع:

۱- تاریخ مشاهیر کورد / بابامردوخ روحانی

۲- تاریخ الکامل / ابن اثیر

۳- تاریخ مفصل ایران / عباس اقبال

۴- ارومیه در گذر زمان / حسن انزلی

۵- کورد کئییه؟ / سؤران ههمه رهش

۶- شهریاران گمنام / احمد کسروی

تاریخچه‌ی شهرستان بانه

علی غزل

شهرستان بانه در مغرب استان کردستان قرار دارد. از شمال و قسمتی از مغرب به آذربایجان غربی (بوکان و سردشت)، قسمتی از مغرب و جنوب به خاک عراق (منطقه‌ی شلیپر) و از مشرق به شهرستان سقز محدود است. ناحیه‌ای است کوهستانی با جنگلهای تنک، که در قسمت علیای رشته کوه زاگرس قرار دارد. ارتفاعات مهم آن عبارتند از: کوه کاکر (کاکور) با مراتع فراوان و بلندترین قله ۲۰۵۲ متر، کوه سورکیو ۲۲۲۹ متر، کوه‌ریش در روستای ننور به ارتفاع ۲۸۴۲ متر، در کوه‌های آن درختان مازو، بلوط، زالزالک، گلابی وحشی، بادام کوهی و گردو یافت می‌شود.

رودهای این شهرستان از ریزابه‌ها زاب کوچک اند و مهمترین آنها عبارتند از: رود چومان که از به هم پیوستن دو رود نیروان و تازه‌بان تشکیل می‌شود. رود شوئی که از دهستان شوئی و از ده کیلومتری مغرب بانه می‌گذرد و آثار بند قدیمی بر روی آن دیده می‌شود. رود بانه که از گردنه‌ی خان در حد فاصل سقز و بانه، در حدود ۱۵ کیلومتری شمال شهر بانه، سرچشمه می‌گیرد و با جهت شمالی - جنوبی از سهر بانه می‌گذرد و سرانجام به چۆمان می‌ریزد. رود نمشیر که در روستای نمشیر جریان دارد، قسمتی از رود زاب کوچک است که پس از گذشتن از بانه وارد عراق می‌شود و در بخشی از مسیر خود، حد طبیعی بانه و سردشت را تشکیل می‌دهد. شهرستان بانه چشمه سارهای فراوان دارد که مهمترین آنها کانی ناو، آب احمدآباد، آب شاجو و کانی گوپز است. این شهرستان دو رشته قنات، ۱۱۳ چشمه ۱۲۶ چاه نیمه عمیق دارد. طرح احداث سد مخزنی بانه در پنج کیلومتری شمال شرقی بانه بر روی رود بانه، به منظور تامین آب شرب شهر انجام گرفته است. محصولات بانه گندم، جو و نخود و توتون و انگور است.

در دوره‌ی ناصرالدین شاه، شکار کبک در مناطق روستایی بانه با مراسم خاصی صورت می‌گرفت (وقایع نگار کردستانی ص ۴۷-۴۸) معادن مرمیت در حدود ۷-۸ کیلومتری جنوب شرقی بانه در جاده‌ی بانه- سقز استخراج می‌شود. از آثار باستانی آن میتوان از سنگ قبرهای نقاشی شده در گورستان نمشیر و خمره‌هایی حاوی استخوان انسان و مهره‌هایی نام برد که در دهستان پشت آربابا یافت شده است.

در ده نمشیر، در روستای آلتوت، در شمال روستای شوئی آثاری از قلاع قدیمی دیده میشود (توکلی تاریخ و جغرافیای بانه ص ۵۴-۵۵)

اهالی بانه مسلمان و شافعی مذهب اند و به زبان کردی با گویش سۆرانی گفتگو می‌کنند. عده‌ای از آنان پیرو طریقه‌های نقشبندی و قادریه هستند.

در سال ۱۳۱۶ ش، طبق قانون تقسیمات کشوری، بخش بانه در شهرستان مهاباد تشکیل یافت و در سال ۱۳۲۵ ش، با تشکیل شهرستان سقز، بخش بانه به این شهرستان ضمیمه شد. در سال ۱۳۴۰ ش، جزو شهرستانهای استان کردستان بود. در سال ۱۳۵۹ ش، بخش و دهکده‌ی پهلوی دژ بانه نام سابق خود، ننور را بازیافت.

در آمارگیری ۱۲۹۶، جمعیت بلوک بانه به بیش از ۳۲۰۰۰ تن میرسید (وقایع نگار کردستانی ص ۴۵) مالیات آن در دوره‌ی ناصرالدین شاه ۵۶۰۰

تومان بود. طبق آمار سال ۱۳۷۰ جمعیت این شهرستان حدود ۹۰۶۳۶ نفر بود که ۱/۴۵ درصد شهر نشین و ۹/۵۴ درصد روستائین بودند.

شهر بانه در ارتفاع ۱۵۲۵ متری از سطح دریا، در دامنه‌ی شمالی آن کوه آربابا (ثاربه‌با)، حدود شصت کیلومتری جنوب غربی شهر سقز و ۲۱ کیلومتری مرز عراق قرار دارد. گرمترین دمای آن گاهی به ۴۳ درجه و سردترین آن به ۲۰ درجه زیر صفر می‌رسد.

میزان بارش سالانه‌ی آن ۹۲۱ میلی‌متر است بادسیاه (باره‌ش) در پاییز و زمستان و باد شمال و زلان و گردباد در آن میوزد.

بانه به سبب واقع بودن بر سر راه آسیای صغیر و آذربایجان به بین‌النهرین، دارای اهمیت سوق‌الجیشی است. در قدیم قلعه‌ی (به‌رژه) بر فراز تپه‌ای در کنار شهر قرار داشت که در جنگ جهانی اول قشون عثمانی آن را اشغال کرده بود. (توکلی ص ۵۴) در دوره‌ی مظفرالدین شاه به نوشته سنندجی بانه سه کاروانسرای تاجرنشین داشت که غالباً تجار همدانی، تبریزی، زنجان‌ی و سنندجی برای خرید مازوج و توتون و غیره در آن سکونت میکردند. زیارتگاه سلیمان بیگ در سه کیلومتری مغرب آن واقع است.

پیشینه؛ تاریخ گذشته‌ی بانه پیش از اسلام روشن نیست. در شباط ۶۲۸م، در حمله‌ی هرقل (هراکلیوس) به ایران، ظاهرآ سپاهیان وی به منطقه بانه رسیدند. به نوشته‌ی تاریخ سلیمانیه، او پیش از حمله به اکباتان (همدان)، به مدت هفت روز در بانه اقامت گزید. (توکلی ص ۹۷) از دوره‌ی ایلخانیان در بانه سکه‌هایی از ابوسعید بهادرخان (ضرب در سال ۷۳۳). سلیمان خان مغول (ضرب در ۷۴۰) تکودارخان (ضرب در ۶۸۰) غازان خان (ضرب در ۶۹۷) و ارغوخان (ضرب در ۶۹۰) در دست است. (ترابی طباطبایی ص ۶ تا ۴۴). به نوشته‌ی شرفنامه، بانه نام ولایتی بود که امرای عشایر آنجا بدان منسوب بودند. این ولایت مشتمل بر دو قلعه و ناحیه بود که یکی را قلعه‌ی بیروز و ناحیه‌ی بانه و دیگری را قلعه‌ی شیوه میخواندند و لقب امرای ایشان اختیارالدین بود، زیرا به اختیار خود از کفر به اسلام روی آورده بودند (بدلیسی ص ۴۱۳). ظاهرآ اختیارالدینی‌ها عرب و از نسل صحابه بوده‌اند (مصباح ص ۱۳۸) و تا ۱۲۹۸ در بانه حکومت کردند. از امرای مشهور بانه میزا بیگ بن میرمحمد و پسر او، بوداق بیگ بود که پس از کشمکش با برادرانش به شاه طهماسب اول پناهنده شد و در قزوین درگذشت. پس از مرگ او، شاه طهماسب امارت بانه را، که آن

موقع از توابع مراغه بود، به اسکندر سلطان از امرای کرد تفویض کرد. (اسکندر منشی، ج ۲ ص ۸۰۶، منجم یزد، ص ۳۸۹)، ولی پس از مدتی، کردان مکرری شورش کردند و در ۱۰۲۱، شاه عاس اول، قزلباشها را به فرماندهی ساروسلطان بیگدلی برای خواباندن شورش کرده‌های بانه و فتح قلعه‌ی اسکندر که از شاه‌عباس روی برگردانده بود، فرستاد. او نزدیک به هفتصد تن از آنان را کشت و قلعه را فتح کرد. به قولی دیگر ساروسلطان، «حسن قلعه سی» از توابع بانه را که کردها در آن اجتماع کرده بودند، همراه با شش قلعه‌ی دیگر متصرف شد و شورشیان کرد را شکست داد و میراسکندر نیز فرار کرد (اسکندر منشی ج ۲ و منجم یزدی)

ظاهرآ پس از سقوط صفویان در سال ۱۱۴۵، نادرشاه به منظور بیرون راندن نیروهای عثمانی از مغرب ایران، وارد بانه شد (استرابادی ص ۲۰۱ تا ۲۱۹) نادر شاه پس از بیرون کردن عثمانیها دستور داد در بانه هر روز به وقت غروب آفتاب نقاره بزنند. (مشیرالدوله تبریزی و وقایع نگار) به نوشته‌ی جمیس ریچ شهر بانه با قلعه‌ی کوچکی (به‌رژه) خوانده میشد و جماعت فراوانی از یهود در آن بسر میبردند. در سال ۱۲۴۳، در جنگ بین عثمانیها، محمودپاشا پس از شکست از سلیمان بیگ به ایران آمد و وارد بانه شد و عشایر کرد را بر او شوراند (توکلی، ص ۱۱۶) در سال ۱۲۸۸، مردم بانه، بر اثر بیماری طاعون، تلفات سنگینی را متحمل شدند (شلیمرص ۴۳۳ و ۴۵۵) در سال ۱۳۲۶، قشون عثمانی وارد بانه و در قلعه‌ی حکومتی ساکن شد و آن را قشله نامیدند (توکلی ص ۱۷۳) در جنگ جهانی اول قشون عثمانی اهالی بانه را برای دفاع از لافت عثمانی بر ضد روسها برانگیختند، اما از آنها شکست خوردند و به دنبال آن، روسها شهر بانه را تسخیر کردند و آن را آتش زدند (کسروی، ص ۳۰) نیروهای عثمانی به فرماندهی ابراهیم بدلیسی وارد شهر بانه شدند و محمدخان حاکم آنجا را اعدام کردند (رکی ج ۲ ص ۴۱۴) در سال ۱۳۲۰ شمسی در جنگ جهانی دوم، ارتش سرخ وارود بانه شد و پس از مدتی [احتمالاً به لحاظ توافقی که با انگلیسیها داشتند] بانه را تخلیه کردند (ص ۱۹۴ - ۱۹۵ توکلی) در سال ۱۳۲۳ شمسی شورش محمد رشیدخان شهر بانه را آتش زد (همان، ص ۲۱۳-۲۱۴ و رزم آرا ص ۴۵). در سال ۱۳۲۴ شمسی بازسازی شهر آغاز شد. در جنگ ایران و عراق هم بارها شهر بانه بمباران شد.

مینای مریه‌م

سه‌ید مه‌سعوود سه‌عیدی

ئهم نووسراوه رووداوئیکی راسته‌قینه‌یه ته‌نیا به
هه‌ندی ئالوگۆری ناوی که‌سایه‌تیکان
پاریزراون.

مام عه‌بدووللا له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی زه‌حمه‌تکیشه و خاوه‌ن چوار
کوڕ و چوار کچه.

کچی گه‌وره‌ی مام عه‌وللا به‌ناوی «مریه‌م» که له‌ ته‌وریز
ژیانی هاوبه‌شی له‌ گه‌ل که‌سیک به‌ناوی مه‌جید پیکه‌ینابوو
له‌ ته‌مه‌نی ۲۶ سالی به‌ هووی «نه‌خۆشی دل» له‌ یه‌کیک له
خه‌سته‌خانه‌کانی شاری ته‌وریز دلی نیانی له‌ لیدان که‌وت و
کۆرپه‌یه‌کساله‌که‌ی به‌ناوی «مینا» بی‌ دایک مایه‌وه.

له‌سه‌ر ویستی باجه‌ فاتم ته‌رمی کچه‌ گه‌نجه‌که‌ی گه‌رایه‌وه
مه‌هاباد و له‌ زیدی خۆی ته‌سلیمی خاکی هه‌تایی کرا.

باجه‌ فاتم پاش ماوه‌یه‌ک له‌سه‌ر مه‌زاری کچی جوانه‌مه‌رگی،
سێ داری چه‌قاند تا له‌ داهاوو بیته‌ سیبه‌ر . ئه‌و هه‌رکات
سه‌ردانی مه‌زاری کچه‌که‌ی ده‌کرد ئه‌م نه‌مامانه‌ی ئاو ده‌دا و
خزمه‌تی ده‌کردن.

مه‌جید له‌ ته‌وریز زه‌ماوه‌ندی له‌گه‌ل خاتوونیک به‌ناوی
«رووباب» کرد و ژیانی هاوبه‌شی نوپی پیکه‌ینا و ژن و می‌رد
سه‌رقالی ژبان و په‌روه‌ده‌ کردنی مینا بوون.

رۆژگار تیده‌په‌ری و مینا ده‌ورانی می‌رنالی راده‌بوارد. مه‌جید

۵۴

وہک بابی مینا ہیچ کات بہ کچہ کہی نہ گوت کہ دایکت نہ ماوہ و مالہ باپیر و خالہ کان و پوورہ کانی لہ مہاہاد وہک مالہ باپیر یا خزم پی نہ ناساندبوو۔
 لہ زہ ماوہندی نیشتمان - کچی خالی مینا - مہجید بہ مینای گوت لہ لایہن بنہ مالہ یہ کی مہاہادی کہ دوستی لہ میژینہن بانگہیشتن کراوین .
 باجہ فاتم لہم کوری شایہ کہ چاوی بہ مینا کہوت، لہ باوشی گرت و گریا . مینا سہری لہ شیا کہ ہم خاتوونہ کیہہ و بو گریا؟ خاتوونیکی بہ شدار بوو لہو زہ ماوہندہ بووی ٹاشکرا کرد کہ دایکی نہ ماوہ و ہم خاتوونہ نہ نکیتی . شای لہ مینای بوو بہ شین .
 مہجید لہ ہہ لوپستیکی بہ پہلہ دەستی کچہ کہی گرت و جاریکی تر لہ شارئ گہورہی تہوریز خوی و کچہ کہی لہ بنہ مالہی مام عہوللا ی بی سہر و شوین کرد.

مینا کہ ہہر کات دلہی پر دەبوو دەگوت:
 بابہ چوں دەبی من لہم رووداوہ ٹاگادار نہبم ؟
 مہجید: رؤلہ تۆ منال بووی و فامت نہدہ کرد.
 مینا: ئەدی بو مالہ باپیرمت پی نہ ناساندووم ؟
 مہجید: کچم، ئەوان خەلکی مہاہادن و دوورن لیرہ و ہاتووچۆ سہختہ، ئەمجار پەرہردہ کردنی تۆ تا رادہیہک تووشی دوو فہرہنگی جیاواز دەبوو. ئەمجار نہمدہویست برینت لہ تازہ کہم.
 مینا: ئەدی تۆ چۆنت کچ لہ مہاہاد خواستووہ و ہاتووچۆت دەکردن؟ بابہ ئەوانہی باسی دەکہی بیانوو. قہبوولم نیہہ.
 ہہر جارئ مہجید لہ تاوان سیگاریکی دادہ گیرساند و سہری وہ سہرین دەکرد و لہ تاو بی قہراری کچہ کہی دلہی پر دەبوو.
 لہ رۆژی زہ ماوہندی نیشتمان، ٹالوگوریکی پر لہ ٹالۆزی بہ سہر ژانی مینا داہات و ئەو جار جار بہ گز بایدا دەہات کہ بو تا ئیستا ئەم رووداوہی لہ شار دۆتہوہ!؟
 بہ لام مہجید ہیچ ولامیکی نہبوو بیجگہ لہ ہہناسہیہ کی سارد.
 مینا ئەمجار پینی نایہ ژانی ہاوبہشی و بوو بہ خاوەن

کچیک. بہ داخوہہ ژانی ہاوبہشی زۆری نہ خایاند و لہ مہردہ کہی جیا بووہ بہ لام دلہی شکاو و بیری ٹالۆزی نہیہیشت بگہریتہوہ مالہ بابی، ہہر بوہیہ لہ کارخانہیہ کی ساہوون چاککردن سہرقالی کار بوو . ژیانیکی پر لہ سہختی و تہنایی رادہبوارد و تہنیا ٹومیدی کچہ ساواکہی بوو. بہ رۆژ کاری دەکرد و خہمی ژیان بہ تاییہت لہ دەستدانی دایکی چرکہ چرکہ ساتہ کانی لہ دادہ گرت.
 « گہلاویژ » کچیکی کوردی سہقزی ہاوکاری مینای بوو و کوردواری گوتہنی دەستہ خوشک بوون. گہلاویژ دایکی بہ ہوی نہخۆشی کۆچی دواپی دەکا و پاش رپورہسمی پرسہ و سہرہخۆشی بہ دلیکی پر لہ خہم و ماتہم دیتہوہ کارخانہ و فیلمی بہ خاک ئەسپاردنی دایکی نیشانی مینا دەدا . لہ بہشیکی ئەو کورتہ فیلمہ، گہلاویژ خوی بہ سہر مہزاری دایکی دەکیشی و لہ بانگ دەدا و دەلی:

«دایہ گیان بہ قوربانی کیل و مہزارت بم.»
 مینا کہ کوردی نازانی لپی دەپرسی:
 ئەوہی گوتت مانای چیبہ؟
 گہلاویژ بہ تورکی بووی و ہردہ گہریتہوہ.
 مینا: گہلاویژ گیان، لہ بہرامبہر ویستی خۆا کاریک ناکری بہ لام تۆ مہزاری دایکت پیدہزانی و جار جار دەتوانی بچہ سہر مہزاری و سوناکیی دلت بی و فاتیحہی بو بنیری، منی ہہناسہ سارد دایکم و ہبیر نایہ ہیچ، تہنانت مہزاری دایکیشم پی نازانم.
 شہوی مینا خہوی بہ چاو دانایہ و ہہر شین و رۆرۆ و پیہہ لگوتنی گہلاویژی بہ میشک دادی. « دایہ گیان بہ قوربانی کیل و مہزارت بم ».
 لہ ناوکاو ئیرادہی خوی بہرز دەکا و دەلی بہ ہہر شیوہیہک دەبی مہزاری دایکم بدۆزمہوہ. سبہی دەچیتہوہ سہر کار و بو رۆژی داہاتووی داواوی ئیزن دەکا.
 بہ ہہوہ لین سرویسی ٹوتووبوس و بہ دلیکی پر لہ نیگہرانی بہ لام بہ ہیواہی دەسکەوت بہرہو مہاہاد بہری دەکہوی.
 لہ مہاہاد سواری تاکسی دەبی و لہ شوپیری بہ

و ده لاین نا، رهنګه کاری کچه کان (په روین، نه سرین و به فرین) بی و وا باشه په یوه نندیان ده گهل بگرین و پرسپاریک بکهین.

کچه کانی مام عهوللا و باجه فاتم ده لاین ناگاداری نهم رووداوه نین و پرسپاریان بو دیته پیش. به زووترین کات له ماله مام عهوللا و باجه فاتم کووونوهی کوران و کچانی پیک دی. حهسن: شکم نییه کاری مینایه.

جه عفر: جا خو نه و مه زاری دایکی هر پینازانی!!
عهلی: به پروام له گهل مه جیدی هاتووه.
په روین: حهک نه مینم، ده بی نه و چند ساله ی چ رهنجیکی کیشا بی.

نه سرین: کاکه بو خاتری خودای کاریکی بکهن بیینینه وه، نافرته و لیقه و ماوه.

به فرین به گریانوه: دیاره دلای هر له لامانه . رهنګ بی له ژبانی گرفتیکی هه بی، نه گهر پیوسته ئیمهش دیننه یارمه تیتان بو دوزینه وهی له تهوریز.

مام عهوللا نه فه سیک له سیگاری توتوتن و په رده دا و ده لی: کارم به و قسانه نییه، نه و کچه م بو بییننه وه.

باجه فاتم: هه رچی زووتر باشتر.
حهسن: هه روا کاریکی ئاسان نییه، ده بی کاک حوسینیم له تهوریز زورمان هه ول بو بدا و هه ئیستا په یوه نندی ده گهل ده گرم.

حوسین ناگادار کرا و نه ویش گوتی: حهسن و هره تهوریز، گه رچی مالم لیړه به لاهم دوزینه وهی مه جید ئاسان نییه.

حهسن له ماله کاکو وه ژورور کهوت و به دوو قولی به شوین ماله مه جیدی کهوتن.

له ئاکامدا ره قه می موبیلی مه جیدیان دوزینه و په یوه نندیان ده گهل گرت و رازیان گرت له ریستورانتیک له گهل مه جید و مینا چاوپیکه وتنیان هه بی.

روژی دواپی حوسین و حهسن له شوینی دیار پیکراو چاویان به مینا و مه جید کهوت و خوشکه زا به دلکی خه مبار و چاویکی پر گریان خوئی له باوه شی خاله کانی هاویش و دانیشتونانی ریستوران که به چاوی فرمیسکاوی رووداوه که یان سهیر ده کرد. خاله کانی مینا داویان کرد به زووترین کات سهردانی ماله باپیری له مه هاباد بکا.

پاش ماوهیه ک مینا سهردانی ماله مام عهوللا ی کرد

سالچووی تاکسی شوینی قه بره کانی ده به ی شهست پرسپاری ده کا و لهو به شی گورستانی مه هاباد به شوین مه زاری دایکیدا ده گری. مه زار به مه زار ده پروانیته ناوی دایکی. زور ماندوویه و جارئی ده سکه وتیکی نییه. زوو زوو ده پروانیته کاتزمیر چوون هه ر نه مرؤی ده رفعت هه یه هه ر بوئه سه ری لی شیواوه به لام هیواداره. مندالی باوه شی تاقه تی گه رما و برسپیه تی ناهینی و گریان و گوررووی ده سپیده کا.

له ناکاو چاوی به سی داری گه وره ده که وی که له گه رمای نیوه رو سیبه ریکی باشیان هه یه. ده چپته بن داره کان. داده نیشی و سهرقالی شیردانی « ههستی » کچی ده بی و پاشان بوخوی ده ست به نان خواردن ده کا. کچه که می خه وی لی ده که وی و مینا پال وه داره پیک ده دا تا پشوو به کی بیتوه . چند خوله ک تیده په ری. به خوئی ده لی دره ننگم ده بی با ههستم و دریزه به گه ران بده مه وه. له ناکاو به دلای دادی که فاتحه ی بو نه و مردوویه ی بنیری که نه م سی داری له سه ر مه زاره که یه تی و خوئی و کوړبه که ی له ژیر سیبه ری تا راده به ک حه ساونه وه. که ده سوورپته وه چاوی به مه زاری دایکی ده که وی. مینا ونبووی خوئی ده دوزپته وه و خوئی به سه ر مه زاری دایکی ده کیشی ده لی: آنا جان ایستی گوجاغوبین یرینه گه

ره سوپوخ قبربوی گوجاخ لیلی م
(دایه گیان، له جیی باوه شی گهرمت ده بی کبلی ساردت له باوه ش گرم). له ناکاو به شین و گریان و به زمانی کوردی هاوار ده کا:

دایه گیان، به گوربانی (قوربانی) کبیل و مه زارت بم و خوئی به سه ر مه زاری دایکی ده کیشی و وه ک هه وری به هاری فرمیسکی به چاوانی دا دیته خوار.

شادی و شین له مینای تیکهل بوو. شادی بو دوزینه وهی گلکوئی دایکی و شین بو له ده ست دانی دایکی جوانه مه رگی که نه و هیچی لی به یاد نییه. نه و پاشان کبیله کانی دایکی به رهنګی سوور، نیشانه ده کا تا جاریکی تر بتوانی به ئاسانی بیدوزپته وه، هه روه ها مستیک له خوئی سه ر مه زاری دایکی له نایلونیک ده کا و به ره و تهوریز ده گه رپته وه.

پاش ماوهیه ک حهسن ده چپته سه ر مه زاری خوشکی کوچ کردووی و ده بیینی کبیله کان سوور کراون هه ر بوئه سهردانی ماله بابی ده کا و ده لی ئیوه کبیله کانی مریم تان رهنګ لیداه؟ دایک و بابی پییان سهیر ده بی

و باجه فاتم به دیتنی نه وه که ی کوتی: جهرگی جهرگه به خیر بینه وه. به خیر بینه وه رۆله ی غه ربیم. خه م و شادی و گریان و پیکه نین له یه که م سهردانی مینا بۆ ماله نه نک و باپیری شیوازیکه غه ربانه ی خولقاند.

به داخه وه بنه ماله ی مام عه وللا ی چه ند سال داوتر کچیکه گه نجی دیکه یان له رهوداوی هاتووچۆ له ده ستدا و ئه ویش منالی سی سالی له پاش به جی ما.

بۆچوونی کارناسی داستانی مینای مریه م

ئهم رۆژانه که به داخه وه ئاماری گیانه ختکراوانی کرۆنا له ئاستیکه ی بالآ خۆ نیشان ده دا بی گومان نیشانه کانی په شیوینی پرسه و داغدار ی پیکه اتوو له مهرگی نازیزان په ره ده ستینی.

ناسینی په شیوینی سهره خۆشی و ریکه ی به رگری له ده ره نجامه کانی ئهم گرفته، ئیستا به هۆی سه قامگیربوونی نه خۆشی کرۆنا زۆر گرینگ دیته به ر چاو. منالانیش وه ک مروق له به خت ره شی ئهم گرفته بی به ش نین، به م هۆیه ئاگادار کردنی منالانی که م ته مه ن که له م رهوداوانه ی مهرگی یه کیک له ئه ندامانی بنه ماله ی پیوه یه پیفاماندنی رهوداو، گرفت و ریوشوینی خۆی له پیشه.

ره وانناسیک له سه ر ئه و باوه ره یه ۹۵ له سه دی منالان به هۆی له ده ست چوونی که سوکاریان به تایه ت دایک و باوک تا زیاتر له چه ند ه وتوو تووشی په شیوینی ره وانناسی ده بن.

له رهوداوی مهرگ ده بی چوار خالی گرینگ بۆ سه ره رشت یا نیزیکانی منالانی داغدار شروقه بکریت تا به پی ئهم خالانه زانیاری به منالان بدری . ۱- که سی کۆچکردوو هیچ کات ناگه ریته وه. ۲- ته واوی گیان له به ران رۆژیک ده مرن. ۳- که سی کۆچکردوو بی به ش له هه ر چه شنه نیشانه ی بووژینه وه ره. ۴- مردن هۆکاری جۆراوجۆری هه یه.

منالان له ته مه نی سی تا چوار سالی ده توانن ده گه ل رهوداوی دلته زینی مهرگ ئاشنا بن. ترس و گریان و گروو گرتن، دلته نگه ی و نامۆبی و ئاکاری شه ره ینه ر له نیشانه کانی کاریگه ری په شیوینی بۆ منالان دیته ئه ژمار. ئهم نیشانه پاش ۶ تا ۱۲ مانگ به ره و که مه رنه گی خۆده نوینی هه ر بۆیه ئاگاداری ره وان ی و عاتیفی خالیکه ی

زۆر گرینگه.

به بروای کارناسانی ره وانناسی باشته کاتی به ریوه چوونی ئه زموونی قوتابخانه یا زانستگا، منالانیکه که ئاگادار نه کروان که له سه ره ده می منالی «دایک» یا «باوک» یان له ده ستداوه له م رهوداوه ئاگادار کردرین.

هه ره وه ها سلآمته ی ره وان ی منال له رۆژه کانی خۆشی یا ناخۆشی ژیان به ر له کۆچی نازیزان ده توانی کاریگه ر بی له سه ر رۆژه کانی سه ختی پاشی مهرگی نازیزان. پشتگری و په ره ستاری و په ره ده کردنی منال له لایه ن دایک یا باوک پاشی له ده ستچوونی هاوژین به ئه رکی سه رشانی دایک یا باوک ناو به رین.

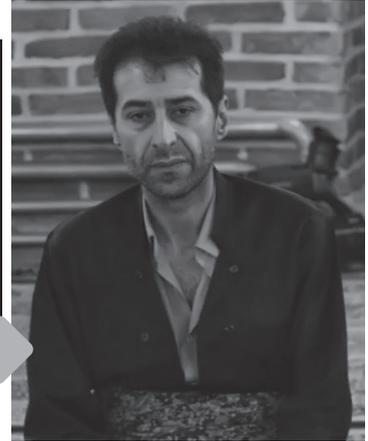
به ریت دکتۆر سامان قادری - کۆمه لانس - سه باره ت به بابته ی ئامازه پیکراو له سه ر ئهم باوه ره یه له کۆمه لگاکانی که خۆبوستی فه ره هنگه ی سه قامگیره، ئهم کۆمه لگایه له قه ومی جۆراوجۆر به جیاوازی فه ره هنگه ی و کۆمه لایه تی پیکه اتوو، به م هۆیه بنه ماله کان ده بی ئاور بدنه سه ر ئهم خاله که ده گه ل په یوه ندی خۆیان و کۆمه لگا به داخه وه زۆره ی بنه ماله کان تیده کۆشن تا فه ره هنگه ی زۆرینه (بالاده ست) به سه ر فه ره هنگه ی که مینه کاریگه ر بی که تا راده یه کی به رچاو ده بیته هۆی ئالووگۆری شووناسی که سایه تی. هه ره وه ها پیوسته دایک و باب و گه نجه کان له زه ماوه ند یه کگرتووبی یا جیاوازی فه ره هنگه ی و کۆمه لایه تی بنه ماله و نه ته وه که یان له به رامبه ر نه ته وه کانی تر باشته بناسن تا له داها توو نه بیته هۆی گرفت. ئهم گرینگه له کۆمه لگاکانی په ره نه گرتوو زۆرتر خۆنیشانه دا چون ده مارگری له م کۆمه لگایانه ده توانی بیته هۆی لیک بلاو بوونی زۆریه ک له بنه ماله کان.

وا باشته وینه ی ئهم رهوداوه دلته زینانه له لایه ن دایک و باوک وه ک سه ره ره رشتی راسته قینه به منال گوتری و چون دایک و باوک باشته رین که سن بۆ هاوخه می و هاوده ردی. له لایه کی تر منال مه تمانه ی به دایک یا باوک له ده ست نادا و په نا بۆ بیگانه ی نابا.

ئیستا که کۆمه لگا گیرۆده ی نه خۆشی کرۆنایه و خه ساره ی رووحی و ره وان ی و ئابووری له چین و تویتزه جۆراوجۆره کان داوه، به هۆی هه ژاری و ده سه تنگی به شیکی زۆری کۆمه لگا ناتوانن سهردانی ره وانناسان و کۆمه لناسان بکه ن، چاوه روانی ده کری ره وانناسان و کۆمه لناسان ئه رکی قوورستری خۆبه خشانه وه ستۆ گرن و زیاتر له جاران ئیراده به رز که نه وه.

حامید رهشید زهرزا

سهید نوح عینایه تی

له رۆژی ۱/۸/۱۹۹۱ ده گه‌ل تاقمیکی ۵۰ کهسی ده گه‌نه ئوسترالیا و بارگهی غه‌ریبی له‌وینده‌ری به‌ عه‌ززی داده‌دا. به‌شیک له‌ شیعه‌کانی به‌ ناوی فریزوو له‌ ده‌روهی ولات چاپ کراوه و ئه‌وه‌ش خۆی هۆنراوه‌ جوانه‌که‌ی فریزوو:

فریزوو

من فریزوو نیم، فریزووم پی ده‌لین
پنج و ریشه‌م سه‌خته ئه‌مما خوین ده‌لین
چه‌رخ‌ی چه‌پ ئه‌منی وه‌ها خنکاندوو
به‌ژن و بالامی به‌ هه‌رزه‌ نواندوو
وا ده‌لین من خوینی هه‌ردم مشتوو
تازه‌ ئاوێکه‌ و وه‌هایان رشتوو
با سه‌ره‌وژێر و سه‌روژوورم بکه‌ن
با له‌ مووچه‌ دوور و مه‌جبوورم بکه‌ن
با له‌ بو‌فه‌وتاندنم سه‌ر هه‌لپرن
با ره‌گ و ریشه‌م به‌ گاسن هه‌لدن
گلمه‌ت و گل نیم ئه‌من ناتویمه‌وه
پاشی سه‌ر قرتاندنیش ده‌رویمه‌وه
با بژارم که‌ن له‌ شیوه‌رد و په‌ریز
من زه‌ویم گرتۆته‌ ئامیزم به‌ریز
پنج و ریشه‌م دا‌کوتاوه‌ من له‌ هه‌رد
کوا ده‌رۆستم دێ بژار و شیو و وه‌رد
هه‌ر خوناویک بی له‌شم ته‌ر کاته‌وه
تۆزی خه‌مباریم له‌ روو بشواته‌وه
پنج ده‌که‌م پنجم له‌سه‌ر پنجه‌ی رواو
نادیاره‌ لیم ره‌گ و ریشه‌ی خوراو
من له‌ چوار سووچی زه‌ویدا نیشته‌جیم
وا رواوم ناروی به‌رگر له‌ ریم
بو‌ره‌گاژۆ به‌سیه‌ بو‌ من نه‌ختی خاک
ده‌رفه‌ت و ماوه‌م بدن وه‌ک پیاوی چاک
که‌س نه‌کیلیکم ده‌نی جی ناگرم
هه‌رد و مووچه‌ی هیچ گولی داناگرم

ناوی حامید و شوهرتی ره‌شیدی زهرزا، کوری محهمه‌د ره‌شیدی زهرزا سالی ۱۳۲۴ له‌ گوندی «گورگاوی» سه‌ر به‌ شاری سنۆ هاتووته‌ دونیا. خویندنی سه‌ره‌تایی له‌ گونده‌که‌ی خویان له‌ خزمه‌ت مامۆستا فه‌ره‌یدوون هه‌میدی ده‌ست پی ده‌کا و به‌ هۆی ئیستیعدا و تواناییه‌کی که‌ هه‌یه‌تی و دیاره‌ ئه‌و سه‌رده‌م خویندنه‌وه‌ی کتیبه‌ کۆن و کلاسیکه‌کان له‌ بو‌نه‌ و مه‌جلیسان باو بووه، ده‌ گژ شانامه‌ی فیرده‌وه‌سی تووسی رۆدی و به‌شیکی زۆر له‌ شیعه‌کان له‌ به‌ر ده‌کا و به‌م شیوه‌یه‌ خۆی ده‌نوینی و ده‌که‌وێته‌ به‌ر سه‌رنجی گه‌وره‌ و پیاو ما‌قوولان. یه‌ کجار هه‌ولی فیربوونی شتان ده‌دا و به‌ مرموووشی، خۆ له‌ زۆر که‌سان و مه‌جلیسان ده‌دا. ئه‌وانه‌ بوونه‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ راده‌ی هه‌ستیا‌ری و شعوری کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی بچیته‌ سه‌ری و دیاره‌ هه‌نوکه‌ ئه‌م هه‌سته‌ له‌ ناو شیعه‌کانی دا به‌ جوانی به‌دی ده‌کری. کاک حامید سه‌بکیکی سه‌مبوولیکی بو‌ کاره‌کانی خۆی هه‌لپژاردوو. بو‌ نموونه‌ له‌ شیعی «فریزوو» دا هه‌ولی داوه‌ له‌ زمان ته‌شی و فریزوو و شتی تر، به‌ تویکل ده‌ردیکی کۆمه‌لایه‌تی بخاته‌ به‌ر باس یان هاواریک بو‌ له‌ ناویردنی ئه‌م ده‌رده‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ی بکا. له‌ هه‌ره‌تی لاوی دا ده‌گه‌ل خوالی خوشبوو «حه‌سه‌ن زیه‌ک» ئاشنا ده‌بی که‌ هه‌سه‌ن زیه‌ک کاریگه‌رییه‌کی زۆری له‌سه‌ر داده‌نی.

بو‌خۆی ده‌لی: له‌وه‌تا عومری هه‌یه‌ بی گنجیل نه‌ژیاوه‌ و قۆرت و ته‌گه‌ره‌ و هه‌راز و نشیوی زۆری بینیه‌. ماوه‌یه‌ک له‌ ئینتشاراتی سه‌لاحه‌ددین ئه‌پووبی له‌ خزمه‌ت «مامۆستا هیمن» کار ده‌کا، به‌لام دوا‌ی کۆچی دوا‌یی مامۆستا هیمن، گلۆله‌ی ده‌که‌وێته‌ لیژی و دوا‌ی چه‌نگ و چه‌له‌مه‌ و گه‌لی به‌سه‌ره‌اتی تال، به‌ مال و منداله‌وه‌ کۆچ ده‌کا و

۵۸

با ون نه بی

هه زمانه بیریک ده بیته بیره وه ریه کی هه تایی

ره حیم سولتانی (هه ژین)

ئیواره ی به ره و رۆژپه ری رۆژی شه ممه یه کی گه لاونژی سالی هه زار و سبسه د و هفتا ونۆی هه تاوی، شه که ت و ماندووی جموجۆلیکی له پسان نه هاتووی چهن دین ساله به ته مای جیکردنه وه بۆ چه قاندنی رمبیککی شوپندانهر و ئاله لگر، له سه ر ئاستی ویستیکی نه ته وه یی و مافیکی خودادا و به ناوی زمانی دایکی بوو، که هه نگاوه کانی پته وتر له جارن له چوارچراوه به ره و چواررپی ئازادی مه هاباد وه گه رختبووم.

رووبه رووی بازاری شار و له نهۆمی دووه می پاساژی ئه ییووبیان، یه که به کی سی ژووری به ناوی فیرگه ی زمانی کوردیی سۆما، له پاش گوورانی ئیداری له کرده ودا ده له مه ی ده به ست.

په رۆبه کی دوو میتری وه کوو راگه یاندنی چه خماخه ی ناو نووسی بۆ فیربوونی زمانی دایکی ئاماده کرابوو که هه لمگرت و نه ردیوانیکی داری کۆن و لاسه نگیشم ده ستدایه و له بهر ده رگای پاساژ و رووبه شه قام به ته مای هه لاهه سینه وه دامه زرانده. «مه ممه د» ی برام له یارمه تیم بوو.

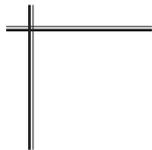
پله ی هه وه ل و دووه مه چوومه سه ر و نه گه بيشتمه پله ی سپه هم که ده ستیکی قورس و قایمی پیاوانه له خوارپرا لاقی گرتم و زۆر به توورپیی رایکیشامه خوارپ و کوتی وه ره خوار...

بۆ چرکه یه ک دلّم له رزی که نه کا دیسان پاش پینچ سال خولانه وه و چاوه روانی بریاردراوه که پيشم پی بگيریتته وه، که چی ده گه ل سه رم سوورانه خوار و چاوم وه رگنپرایه سه ر ره وتی پیکاتوو، بزه یه ک به شیرنایی هه موو ژیانم ئه هوه نی دایه دلّم و هیوری کردمه وه...

به لی! بزه ی جوانی مامۆستایه کی دلّسۆز و پایه به رزی شاره که مان وه کوو جوانترین هه ستی هه لقولاو له دلّه وه ی که به بیریکی هه تایی ئاودیرکرابوو ئاویته ی ده نگی بلاوینی برایانه ی کراو گوتی: دایه زه وه ره خوار، ئه و کاره کاری منه، ئه و کاره ئه رکیکی پیروزی نه ته وه یی یه و منیش ده بی له گریبه ستی یه که م هه نگاوه پیروزه کانی دامه زرانی فیرگه ی سۆمادا، شانازی گریدانی گوشه ی په رۆی بانگه پيشتیکم به رکه ویت.

پاشان من هاتمه خوار و مامۆستا عه زیز شاروخ مامۆستای دل و بیری نه سه روتن، وه کوو مه لی خاوه نشکۆ و نوینه ری چریکه ی دلّه ژینی کوردستان، به نیردیواندا هه لچوو هه تا یه که م رۆژی ناو نووسی و بانگه پيشستی فیرخواران له ناوه ندی مه هاباد، به ده ست و په نجه ی پر له شانازی بیان گری بدری و ئه و به سه رها ته ببیته بیره وه ریه کی هه تایی بۆ گه شه ی بیری هه رمان له ولاتی پیروزماندا.

مامۆستا محەمەد رەئوفی تەو کوولی، نموونهی زەحمەت و تیکۆشان

محەمەد رەسوول چراغی (چیا)

پیش نوێژ و دەرس وێژی مزگەوتی حەزرەتی یوسف لە شاری بۆکان

هەر بە نیوی خودای دانا، بۆ ئەو دەبرێ پەنا و هانا، هینایە بوون گشت بوونەوهر، نەزمی پێدا لە خوار و سەر، بووه و دەبێ و قەت نامرێ، رزقی لە هیچ کەس نابری، هیندە رەحمی بەر بلاوه، کافریش ناخاته لاوه، یەک بەش لە سەد بەشی رەحمی، ناردە سەر زوی بە فەرمی، محەمەد موستەفای ئەمین، لەو بەشە رەحمەتی پر لەتین، بوو بە رەحمەت بۆ عالەمین، رزگاری کرد جن و ئینسان، لە شیرک و کوفر و بێ ئیمان، بانگی کردن بۆ دینداری، بەرەو رێگەیی رەستگاری، دروودی خودای دلۆقان، لە سەر ئەحمەدی مێهرەبان، محەمەدی نوور و رەحمەت، برژی بەسەریا تا ئەبەد، هەروا لەسەر یارانی ئەو، هەتا ئەبەد بە رۆژ و شەو، لە پاشان ئەمەیه عەرزم، لە خزمەت گەلی سەر بەرزم، کەسێکی ناوداری کوردان، نزیک قەرنی هاتە مەیدان، محەمەد رەئوف تەو کەلی، هەر بە خوا بوو تەو کەلی، قۆلی هیممەتی هەلمالی، بۆ پرکردنەوهی کەلینی خالی، بە چۆر دەورا چاوی گەران، پینووسی لە تینووس سووران، لە مێژووی زانیانی دین، کەلینی گەورەیی ئاخرین. بێ ماندوو بوون زۆر بە زەحمەت، چۆر ئیمامی ئەهلی سوننەت، بە پینووسی هاتە نووسین، ئیغیخار بوو بۆ گەل و دین، مێژووی تەسەوف و عیرفان، ئەوهی هەیه لە کوردستان، بە وردی باسی لیکردون، رێبەرانیشی نیو بردوون، لە مێژووی کورد و کوردستان، پینووسی بە توانای سووران، چ باسی بانە و کوردستان، هەمووی نووسی بە بێ وچان، راست کردنەوهی چەن سەرچاوه، کە سەرچاوهن لە ئەم ناوه، خزمەتی زۆرن بێ ئەژمار، لە بۆ گەلی کوردی هەژار، نایەتە باس بە ئاسانی، بە پینووسی ئیمەمانی، بە زاریش هەر سەختە باسی، گەوران دەبێ بکەن باسی، چپای لاواز و ناتەواو، نەناسراو بێ نیشان و ناو، ناتوانی ئەو بناسینی، نەیارێ پێ بتاسینی. ئیستاش بۆ ئەرکی سەرشانم، ئەمن خەریکی سەر ئیشانم، لە خوای گەوری خاوهن سۆزم، دپاریمەوه لە بۆ هۆزم، وینەیی مامۆستای زۆر دلسۆز، زیاد بکات بۆ گەل و هۆز.

یادەوه ریبه ک:

سالی ۱۳۶۴ هەتاوی تەمەنم سێزده سالان بوو، تازه دەستم کردبوو بە خۆپندنی ئەلف و بێ کە، پیاویک خەلکی ئاواپی «خۆلینە»ی هەوشار بە نیوی کاک «حەمەیی کەریمی داموهر»، ناسراو بە «میرزا حەمە کەریم» فیری حیساب و فارسی نووسینی دەکردم، ژومارەیی یەک تا سەدی فیر کردبووم. هیندەیی پێ خوشحال بووم مەگەر هەر خودا بزانی، هەر کۆتە کاغەزیکم وه گیر دە کەوت خیرا لە ژومارەیی یە کەوه تا

سەدم لى دەنووسى. ئاي چەندە پىم خۆش بوو، كورد گوتەنى: دەتكووت رۆنى قازم لى دەدەن. جاريكيان «ميرزا حەمە كەرىم» باسى گەورەيى «ئىمامى شافىعى» بى بۆ كردم، زۆرم پى خۆش بوو، گوتم: ئىمامى شافىعى كىيە؟ گوتى: ئىمەي ئەھلى سوننەت و جەماعەت چوار ئىمام و پىشەوامان ھەيە. گوتم: ئەوانە كىن؟ فەرمووى: ئىمام ئەبوو حەنەفە، ئىمام مالىك، ئىمام شافىعى و ئىمام ئەحمەد. گوتم: تۆ چۆن ئەوانە دەزانى؟ فەرمووى: من موتالا زۆر دەكەم. گوتم: منىش پىم خۆشە ھە كوو تۆ موتالا بىكەم شت بزىم، چ بىكەم پىم بلى؟ فەرمووى: پەلە مەكە كىتەي باشم ھەيە بۆت دىنم. لە پاش چەن رۆژ، كىتەيىكى بە زمانى فارسى بۆ ھىنام بە نىوى «چەھار امام اھل سنت و جماعت» لە نووسىنى «مەمەد رەئووف تەوھە كولى». بۆ يەكەم جار لەگەل نىوى ئەو پىاوە گەورە و دلسۆزەدا ئاشنا بووم. تەمەن تىپەرى و بووم بە مەلا، لەگەل كىتەيەكانى «مامۇستا مەمەد رەئووف تەوھە كولى» ش بووم بە رەفىق و ھاوئى. شۆينە جۆراوجۆرەكان دەگەرام و كىتەي فرۆشەكانم دەپشكىنى بۆ كىتەي ئەو مامۇستا دلسۆزە. جاريكيان بە بۆنەي نووسىنى پرۆژەي «فەرھەنگى كۆمەلە لە ناودارانى كورد» (يان بە فارسى «دانىشمەي برخى از مشاهير كرد») رېگەم كەوتە شارى «بانە» و چوومە مەدرەسە و حوجرەي عولومى دىنى ئاوايى «قايى بەرد»، بۆ كۆكردنەو و نووسىنى بەسەرھاتى «مامۇستا مەلا عەبدوللاي حەيدەرى». سوپاس بۆ خودا كاتى چوومە ئەوئى كۆمەلە زاناي ئايىنى باشى لى بوو. بە خەزمەتى مامۇستا حەيدەرى و مامۇستا عومەر شەرىفى پىرانشار و ... گەيشتەم. «مامۇستا حەيدەرى» زۆرى رېز لىگرتەم و فەرمووى: ئاغاي تەوھە كولى گۆشتى قەلى ساز كردووە و نەھارىكى باشى ئامادە كردووە، فەرماندار و شارەدار و زوربەي بەرپىرسانىش لەو كۆرەدان، خودا رزقى تويشى تىخستووە، نابى برۆي. ھەر كە نىوى ئاغاي «تەوھە كولىم» بىست، خىرا بىر و ھۆشم گەراوہ بۆ سالى ۱۳۶۴ ھەتاوى و كەتمەوہ بىر كىتەي «چەھار امام اھل سنت و جماعت» ي و گوتم: مامۇستا حەيدەرى دەبەخشن، ئاغاي «تەوھە كولى» چ نىسبەتەيكى لەگەل «مامۇستا مەمەد رەئووفى تەوھە كولى» ھەيە؟ فەرمووى: ئامۇزان. نەھارمان خوارد و پاشان چوومە خەزمەت كاك «كەرىمى دافىعى» شاعىر ناسراو بە (ك.د. ئازاد) و كۆرى «مامۇستا مەلا ئەحمەد دافىعى» لە شارى «بانە». نىونىشانى مالى «مامۇستا مەمەد رەئووف تەوھە كولى» پىدام. چووم بۆ مالىان و زۆرم لە دەرگاي مالىان دا، كەس ولامى نەدامەوہ. ھاوسىيە كىيان ھاتەدەرى، فەرمووى: «ميرزا رەئووف» لە «دوبەي».

موبايلى كاك عومەرى كورى «ميرزا رەئووف» ي پىدام

كە لە تاران دادەنىشى. لە رېگەي موبايلى و تىلگەرامەوہ چەن سالىكە لە خەزمەت كاك «عومەر» دا، كەسىي فەيز دەكەم. رۆژىك كاك «عومەر» زەنگى بۆ لىدام و فەرمووى: سەبارەت بە باوكم ئەگەر شتىك دەزانى جا بە وتار؛ بىرەوہرى؛ كىتەي ناسى؛ وپنە و يان بە ھەر شىوہەيە كى تر كە بۆت بلوى چ بە كوردى و چ بە فارسى بىنووسە و بىنرە بۆ گۆقارى مانگانەي زانكۆ لە سابلاخ. بەندەش كە خۆم بە قەرزدارى مامۇستا دەزانى، بە ئەركى سەرشانم زانى، ئەم بەسەرھاتە پىشكەش بە خۆينەرانى بەرپىز و خۆشەويست بەكەم، بەو ھىوايە، جىگەي رەزامەندى ھەموان بىت. ئىتر ھەر لە خودا داوا دەكەم وپنەي «مامۇستا ميرزا مەمەد رەئووفى تەوھە كولى» پتر كات، ئامىن.

بەسەرھاتى «مامۇستا مەمەد رەئووف تەوھە كولى»

(ميرزا رەئووف)

«مامۇستا مەمەد رەئووف تەوھە كولى» كورى «نەسروللا» لە سالى ۱۳۰۹ ھەتاوى، لە شارى «بانە» ي سەر بە پارىزگاي كوردستان لە كوردستانى رۆژھەلات چاوى بە جىھان ھەلناوہ. بەرپىزان لە خىلى «قازىبەكان» ەكە با و باپىرانى ھەتا سەرەتاكانى ئەم سەدەيە، ھەك قازى شەرىخ خەزمەتيان كردووە. مامۇستا خۆيندىنى سەرەتايى و ناوہندىي ھەر لەو پارىزگايە تەواو كردووە. سالى ۱۳۲۷ ي ھەتاوى ھەك مامۇستاي فەرھەنگى بانە دامەزرا. سالى ۴۴-۱۳۴۳ ي ھەتاوى خولى پىسپورى بەرپۆبەرايەتى و رېنۆينى قوتابخانە سەرەتايەكانى لە دانىشمەراي بالاي «تاران» تىپەرانند و لەگەل ئەوہ بە ھۆي چالاكى سىياسى لە دژى رژىمى پاشايەتى «پەھلەوى» لە شارى «بانە» و بەرەو شارى «رەي» دوور خرايەوہ. ماوہى دوو سالى لە شارى «رەي» و سى سالىش لە لقى راھىنانى و پەرورەدى گەرەكى ۱۰-ى «تاران» بوو بە بەرپۆبەرى قوتابخانەي سەرەتايى و ئىنجا بەرەو لقى راھىنان و پەرورەدى گوزرايەوہ بۆ گەرەكى ۷-ى «تاران». لە نيوان سالانى ۵۰ - ۱۳۴۷ ھەتاوى لە بوارى فيقہى شافىعى و بنەماگەلى مافە ئىسلامىيەكان، لە كۆلئىزى ئىلاھيات و مەعارفى ئىسلامى لە زانكۆي «تاران» توانى بروانامەي بە كالورىوسى وەدەست بىنيت. لە سالى ۱۳۴۹ ھەتاوى كارەكەي گۆرا و لە قوتابخانەي دوناوہندى عەدل (سەيدفاتمى) گەرەكى ۷ ھەك مامۇستا دەست بە كار بوو. پاش سەرکەوتنى شۆرشى كۆمارى ئىسلامى ئىران، لە لايەن قوتابيان و مامۇستاكەن بە كۆي دەنگ بوو بە سەرۆكى ھەمان قوتابخانەي دوناوہندى و ئىنجا لە مانگى رەزبەرى سالى ۱۳۵۸ ھەتاوى، پاش سى سالى و نۆ مانگ خەزمەتى مامۇستايەتى خانەنشىن كرا و لە بوارى لىكۆلئىنەوہ و نووسىن درىژەي بە كارى خۆي دا.

مائیت پرس ناوځو

نومید تورکه (پژوهو) - نه حد خه لیل نه قدم (به تین)

دول و شیوه له بجووک له قهدی چیدا	به ستن دهنگی هه ناسه ماندوو و نه خوش	وه کوو تاور، تاگرین وینتهی سهرهوه	گوشه، سووچ پتهو کردن (غهنی سازی)	
	تووکى سهر، موو		گوزانی دترین و کهونار پارچه به کی تاوری شمینه	گوزمه، راده تامازه، سهرؤ
			وینتهی خوارهوه بهرام بهری نیر	
	مژوره و لقی باریکی رهز تین، گهرمایى		ئهو وشه یه کی پژمانه، بکه ر	
	زاروک، روله		کهند، بال و چنگالی بالنده شاری وینتهی سهرهوه	تال، داو ئهنوو، تو
		ماکی وشه رمان، نیزه بهرام بهری هه به، نییه، نیمانه	زبلوزال، قولاپ و داوی ماسی گرتن بهخت خوتندهوه	
په لپ و بیانوو، گروو				مه تهلوکان، تشتانوکان
	جی سیره ی چه کی گهرم		فروشتن شاری وینتهی خوارهوه	
	بریتی له سه گی نه ترسی بهد فهر کپ، بیم			
			وه خو نه کردن، نه ناس تاوه کی، شل	هینشا، بهجی هینشت وشه ی سهر سوورمان
		پاش، دوا، دواوه میملیکه، چؤبرک نه پادا	چت، تشت گیزی، کاسی	
				دوره به ریزی، تینه رین راگه پیندرای گشتی
			چه شنیک ماسیگره، واقواق	نیکه، تر

وه لامی دروستی جه ده ولی ژماره ۷ زانکو

شیکاره کان

- ئاسوویی؛ ۱. مشک - مر - قسپ - شب. ۲. چن - باسک - ماگ. ۳. ره ئووف ته وه کولی. ۴. کشان - نوا - ژزوو. ۵. نژ. ۶. نگ - سه ما. ۷. مس - ژن. ۸. کتکی - سس. ۹. پف. ۱۰. شرت - شلک - قارس. ۱۱. میژووی کوردستان. ۱۲. نزا - رازه - ژئی. ۱۳. می - کلؤ - سی - بیر.
- ئه ستوونی؛ ۱. مچرک - سمکو - مه م. ۲. شنه شن - ست - شی. ۳. ئاژن - کوژرن. ۴. بوون - گزی - تووزک. ۵. ماف - یال. ۶. رستن - شک. ۷. کهو - لور. ۸. وا - کراس. ۹. سمه - دژی. ۱۰. پاکژ - سیس - قسه. ۱۱. گوزمه - سپات. ۱۲. لوو - مژ - فراژی. ۱۳. بژی - بانه - سنپیر.

ژینگه پاریزانی بچووک

سلاو سهوزبیری ولات!

دهزانی بو ژینگه پاریزی ده بی زور وشیری - ئاو - بی؟ چون وشیری
ئو بین؟ مه گه ئاو، ئاگالیبوونی دهوئی؟
به لی! ئاو بو ژیانمان زور گرینگه!

دوو بهشی جهستهی ئیمه ئاوه. بی ئاو ناتوانین چند روژ زیاتر بژین!
هموو بوونهوهره کان پیوستیان به ئاوه.

ماسییه کان، ته نیا ده توانن له ئاو دا بژین. جا بو پاراستنی ئاو و
خهسار نه بوونی، له ژماره کانی داهاتوو دا چند خالی گرینگ باس
ده کهین!

هه سهوز بی!

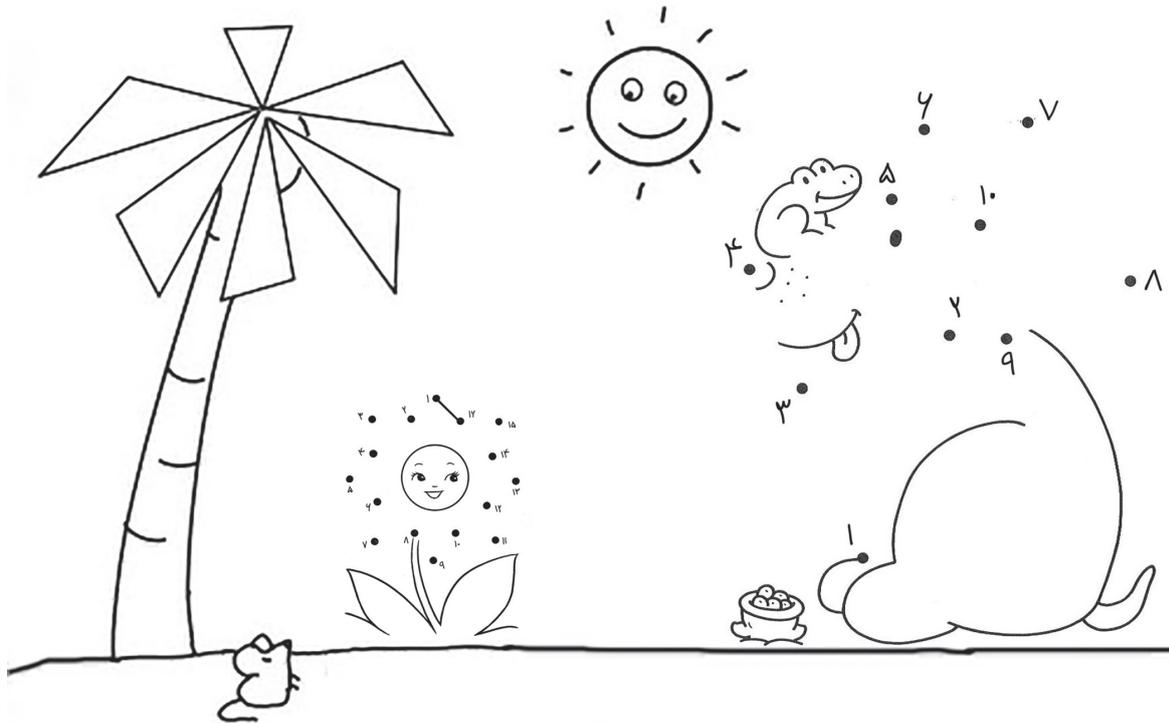
کتبی تازه

مناله کان خه بهر! خه بهر!
کتیبی هه نیله هووتی بو منالانی گرووپی
ئلف و بی چاپ و بلاو کراوه ته وه.
ئهم کتیبه هه ندی له میوه کانی به شیعر
خه لاتی ئیوه کردوو.

له ژماره ی رابردوو دا به هه له شیعی ددانی عه قل
به ناو هه تاو خورشیدی چاپ کرابوو. ئهم شیعره هی
دیانا بیخیش بوو.

ژماره کان پیکه وه بنووسین و وینه که رهنگ بکن

کاری چاک

نهمدهوان ئیبراهیمزاده - ۱۰ ساله

ای لایه لایه لایه

ژینو مویدزاده

ای لایه لایه لایه
غونچه ی سه ر گولی لایه
ای لایه لایه لایه
امیش کورپم ای دایه
ای دایه دایه دایه بوم بله تو لای لایه
که ر بوم بله لای لایه منیش ده نوم
ای دایه
ای لایه لایه لایه خوشم ده وه ی ای
دایه

له زه مانه کانی دوور، پاشایه ک ده ژیا که هممیشه دلّی ده بیهه ویست بزانی خه لکی ولّته که ی چون ده ژی و لئیان خه بهری هه بی. رۆژیک ته مای گرت بوّ ته وه ی خه لک نه ی ناسنه وه، به جل و بهرگی خه لکی ئاسایی بچیته نیو خه لکی. رۆبیشته هه تا گه ی شته گوندیکی شین و جوان و پر له داری میوه. به خۆی گوت: به به! عه جبه گوندیک! چه ندی میوه هه یه! چه جگایه کی خۆشه! هه رکه له ده وروپشت و نه وه دیمه نه ی ده روانی له دووررا بینی پیره پیاویک خه ریکی کار له سه ر زه وویی که یه تی. رۆبیشته لای دیتی پیره پیاو خه ریکی چاندنی دار گوپزه. پیره پیاو قولکه ی هه لده قه ند و به ئارامی گوپزه که ی داده نا و گلّی نه رمی پئدا ده کردو دایده پۆشانده. ماوه یه ک راهه ستا و چاوی له پیره پیاوه که کرد. لئی پرسی: له و کارانه ماندوو نابی؟ نه وه کاری جحیلانه! زور ده خایه نی هه تا گوپز وه بهر بی و دیار نییه نه تو هه تا نه وه ده می بژی. گوپز پتر له چه ند سالانی ده وئی! پیره پیاو سه ری هه لئینا و گوتی: به لئی نه تو دروست ده لئی! چه ند سالی ده وئی هه تا وه بهر بی و شایه ده هه تا نه وه ده می نه منیش نه مینم و بمرم. پاشا گوتی: له قسه ی من نارّه حه ت بووی؟ پیره پیاو گوتی: نا بو نارّاحه ت بم! ئیدی چاندوو یانه و ئیمه ده بخوین، ئیمه ده بچینین و نه وان ده بخون. پاشا نه وه قسه ی زور به دلّی بوو و ئافه رینی پی گوت.

ماجرای تولد من

حانه افراز

تولد من بود همه برایم کادو گرفته بودند، یکی یکی کادو هایم را باز می کردم کادوی مادرم یک عروسک خوشگل با موهای قهوه ای بود خیلی خوشحال شدم رفتم سراغ کادویی یکی از خاله هایم او هم دقیقاً از همان عروسکی که مادرم برایم خریده بود، گرفته بود. نخواستم ناراحت شود بخاطر همین وانمود کردم که خوشحال شدم اما ناراحت بودم چون از یک نوع عروسک، دوتا داشتم بعد از اینکه مراسم تولد من تمام شد و همه به خانه ی خودشان بازگشتند عروسکی که خاله ام برایم گرفته بود به زمین پرت کردم و چون دست دوز بود یکی از دستهایش پاره شد. آن شب من خوابیدم در خواب دیدم که یک عروسک شدم جیغ زدم اما کسی صدایم را نمی شنید دیدم عروسکی که خاله ام خریده بود دارد، گریه می کند. به سمت او رفتم گفتم: «چرا داری گریه می کنی؟» گفتم: «دستم پاره شده درد دارد خاله بیچاره ات نمی دانست که مادرت هم عروسکی مثل من یعنی یکی از صداها خواهرانم را برایت خریده است در ضمن من هم همین رفتار را با تو خواهم کرد شاید هم بدتر از آن».

عروسک ها با هم متحد شدن و من را درون دیگ گذاشتن داشتم می سوختم و اشک هایم جاری شده بود که مادرم من را صدا زد بیدار شو بیدار شو چرا داری جیغ می زنی و گریه می کنی یک دفعه از جا پریدم. گفتم: «خواب بدی دیدم» و آن خواب را برای مادرم تعریف کردم. مادرم گفت: «دست عروسکی را دوختم». به طرفه عروسک رفتم آن را برداشتم و گفتم راست می گفتی از تو معذرت می خواهم از این به بعد با عروسک هایم مهربان می شوم و نحوه برخورد من با آنان را عوض می کنم. از آن موقع بعد من با عروسک ها مهربان بودم و برخورد صحیح را با آن ها داشتم حتی اگر از یک نوع صدا داشتم.